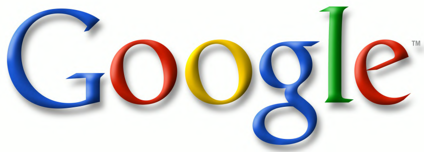
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

http://books.google.com

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
  Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
  Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
  Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
  Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på `http://books.google.com`

PN 9
.N 83
Ser. 3
v.13-14

INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TRETTENDE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1904—1905

Digitized by Google

PN9
.N83
Ser. 3
v. 13-14

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

Digitized by Google

Redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Anker Jensen, cand. mag. Kbhvn.
Bøgholm, N., cand. mag. Kbhvn.
Cortsen, S. P., cand. mag. Kbhvn.
Drachmann, A. B., professor, dr. phil. Kbhvn.
Dyrlund, F., dr. phil. Kbhvn.
Gigas, E., dr. phil. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hude, Karl, rektor, dr. phil. Frederiksborg.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jørgensen, Ove, magister. Kbhvn.
Lehmann, Edv., docent, dr. phil. Kbhvn.
Mortensen, Karl, adjunkt, dr. phil. Odense.
Nielsen, Julius, cand. mag. Kbhvn.
Olesen, Elof, cand. mag. Kbhvn.
Paulson, Johannes, professor, dr. phil. Göteborg.
Pedersen, Holger, professor, dr. phil. Kbhvn.
Ryberg Hansen, P. O., cand. theol. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., docent, dr. phil. Kbhvn.
Staaff, Erik, docent, dr. phil. Uppsala.
Trojel, E., overlærer, dr. phil. Kbhvn.
Ussing, J. L., prof. em., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Vising, Johan, professor, dr. phil. Göteborg.
Weilbach, Fr., adjunkt. Horsens.
Wiehe, H., magister. Kbhvn.
Zander, C. M., professor, dr. phil. Lund.
Østergaard, Carl V., cand. mag. Kbhvn.

Digitized by Google

Indhold.

Anmeldelser.

Digitized by Google

Mindre meddelelser.

Digitized by Google

Alfabetisk fortegnelse
over
behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelser.

S. 58 l. 5 læs 465.
- 60 - 16 læs *Ἄιδος εἴσω*.
- 96 - 12 læs *ψ* 285.

Digitized by Google

En ny Strømning i den højere Homerkritik.

Af **Ove Jørgensen.**

Den højere Homerkritik har i det 19de Aarhundrede væsentlig syslet med Løsningen af to Opgaver: En Opløsning af de to Digtes nuværende Enhed i dens oprindelige Bestanddele og, fra den anden Side, en rent negativ Paavisning af det uberettigede i denne Opløsning. Disse to Retninger i Homerkritiken kunde man kalde den opløsende og den apologetiske. Rent theoretisk maatte man vente en tredje Retning, der, uden at tage det svageste Hensyn til den opløsende Kritiks Resultater og kun benyttende dens Iagttagelser, søgte at paavise Digtenes Enhed, men en saadan har desværre helt eller næsten helt manglet. Den umiddelbare Følge af denne Mangel har været, at Aarhundredets Homerkritik beherskes af en Hadefuldhed, der næsten giver den Charakteren af en Religionskamp, og som har været til ubodelig Skade for Videnskaben. Den opløsende Kritiks Had har været rettet mod de elendige Bearbejdere, hvis pietetsløse Lemlæstelser og Tildigtninger har frembragt de bevarede Digte, og hvis Fortrin ingen havde Blik for, medens den apologetiske med en endnu voldsommere og farligere Art af Hadefuldhed forfulgte de Forskere, der parterede Digtene i deres formentlig oprindelige Bestanddele. Paa begge Sider har dette Had lammet Videnskabens Udvikling: Den opløsende Kritik havde ingen Interesse for de Redaktorer, hvis Virksomhed den selv paaviste, og den apologetiske vilde intet lære af sine Modstandere. Saaledes handler Kirchhoffs «Die Homerische Odyssee» ikke om Odysseen, men om dens formentlige Kilder, og Nutzhorns «De Homeriske Digtes Tilblivelsemaade» (sans comparaison) ikke om, hvordan Digtene er blevet til, men om, hvordan de ikke er blevet til. Det første var det undskyldeligste. Kirchhoff havde ingen at lære af, og, rent bortset fra hans Paavisning af den redactionelle Charakter i

Digitized by Google

Odysseens Enhed, berigede han sin Videnskab med en kongelig Række af de skarpsindigste og værdifuldeste Iagttagelser. Nutzhorn derimod burde have benyttet Lachmanns geniale Bog til paa Grundlag af dens Iagttagelser at opbygge Iliadens Enhed og ikke nøjedes med at modbevise hans Resultater, thi det var allerede dengang, selv om Lachmanns Theori var nok saa udbredt, «at ride Ranke paa den døde Løve», og Resultatet er blevet, at Nutzhorns Bog allerede er værdiløs, medens Lachmanns endnu er et af de indholdsrigeste Hjælpemidler til Forstaaelsen af Iliaden. Medens den opløsende Kritik saaledes baade har en «negativ» Side (dens Resultater) og en positiv (dens Iagttagelser), er dens Modstandere hidtil blevet os den positive Side af deres Forskning skyldige. Grunden til dette beklagelige Phænomen er uden Tvivl i første Række den opløsende Kritiks voldsomme Invectiver mod de saakaldte Bearbejdere, men dernæst ogsaa den uoverskuelige og ganske vist for største Delen værdiløse Masse af Opløsningsforsøg, det forløbne Aarhundrede har bragt for Dagen, og som det var en saa taknemmelig (og let!) Opgave at slaa ned. Det laa fristende nær at skære virkelig banebrydende Forskere, som f. Ex. Lachmann, og hans talløse Eftersnakkere over een Kam. De apologetiske Kritikere stillede sig ikke klart, at f. Ex. Kirchhoffs — vistnok mislykkede — Forsøg paa at eftervise en mechanisk Omredaction af $\varkappa$ — μ fra tredje til første Person var den første virkelig gennemgribende Undersøgelse af den rent techniske Composition i dette højst mærkelige Afsnit af Odysseen, at han her har peget paa Problemer, som ingen før ham (end ikke Nitzsch) havde set, og som ingen senere Forskere har kunnet eller kan gaa uden om, og at selve hans Theori, selv om den skulde være en Vildfarelse, er gennemført med en saadan Consequens og en saadan Klarhed, at man kan lære mere af den end af mangen rigtig Undersøgelse. For disse Forskere var der ingen Væsensforskel mellem dette «Angreb» paa Odysseen og f. Ex. det sjuskede og ganske værdiløse Forsøg, som C. Rothe har gjort paa at bevise, at ogsaa ι er undergaaet denne Omredaction («Die Bedeutung der Wiederholungen für die Homerische Frage». Berlin 1890 p. 162 f.), og de har kun altfor ofte anvendt det ringeste i den opløsende Kritik som Værdimaaler for denne, hvorved de afskar sig Muligheden for at lære af Mænd som Lachmann og Kirchhoff

Digitized by Google

og dermed Muligheden for at præstere positive Homerundersøgelser.

Imidlertid begynder der at vise sig glædelige Tegn paa en Forandring i denne Tingenes Tilstand, og den Glæde, disse Tegn overalt vækker, varsler godt for en ny og frodig Periode i Fortolkningen af vor Culturs ældste litterære Mindesmærker. Exempler paa denne gryende Bevægelse er *Th. Zielinski*: Die Behandlung gleichzeitiger Ereignisse im antiken Epos (1899. Philologus; Supplementband VIII), *A. Roemer*: Homerische Gestalten und Gestaltungen (Festschrift zur Feier des 80. Geburtstages des Prinzregenten. Erlangen 1901) og: Zur Kunstbetrachtung des zweiten Teiles der Odyssee (Homerische Studien. Abh. der kgl. bayer. Akad. der Wiss. 1902 p. 389 f.), endelig *O. Immisch*: Die innere Entwickelung des Griechischen Epos (Leipzig 1904). Parolen for Bevægelsen kan angives med Roemers Ord (Hom. Gest. p. 9): «Zum Vorteil der Homerstudien hat man jetzt endlich (!) nach Verlauf von mehr als einem halben Jahrhundert erkannt, dass man gut daran thut, bevor man sich an die Homerische Frage macht, zuerst die Manieren der Homerischen Poesie kennen zu lernen». At man — og med Grund — kan opstille dette som en hidtil af Homerforskningen ganske upaaagtet Opgave, viser bedst, i hvor høj Grad den enhedsforsvarende Kritik har forsømt sine Pligter, thi her laa dog fremfor alt dens Opgave. Det glædelige er nu ikke blot, at man overhovedet begynder at undersøge den Homeriske Poesis «Manerer», men navnlig i, at man gør det, før man gaar løs paa det Homeriske Spørgsmaal, og ikke, samtidig med at man gør det. Dette giver nemlig en vis Garanti for, at vi faar en videnskabelig Undersøgelse og ikke en Nævekamp. De anførte Exempler giver smukke Prøver paa de forskellige Veje, en saadan Undersøgelse kan slaa ind paa. Zielinski paaviser en Compositionslov, der undtagelsesløst gælder for de to Digte, Roemer vælger til Undersøgelsesobject Odysseens sidste Halvdel for at paavise en Række techniske Særegenheder, der er charakteristiske for dette Partis Digter, og Immisch paapeger i store Træk, hvordan den Homeriske Poesi i Valg og Behandling af Æmne fra de ældste Dele i Iliaden til de yngste i Odysseen gennemløber en ganske bestemt og væsentlig stigende Udvikling.

Zielinskis Afhandling, der ubetinget er den betydeligste,

Digitized by Google

fører Bevis for, at Homer er ude af Stand til at fremstille parallele Handlinger. Naar der f. Ex. ageres samtidig hos Troer og Achaier, maa Homer nøjes med at fortælle Handlingen paa den ene Side og saa springe den tilsvarende paa den anden over, eller ogsaa maa han, hvis han vil have dem begge med, fortælle dem saaledes, at den ene i Tiden følger efter den anden. Et Exempel paa det første er Odysseens fjerde Bog, hvor Handlingen i Sparta afbrydes meget tidlig paa Dagen, uden at vi — som ellers altid — hører, hvordan Menelaos og hans Gæst gaar til Sengs; Grunden hertil er, at Homer bruger Resten af Dagen til at fortælle, hvad der sker paa Ithaka, og vi hører ogsaa ganske rigtig, hvordan Penelope gaar til Sengs, og hvad Bejlerne bruger Natten til. Et Exempel paa det andet er første og femte Bog af Odysseen: Det besluttes samtidig, at Athene skal gaa til Telemachos, og at Hermes skal gaa til Kalypso, men da Homer ikke kan fortælle to samtidige Begivenheder, opsætter han resolut Hermes' Rejse nogle Dage og sørger til Overflod for, at enhver Tanke om Parallelhandling holdes fjærn, ved at lade Athene i Begyndelsen af femte Bog tale om Bejlernes Baghold, der besluttes og udføres 5 Dage efter, at Zeus og Athene er blevet enige om at sende Hermes til Kalypso. Hvor stor Betydning Forstaaelsen af denne Lov har for en dybere Indtrængen i Digtenes Composition, er selvindlysende, og Immisch udtaler med Grund (p. 27 Anm. 2) sin Glæde over, at der her for første Gang præsteres Homerexegese paa psychologisk Grundlag. Det er næppe noget Tilfælde, at den «archaiske» Poesi og den «archaiske» Kunst samtidig gøres til Genstand for psychologisk Fortolkning (cf. *E. Loewy*: Die Naturwiedergabe in der älteren griechischen Kunst. Rom 1900). Lejlighedsvis vil jeg blot fremhæve, at naar Homer saa ofte undertrykker den ene af to parallele Handlinger, ligger det mangelfulde i den ofte mere end barnlige Maade, hvorpaa han gør det (Exempler hos Zielinski), men ikke i og for sig i, at han gør det. Ganske vist har mange (f. Ex. Nitzsch og Bergk) betragtet Evnen til at kunne fortælle to samtidige Handlinger, den ene efter den anden, som et særligt Fortrin for episk Fortælling. Men det er dog Værd at lægge Mærke til, at Dickens, i hvem den episke Composition vel har naaet et Højdepunkt, i sine tidligere Bøger fortæller begge Handlingerne helt ud, saaledes at han

Digitized by Google

griber tilbage i Tiden før Begyndelsen af den anden, medens han i sine modnere Værker conseqvent undertrykker den i Øjeblikket mindre vigtige, saaledes at denne, naar den atter indtræder, er gaaet det nødvendige Stykke frem og begynder paa et helt nyt Punct. Man sammenligne f. Ex. den udsøgt hæslige Composition i Fortællingen om Indbruddet i Oliver Twist og den med beundringsværdig Effect tilrettelagte, skiftende Handling i Slutningen af A Tale of two Cities. Ogsaa hos Homer findes for Resten Partier, der i denne Henseende er glimrende componerede, og det er besynderligt, at Roemer, der med saa stor Forkærlighed dvæler ved Forfatteren af Odysseens sidste Halvdel, ikke gør opmærksom paa det Mesterskab, hvormed han slynger de to Handlinger (Telemachos' Hjemrejse og Odysseus' Ophold hos Eumaios) ind i hinanden. I hans techniske Dygtighed paa dette Punkt maa man se et nyt Indicium for Roemers og Immisch's Antagelse, at dette Parti er den yngste og ædleste Frugt af den Udviklingsperiode i det græske Epos' Historie, der for os repræsenteres af Iliaden og Odysseen.

Medens Zielinskis Undersøgelse er et Mønster paa exact, fordomsfri og lidenskabsløs Behandling af et meget vigtigt Homerisk Problem, bevæger Roemers Afhandlinger sig paa Omraader, hvor Subjectet spiller en større Rolle. Den første (Hom. Gest. etc.) er en Række spredte — altfor spredte — Undersøgelser af, hvorfor Homer i en Række Specialtilfælde har givet sin Fortælling netop den bestemte Form («Gestaltung»), og den anden (Hom. Studien) er, for saa vidt den angaar højere Homerkritik, en større Række Undersøgelser af ganske lignende Art, men indskrænkede til Odysseens anden Halvdel. Ogsaa hos Roemer gælder det at paavise Digterens «Manerer», og han giver navnlig i den anden Afhandling meget instructive Sammenstillinger, der skal karakterisere Forfatteren af Odysseens sidste Halvdel som en bestemt Digterindividualitet. Disse «Manerer» er dels af rent technisk Art, idet Digteren kun tilsigter at besejre Compositionsvanskeligheder, saa at hans «Gestaltung» bliver Midlet, dels af den Art, at Digteren benytter ganske bestemte Methoder til at opnaa en direkte Effect, saa at hans «Gestaltung» bliver Maalet. Roemer har gjort sine i Forvejen slet disponerede Afhandlinger endnu mere uklare ved at blande disse to Ting sammen.

Digitized by Google

Til den første Klasse af Manerer hører f. Ex., hvad Roemer kalder «Bethätigung der Maschine» (H. St. p. 391 f.) ɔ: Benyttelsen af Mirakelguder til at mindske Handlingens Urimelighed, eller hvad han kalder «die discrete Manier» (H. St. p. 422 f.) ɔ: f. Ex. den Maade, hvorpaa Digteren afskærer yderligere Discussion med et *τῇ δ' ἄπτερος ἔπλετο μῦθος*. Det er indlysende, at en indgaaende Undersøgelse af saadanne techniske Kunstgreb er absolut nødvendig for Forstaaelsen af Homers Kunst, og selvom Roemers Arbejde i Hovedsagen skulde være mislykket, vilde det ikke derfor være mindre lærerigt. Det rummer jo en stor Fare til Grundlag for en saadan Undersøgelse at vælge et bestemt Afsnit af Digtene og saa prøve at paavise en Række techniske Særegenheder, der er charakteristiske for dette Partis Digter, thi man risikerer at constatere «Manerer» som særegne for dette Parti, der i Virkeligheden charakteriserer Homer overhovedet. Saaledes mener Roemer, at Athenes Optræden i Slutningen af Odysseen er «ganz einzig und eigenartig» (H. St. p. 394), medens en Undersøgelse af Digtene i deres Helhed turde vise, at det er den højt regnet kun i *ν*, og en saadan vilde ogsaa have kunnet lære Roemer at se fornuftigere paa «die Bethätigung der Maschine» i Apologerne (cf. H. Stud. p. 393 Anm. 1). En anden Fare, der truer disse «Maner»-Undersøgelser, er, at de udsætter sig for som stilistiske Ejendommeligheder at opstille Mangler, som Digteren vilde have afhjulpet, hvis han havde set dem, og som han ellers altid retter. Saaledes siger Roemer (H. Gest. p. 19) om *A* 55, at naar Digteren tror at maatte motivere Achilleus' Optræden ved en Guds Indgriben og dertil vælger Here, der mindst af alle passer dertil, «blickt er dabei nicht rückwärts und nicht vorwärts ... das sind Motivirungen des Augenblickes, und diese darf man nicht unter die Lupe nehmen». Men for den Homer, vi læser, er det jo netop charakteristisk, at han aldrig med sin gode Vilje fortaber sig i Øjeblikket, men altid — ofte med stort Pedanteri — bestræber sig for at tage Hensyn til selv fjærne Steder i det foregaaende og det følgende. Man læse f. ex. *B* 688 f.:

κεῖτο γὰρ ἐν νήεσσι ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς,
κούρης χωόμενος Βρισηΐδος ἠϋκόμοιο,
τὴν ἐκ Λυρνησσοῦ ἐξείλετο, πολλὰ μογήσας,

men *B* 690 bør Briseis ikke være fra Lyrnessos, da *A* 366 +

391 f. nødvendigvis maa faa Læseren til at tro, at hun er fra Thebai; altsaa:

Λυρνησσὸν διαπορθήσας καὶ τείχεα Θήβης,

men hvorfor overhovedet indføre det ubekvemme Lyrnessos? Svaret findes *T* 60: *τὴν* (ɔ: Briseis) *ὄφελ' ἐν νήεσσι κατακτάμεν Ἄρτεμις ἰῷ, ἤματι τῷ ὅτ' ἐγὼν ἑλόμην Λυρνησσὸν ὀλέσσας*. Derefter følger:

κὰδ δὲ Μύνητ' ἔβαλεν,

en Person, som Homer kender fra Briseis' Klage *T* 296: *πέρσεν δὲ πόλιν θείοιο Μύνητος* (her nævnes Lyrnessos slet ikke!). Dette Sted er ganske vist fra Katalogen, altsaa fra et Parti med en ganske særlig højt udviklet Technik, men der kunde hentes utallige lignende ogsaa fra mere primitive Partier af Digtene. Om de «oprindelige» Digtere har haft den af Roemer fremhævede Egenskab, er et helt andet Spørgsmaal, der kun vedkommer den opløsende Kritik: Homer har i alt Fald ikke haft den. Endnu værre er det — for Resten ikke ukendte — Phænomen, at saadanne Fejl hos Digteren udbasunes som særlige Fortrin. *A* 54 sammenkalder Achilleus Folket; det falder ret naturligt, da Achilleus spiller Hovedrollen paa denne Forsamling. Hvis Digteren havde tænkt sig lidt bedre om, havde han ladet Agamemnon gøre det, men det er jo ganske ligegyldigt. Hos Roemer derimod (Hom. Gest. p. 11 f., Hom. Stud. p. 394) er det «ein glänzender Griff», «eine Manifestation des poetischen Genius», «fein psychologische Berechnung», «ein Meisterzug des Dichters». Og hvorfor disse Lovprisninger? «Weil vom Dichter ... ein Vorspiel zu dem eigentlichen Streite geschaffen worden ist, das vorerst noch den mächtigen Oberkönig im Hintergrunde hält, aber ihn dann sehr natürlich zu einem ersten übermächtigen Ausdruck hervortreibt V. 101 f.». Det er nu paa Forhaand ikke rimeligt, at Digteren skulde have anvendt saa megen fin psychologisk Beregning paa vs. 54, at han slet intet fik til overs for vs. 55, og Roemer har ikke bevist sin Ret til at foreskrive Anvendelse af Lupe paa det ene Vers samtidig med, at han forbyder at bruge den til Betragtning af det andet. Baade «Achilleus» og «Here» er Exempler ikke paa Homerisk, men paa daarlig Homerisk Technik, og af dem er der mange i *A*.

Til den anden Klasse af de hos Roemer behandlede «Manerer» hører f. Ex. «das Gesetz der Retardation» (H. Gest. p. 9 f., Hom. Stud. p. 413 f.) eller «die Wirkung durch den

Digitized by Google

Kontrast» (Hom. Stud. p. 400 f. Ex., naar Eumaios siger til Odysseus om denne selv: *τὸν μὲν ἐγὼν ὦ ξεῖνε καὶ οὐ παρεόντ᾽ ὀνομάζειν αἰδέομαι*) etc. etc. Undersøgelsen af disse Kunstmidler, hvorpaa Odysseens sidste Halvdel som bekendt er saa overordentlig rig, er det værdifulde i Roemers Arbejde. Det er ligefrem befriende at følge denne Behandling af en højt udviklet Digters Kunstmidler, og man maa give Roemer Ret i, at den opløsende Kritik maa have sine Svagheder, naar den kan gøre Folk blinde for den Slags Ting. Han kunde have mindet om, at en Mand som Kirchhoff har affærdiget denne Digter (eller disse Digtere?) som en ubegavet «Fortsetzer», og at en Mand som v. Wilamowitz er kommet til at stemple hele Odysseen som «kyklisch» i Kallimacheisk Forstand. Naturligvis er det i gunstigste Fald meget svært at ordne denne ubestridelig meget fint ciselerende Kunsts Virkemidler i bestemte Rubriker, og det er heller ikke lykkedes Roemer. Men det vigtige er, at den æsthetiske Vurdering af Homer — hvad der vist ikke har været Tilfældet siden Nitzsch — begynder at søge en saglig og til Haandgribelighed paaviselig Begrundelse af sine Domme. Den ganske nøgterne Paavisning af en eneste overset kunstnerisk Ejendommelighed hos Homer er naturligvis mere værd end hele Bind fulde af panegyrisk Lyrik, og selvom Roemer ikke er den første, der har set og beundret alle de Kunstgreb, han anfører, turde han være den første, der har sat sig en saadan Undersøgelse som selvstændig Opgave. Ogsaa her er man imidlertid — om end mindre end ved de rent techniske Midler — udsat for at gribe fejl. Roemer fremhæver sikkert med Rette, at Achilleus' Ed (*Α* 233 f.) og det Afsnit af Odysseen der kaldes *τόξου θέσις*, er beundringsværdige Exempler paa en kunstnerisk gennemført Retardation, men naar han paastaar, at Fortællingen om Jagten hos Autolykos (*τ* 393 f.) er et Exempel paa bevidst Retardation fra Digterens Side (Hom. Stud. p. 414), skyder han over Maalet. Hvis denne Fortælling ikke — som sandsynligt er — er interpoleret, kan den kun benyttes til at vise, at denne Digter i alt Fald ikke har været Herre over Retardationen som Kunstmiddel. Paa samme Maade er det naturligvis muligt — rent a priori —, at Forfatteren af Digtet om Hektors Død selv har retarderet denne ved at indlægge Episoderne om Aineiaskampen, Flodkampen og Gudekampen, men det kan aldrig stables op til et Fortrin hos ham, og

Digitized by Google

Paavisningen af, at enkelte fremragende Homerider bevidst har anvendt Retardation, kan aldrig blive et Vaaben mod den opløsende Kritik.

Roemer blander som sagt disse to Arter af Kunstmidler mellem hinanden, og som ganske sidestillet med dem behandler han en Egenhed hos denne Odyssedigter, der egentlig falder ganske udenfor «die Kunstbetrachtung», nemlig hans Forkærlighed for «die kleinen Leute» (Hom. Stud. p. 422). At denne Ejendommelighed bliver lidt forkert indrubriceret, er imidlertid mindre væsenligt; det vigtige er, at den bliver underkastet en indgaaende Undersøgelse, og man maa haabe, at vi ogsaa her kun staar ved det første Forsøg paa at drage den vigtige Behandling af Digternes Æmnevalg ind under Homerforskningen. Det har altid været paafaldende, at «die kleinen Leute» spiller en større Rolle i disse Dele af Odysseen end ellers hos Homer, men Spørgsmaalet bliver atter, om det er heldigt, at Undersøgelsen begynder med at afgrænse de i denne Henseende mest typiske Partier, og om det ikke var bedre at drage disse ind under en Behandling af det samlede Epos og søge at vise, hvorledes Udviklingen i dette blandt andet viser sig i, at den «biotiske» Stil paa alle Punkter fortrænger den «heroiske» (saaledes formuleres Opgaven hos Immisch p. 18 ff.).

Naar Roemers Afhandlinger kan anføres som smukke Exempler paa positiv Homerundersøgelse, ligger det blandt andet i, at han ikke opstiller sine «Manerer» for gennem dem at rette et sammenhængende Angreb paa den opløsende Kritik. Derved faar man en vis Garanti for, at han har fundet dem ved en fordomsfri Behandling af Digtene. Dette udelukker ikke, at Roemer Gang paa Gang kommer med voldsomme Udfald mod Opløserne, ja at disse — f. Ex. Hom. Stud. p. 433 f. — er holdt i en Tone, der selv i den højere Homerkritik turde være uhørt, og som nærmer sig det rent bestialske. Men det er kun en uvæsentlig Skyggeside: Der er Forskel paa, om man under en rent positiv Undersøgelse lejlighedsvis kommer i Collision med den opløsende Kritik, eller om man, ud fra en kraftig Indignation over dennes Letsindighed og Ubehøvlethed, giver sig til at lede efter Positiviteter til at slaa den af Marken med.

Medens Roemers og Zielinskis Arbejder viser den nye Fase i Homerforskningen i Specialundersøgelser, har Immisch

Digitized by Google

i sit lille Skrift — oprindelig en Tiltrædelsestale ved Leipziger-universitetet — i store Træk givet Anvisning paa de Veje, man bør slaa ind paa. Til at begynde med fremhæver han med Vægt, at den opløsende Kritik uimodsigelig har godtgjort, at Iliaden og Odysseen ikke er Enheder i den Forstand, hvori et moderne Epos er det, men at vi i dem har «den Niederschlag einer Jahrhunderte andauernden Tätigkeit». For at forstaa de to Digte, maa man altsaa søge at danne sig en Forestilling om den Udvikling, de afspejler, og det er de forskellige Sider af denne Udvikling, Immisch søger at charakterisere. For at give sin Fremstilling den rette Baggrund indleder han den med gyldne Ord om Forholdet mellem Værdi og Alder (p. 6 f.): «Die Gleichsetzung von gut und alt bestimmt auch heute noch [som i Romantikens Dage] das Urteil in vielen Fällen in einer dem Urteilenden nicht selten geradezu unbewussten Weise». Immisch hævder derimod, at kun Formen bliver fattigere og mere stereotyp, medens Indholdet stadig uddybes og bliver rigere.

Som bekendt taler alt for, at Iliaden som Helhed er ældre, formodenlig adskillig ældre end Odysseen, og Immisch mener altsaa, at Iliaden i formal Henseende staar højere end Odysseen. Til en vis Grad er dette rigtigt: *κάρη κομόωντες Ἀχαιοί* eller *ἐυκνήμιδες Ἀχαιοί* har sin fulde Klang og Betydning, naar vi hører om Kampen ved Ilios, medens det synker ned til at være en paaklistret Pynt, naar det bruges om Ithakesierne paa Folkeforsamlingen. Denne Brug af Iliadens Epitheter gaar endog — som ofte fremhævet — i Fortællingen om Eumaios saa vidt, at man for Alvor maa discutere den Mulighed, at der foreligger bevidst Travesti. Naar man nu ser bort fra disse laante Pragtblomster, kan det ikke nægtes, at Odysseens Stil har et tammere og mere farveløst Udseende end Iliadens. Man kunde sammenligne Iliaden med Aischylos, Odysseen med Euripides, og det forekommer mig, at Immisch's Charakteristik af Iliaden som heroisk og Odysseen som biotisk med Held kunde anvendes ogsaa paa Formen. Men det er et Spørgsmaal, om vi ikke i Odysseen har en forskelligartet Stil snarere end en ringere. Dette kræver naturligvis en indgaaende Specialundersøgelse, men Roemers Behandling af Odysseens Kunstmidler berettiger os til paa Forhaand at vente betydelige Præstationer ogsaa i formal Henseende. Naar det saaledes i Iliaden hedder: *Θερσῖτ', ἀκριτόμυθε, λιγύς*

Digitized by Google

περ ἐὼν ἀγορήτης, ἴσχεο![1] og i Odysseen: *ὢ πόποι, ὡς ὁ μολοβρὸς ἐπιτροχάδην ἀγορεύει γρηῒ καμινοῖ ἶσος* — for at charakterisere de to Digtes Stil med et Par enkelte, desværre naturligvis vilkaarlig valgte Vers — faar man dog et Indtryk af, at den ene Digter regner med et klangfuldt Organ, der kan lade de enkelte Ords Pragt komme til deres fulde Ret, medens den anden skriver for et bøjeligt Organ, der gennem en rigt nuanceret Betoning kan bringe det mest mulige ud af de glimrende charakteristiske Ord, som han har udsøgt sig — ikke fra det classiske Epos' udplyndrede Rustkammer, men lige fra Folkestuen. Hvilken af de to Stilarter man vil foretrække, bliver en Smagssag, men det kan uden Tvivl paavises, at Odyssedigterne er i Stand til at løse stilistiske Opgaver, som Iliadens end ikke har drømt om, og Immisch's Udtalelser om, at den episke Udvikling, hvad Formen angaar, er nedadgaaende, maa i hvert Fald modificeres stærkt. Den stereotype Stil hos Homer er i og for sig ikke nogen Svaghed — i den Retning er jo for Resten allerede Iliaden naaet meget vidt — i alt Fald ikke ubetinget. Naar man tænker sig Væxten i det græske Epos som Evolution, maa jo hver enkelt Formel have sejret i Kraft af sin Overlegenhed over en Række mer eller mindre mislykkede Brødre med ringere Levedygtighed. Den Homeriske Poesis Charme og Uefterlignelighed beror uden Tvivl ikke mindst paa, at hvert enkelt Formelvers, hvert Epithet betegner det højeste, der kunde naas paa det Punct. Immisch discuterer et Sted (p. 28 Anm. 10) Muligheden af en Sammenligning mellem den episke Convention og den geometriske Ornamentik, en Sammenligning, der skulde vise, at der forud for den conventionelle Epik maa være gaaet en friskere, ligesom den mykeniske Kunst ligger forud for den geometriske. Det maa imidlertid bestemt hævdes, at vi, foreløbig i det mindste, ikke har Ret til at foretage denne Sammenligning. Det er ganske vist endnu ikke lykkedes at paavise den med Homer samtidige ioniske Kunst, men den ældste, vi kender, viser en Convention af en ganske anden Art end den geometriske og staar kunstnerisk uendelig meget højere.

---

[1] Paa Pragtvers fra Iliaden som: *Δύσπαρι, εἶδος ἄριστε, γυναιμανές, ἠπεροπευτά* eller *(Δόλων, Εὐμήδεος υἱός) κήρυκος θείοιο, πολύχρυσος, πολύχαλκος* bedes man maale, hvad Begreb Oversættelser giver om Homers Kunst.

Digitized by Google

Man sammenligne det Decorationsprincip, der som Smykke for en Fikelluravase anvender en enkelt storlinjet Spiralblomst, med det, der kalligrapherer en Dipylonvase fra Top til Taa med de sirligste smaa Mæanderrækker og Tangentkrese. Hvis Fikelluravaserne repræsenterer en Udløber af den Cultur, hvis forfinede Smag har skabt Odysseen, maa vi a priori vente ogsaa i Kunsten at finde Repræsentanter for den noget barbariske Pragt, som Iliadens Publikum forlangte, og de har i hvert Fald set helt anderledes ud end selv de fineste Dipylonvaser. Den meget højt udviklede Resignation overfor det rent qvantitative i Udsmykningen, der charakteriserer Fikelluravaserne, er en ny Advarsel mod at tænke for ringe om Odysseens Form. Den turde være alt andet end «kyklisk».

Immisch synes altsaa kun delvis at have ret, naar han hævder, at den episke Udvikling hæmmes af Formens successive Stivnen. Som et andet hindrende Element fremhæver han (p. 11) Digternes «Bewusstsein von der Kulturverschiedenheit des vordorischen Hellas, das sie schildern». De Homeriske Helte maa ikke ride eller køre med Firspand, ikke spise Fisk eller kogt Kød, ikke skrive, ikke bære Fingerringe eller Jærnvaaben. Kort sagt: «Das griechische Epos hat (wie es scheint, von alters her) nicht die gesunde Naivetät besessen, die Gestalten der Vorwelt schlankweg einzukleiden in das Kostüm der eigenen Zeit». At Digterens talrige Formelvers og stivnede — ofte vel knap af ham selv forstaaede — Vendinger kan rumme Rudimenter fra en svunden Cultur, er rimeligt nok og Undersøgelser over dette Problem naturligvis i høj Grad ønskelige. Men at Homer, hvor han digter paa fri Haand, skulde stilisere sine Personer og deres Gøren og Laden bevidst gammeldags, er en saa absurd Tanke, at der kræves ganske særlig haandgribelige Beviser, for at man skal acceptere den. Den antike Philologi, der har opstillet denne Theori, havde ingen Anelse om den Cultur, der omgav Digteren Homer, og derfor ingen Midler til at bedømme, hvorvidt han skildrer sin egen Tid eller ikke; dertil kom, at den Tanke, at Digtene kunde afspejle forskellige Culturtrin, var den fremmed. Den moderne Philologi er ganske vist bedre udrustet, men dog stadig for den Homeriske Tids Vedkommende henvist til Digtene selv som den eneste samtidige Kilde. Dette bliver forhaabenlig om kortere eller længere

Digitized by Google

Tid anderledes, men endnu er Spørgsmaalet om Homers Forhold til Fortiden ikke modent til Behandling.

Den i formal Henseende nedadgaaende Bevægelse, som Immisch mener at kunne constatere i den episke Udvikling, interesserer ham imidlertid mindre end den opadgaaende, der aldeles utvivlsomt foreligger, saasnart Talen bliver om Indholdet. Her gaar Udviklingen i første Række fra det, Immisch kalder «Gemeinschaftspoesie», hvor Individet næsten helt træder tilbage for den haandværksagtig tillærte, traditionelle Færdighed, til den individuelle Kunst, der begynder at vise Spor af subjektiv Charakteristik. Det mest haandgribelige Exempel paa denne Udvikling er den Maade, hvorpaa Fortællerens Person fremtræder. Homer taler som bekendt saa at sige aldrig om sig selv, men Immisch fremhæver (p. 23), at Aristoteles heri saa en Forskel mellem Homer og de yngre Epikere, og man fristes til at illustrere dette med de tre Digtbegyndelser *μῆνιν ἄειδε θεά, ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα* og *Ἴλιον ἀείδω*. Det skulde imidlertid gaa sært til, om man ikke i Homers to tykke Bøger skulde kunne finde andre Spor af Digterens Individualitet end de Par Steder, hvor der staar *μοί* eller *μέ*. En Undersøgelse af de commenterende Bemærkninger, Digteren indstrør i sin Fortælling, over hans Tilkendegivelser af Sympathi eller Antipathi, af Beundring eller Forundring etc. etc., vilde uden Tvivl kunne eftervise en Udvikling fra det simple til det complicerede paa mange Puncter. At kunne udskille enkelte Digterindividualiteter naar vi vel aldrig blot tilnærmelsesvis. End ikke de to, der har skrevet Iliaden og Odysseen, vil vi kunne gøre os Haab om at faa fat paa, da vi aldrig har Sikkerhed for, at det paagældende Sted ikke er hentet fixt og færdigt andet Steds fra. Derimod kan vi og maa vi skaffe os Klarhed over de Compositionsprinciper, de to Mænd har fulgt, og her bekræfter det sig paa alle Puncter, at Odysseens Forfatter har grebet langt voldsommere ind i det foreliggende Sagn- eller Sangstof, saa at hans Person har sat sig langt kraftigere Spor. Der er ogsaa i den Henseende mere Digterindividualitet i Odysseen end i Iliaden.

Endnu mere lokkende er den næste Opgave, Immisch stiller Homerforskningen. Det allermærkeligste ved det Ioniske Epos er dets Rationalisme, der ikke blot viser sig i Behandlingen af religiøse Forestillinger, men ogsaa, som navnlig

Digitized by Google

Roemer stærkt fremhæver (Hom. Gest. p. 12 f., Hom. Stud. p. 418 f.), i Digternes til en næsten sygelig Grad stigende Bestræbelser for at gøre Handlingen saa sandsynlig som mulig. Roemer siger herom med Rette (H. Gest. p. 12): «Man wird in dieser Beziehung förmlich erinnert an eine Kontrolle durch den hellen Verstand seiner ionischen Hörer, die ihn förmlich zwang seine Erfindungen und Erzählungen nach Möglichkeit gegen die Einsprüche des *νοῦς* zu sichern»[1]. Ogsaa her er Odysseen langt forud for Iliaden, og den stigende Rationalisme er da ogsaa altid blevet opfattet som et Indicium for yngre Oprindelse. Et par løsrevne Steder kan naturligvis ikke bevise Thesen. men nok tjene til Exempel. I Iliaden gaar Drømmen uden videre ind i Agamemnons «Telt» og overbringer Zeus' Befalinger. Men allerede Phæakerdigtets Forfatter har Skrupler: Athene gaar til Nausikaas Kammer, *θύραι δ' ἐπέκειντο φαειναί. ἡ δ' ἀνέμου ὡς πνοιὴ ἐπέσσυτο δέμνια κούρης*! Og Odysseens Forfatter har mange Skrupler: Athene vil trøste Penelope med en Drøm, og det hedder saa *εἴδωλον ποίησε κτλ.* (ellers kommer Guden altid personlig, men Athene er paa Rejse fra Pylos til Olymp!), *πέμπε δέ μιν πρὸς δώματ' Ὀδυσσῆος κτλ.* og for at tilfredsstille den mest haardnakkede Skeptiker: *ἐς θάλαμον δ' εἰσῆλθε παρὰ κληῖδος ἱμάντα*!! Vi maa naturligvis ikke vente at kunne constatere en saa retlinet Udvikling overalt, men Materialets Rigdom maa saa bøde paa Manglerne i Détaillen.

Derefter fremhæver Immisch, at de to Digte viser en stadig stigende «Streben nach Vergeistigung» (p. 15), og at dette giver sig et kraftigt Udslag i, at «neben dem Heldentum des Armes das Heldentum des Wortes zur Geltung gelangt». Som bekendt indeholder Odysseen langt mere directe Tale end Iliaden, men den er ogsaa gennemgaaende af en helt anden Art. Iliadens farveblussende Pragtrhetorik (f. Ex. Diomedes' Ord *Λ* 385 f. eller Agamemnons *Β* 370 f., 412 f.) kan betegne den ene Pol og Odysseens farvefattige Nuanceringskunst den anden (f. Ex. Odysseus' Ord til Amphinomos *σ* 125 f. eller Philoitios' Replik *υ* 201 f.). De anførte Steder af Iliaden røber næppe Spor af nogen «Vergeistigung», medens de fra Odysseen kan være Exempler paa den Homeriske Digtnings Culmination i

[1] Hvordan Roemer tænker sig Forholdet mellem denne Egenhed hos Homer og de ovenomtalte «Motivirungen des Augenblickes», er ikke klart. Om dette Spørgsmaal mere nedenfor.

Digitized by Google

denne Retning. Men allerede indenfor Iliaden spores denne Udvikling. Immisch gør med Rette opmærksom paa, at Phoinix' Tale i *I* paa dette Punct har et andet Præg end f. Ex. Odysseus'. Selvom man foretrækker Odysseus' Tale, maa man indrømme, at hans Overtalelseskunst er meget usammensat og bevæger sig paa en udpræget materiel Grund. Forholdet til Kammeraterne strejfes flygtig, men Odysseus indtager ikke nogen anden Stilling overfor Achilleus end Aias eller Diomedes: Hans Ord tjener Handlingen og har ikke interesseret Digteren som selvstændig Opgave. Phoinix' Tale er derimod for Digtets Økonomi mildest talt overflødig. Til Gengæld er hvert Ord i den præget af Talerens ganske individuelle Charakter og Situation. Hans Virkemidler er ganske andre end Odysseus': Selv om Achilleus afslaar hans Bøn, vil han dog ikke forlade ham og gaa til Agamemnon, men netop, fordi han har Achilleus saa kær, skal denne «betvinge sin Vrede og ikke være grusom i sit Hjærte». Med stor Kunst lader Digteren Phoinix indlede sin Bøn med en Skildring af sin egen glædeløse Ungdom og en stærk Fremhævelse af, at Achilleus er den eneste Trøst i hans Barnløshed, og han minder om, hvordan han som Barn hang ved ham. Phoinix strejfer kun Gaverne, men dvæler med stærkt Eftertryk ved, at Achilleus' bedste Venner er kommet for at bede ham give efter. Hans Hovedargument er imidlertid, at Achilleus af religiøse Grunde, for sin egen Skyld, skal vise Skaansel: En aandfuld Allegori og en hjærtegribende Mythe er Phoinix' Overtalelsesmidler. Det højeste, Iliaden har præsteret i Retning af Fortællingens «Vergeistigung», er vel Ordskiftet mellem Priamos og Hermes i 24de Bog. Den er ligeledes af ringe Betydning for Handlingen, men er blevet behandlet con amore af en Digter, hvis Smag stemmer mere med Odysseen end med Iliaden, baade hvad Form og Indhold angaar, og det er meget lærerigt at sammenligne denne Scene med den øvrige Iliades Rhetorik.

Til Slut omtaler Immisch Homers stigende Interesse for det «biotisk»-realistiske og strejfer de senere Homeriders Hang til at fordybe sig i det romantisk-sentimentale og det phantastisk-æventyrlige. Det er naturligvis ikke hans Mening at give en udtømmende Charakteristik af Udviklingen hos Homer, men kun at paapege, at der er en Udvikling. Og selv om vi aldrig naar til at kunne skelne de forskellige Hænder, der har

Digitized by Google

arbejdet med paa det Homeriske Epos, vil vi tilnærmelsesvis kunne fremstille denne Udviklings Historie.

I Tyskland synes der altsaa at kunne spores en ny Strømning i den højere Homerkritik, og naar man her hjemme ser sig om efter Tegn, der kunde pege i samme Retning, kommer man nærmest til at tænke paa Dr. S. L. Tuxens ved Aarhundredeskiftet udgivne lille Bog «den moderne Homerkritik» (København 1901), hvori han ikke blot søger at charakterisere det forløbne Aarhundredes højere Homerkritik, men ogsaa at angive de Veje, denne bør gaa i Fremtiden. Dr. Tuxen opstiller (p. 8) som «Homerkritikens uundgaaelige Fremtidsmaal, at paavise, hvad det er, der skiller denne Poesi fra anden, hvad der er dens Særligheder, om man vil, at stille dens Diagnose», og som Exempler paa saadanne «Særligheder» nævner han (p. 40): «Gentagelser, Momentanismer, Antecipationer, Sky for Dobbeltforestillinger, Svaghed i den psychologiske Motivering, endelig Forkærlighed for det sindrigt udtænkte og tillige ved Siden deraf en yderliggaaende Følelse for de materielle Goders Betydning». Dette Program stiller ham tilsyneladende i Række med de tre tyske Forskere, men ogsaa kun tilsyneladende. I Dr. Tuxens Bog fremtræder nemlig disse Undersøgelser af Homers «Manerer» ikke som en selvstændig Opgave, men kun som et Middel til at komme den opløsende Kritik til Livs. Han begynder f. Ex. med — uden Documentation — at opstille en saadan «Særlighed», nemlig «Momentanismen», og benytter den saa strax til at modbevise en Theori af v. Wilamowitz om nogle Vers i τ; da det imidlertid viser sig, at Forfatteren til disse Vers er saa langt fra at fortabe sig i Momentet, at han tværtimod er ganske klar over noget, han selv senere vil opfinde (i Slutningen af χ), og hentyder dertil, indføres en ny Særlighed «Antecipationstilbøjeligheden» (p. 8 f.). Dr. Tuxen har maaske Ret i det foreliggende Tilfælde, maaske ikke, men jeg betvivler Muligheden af ad denne Vej at kunne danne sig en objectiv Forestilling om Homers «Særligheder». Det er ikke her Stedet til at komme ind paa en Undersøgelse af de to nævnte Ejendommeligheder, men naar to «Særligheder», der, som Dr. Tuxen selv indrømmer (p. 10), er hinanden ganske modsatte, hos Homer græsser Side om Side, er en indgaaende Undersøgelse af deres Rækkevidde ganske nødvendig. Man skulde synes, at Homer enten maatte være «momentanistisk»

Digitized by Google

eller «anteciperende» (denne Særlighed er hos Dr. Tuxen altfor snævert begrænset til Fremtiden; Modsætningen er i Virkeligheden: naiv og reflecterende), og naar han er begge Dele, turde det ligge i, at Momentanismen er i stadig Aftagen hos Homer, medens Reflexionen paa alle Punkter gaar af med Sejren. Odysseens Digter er sammenlignet med Iliadens meget reflecterende, men dog endnu saa momentanistisk, at han kun tager Hensyn til de Urimeligheder, der forekommer i hans eget Digt, og saaledes rolig lader Achilleus' Søn spille en Hovedrolle i Iliosbelejringens tiende Aar, skønt alt i Iliaden taler derimod. Forfatteren af Kypria, for hvem disse Ting dog ligger endnu fjærnere end for Odyssedigteren, har derimod gjort sig den Ulejlighed med stor Kunstfærdighed at løse denne Vanskelighed ved et Felttog, der paa een Gang varer de urokkelig fastslaaede 10 Aar og dog aabner en Mulighed for en højere Alder hos Neoptolemos. Momentanismens Undergang og Reflexionens Sejr kræver altsaa sin omhyggelige og fuldstændige Undersøgelse, og først naar den en Gang foreligger, er det Tid at prøve, om den kan bruges til Bevis for, at Iliaden og Odysseen er Enheder.

Dr. Tuxen har en Gang skrevet («Professor Heiberg og den moderne Homerkritik.» Dette Tidsskr. 3. Række 10. Bd. p. 148): «Stilen, Fortællemaaden er den samme, i hele sin Ejendommelighed, fra først til sidst i begge Digtene,» og han har (samme Sted p. 155) i Homers Behandling af religiøse Spørgsmaal fundet noget, «der synes at tale stærkt for, at disse Digte maa være sammenhængende, forfattede paa samme Tid og sandsynligvis af samme Mand». Jeg formoder, at Dr. Tuxen mener, at Iliaden er skrevet sammenhængende af een Mand og Odysseen af en anden, hvad vist ingen har benægtet, end ikke Lachmann. Men at visse Særligheder (f. Ex. Zielinskis Lov) gælder undtagelsesløst for hele Homer, kan aldrig blive et Bevis for en enkelt Kunstnerindividualitet. Ingen vil dog paastaa, at den græske «archaiske» Billedkunst hidrører fra een Kunstner. Den stærkeste Indvending, der i denne Henseende er rejst mod Dr. Tuxen, er derfor i Virkeligheden Dr. Chr. Sarauws som en blot Mulighed henkastede Ord: «Jeg kunde forestille mig, at det enhedspræg, som synes at vidne højt om en personlig kunsts skabergerning, dog kun var et skin, en skuffelse, fordi den var et folks, en tids, en kunstarts, upersonlige fællespræg, en maske der for os fjernt-

Digitized by Google

staaende saa ud som et ansigt» («En Indsigelse» — mod et Par peripheriske Bemærkninger i Professor Heibergs Kritik af Dr. Tuxens Bog — dette Tidsskr. l. l. p. 114 f.). Klarere og og mere udtømmende kan vort Forhold til Homers Enhedspræg ikke formuleres, og hvis Immisch's lille Skrift eller Tidens Tendens fremkalder en Række Undersøgelser i den af ham angivne Retning, vil vi sikkert faa fyldigere Oplysninger om, at Homer betegner, ikke, som Dr. Tuxen mener, «et bestemt Trin i Udviklingen,» men et bestemt Stykke af Udviklingen.

Dr. Tuxen har saaledes ikke præsteret Beviset for, at Undersøgelsen af Homers «Særligheder» vil godtgøre det uberettigede i den opløsende Kritik. Selve hans Angreb paa denne ligger udenfor Rammen af disse Betragtninger, men det maa være mig tilladt rent lejlighedsvis at komme med et Par positive Berigtigelser. Dr. Tuxen indleder sit Angreb med at understrege, at den opløsende Kritik væsenlig er optraadt i Tyskland, og fremhæver stærkt den nordiske Philologis afvisende Holdning. Mod denne Fremstilling maa der nedlægges den mest energiske Protest. Alt, hvad den nordiske Philologi har præsteret af højere Homerkritik — det er ikke meget —, svinder ind til intet i Sammenligning med en ganske lille Afhandling af G. H. C. Koes: «De discrepantiis quibusdam in Odyssea occurrentibus» (trykt i København 1806 som Tillæg til hans Doctordisputats «Specimen observationum in Odysseam criticarum»)[1]. Navnlig da Dr. Tuxen udelukkende behandler Odysseen, burde han ikke have forbigaaet denne Afhandling, hvis Opgave er at «destruere» Odysseen, — hvorfor for Resten ikke overlade disse hadefulde og fornærmelige Udtryk til den opløsende Kritik? Koes' Skrift var ikke blot det første, men det afgørende Bidrag til Løsningen af denne Opgave. Hans Iagttagelser er blevet tralaticiske i al senere Homerforskning, og de kan — i deres mønsterværdig klare og concise Form — endnu den Dag i Dag optrykkes omtrent in extenso som det vægtigste Bevis, der er ført mod den oprindelige Enhed i Odysseens Composition. For fuldt at vurdere denne Bog maa man prøve at sætte sig tilbage i en Tid, hvor der endnu ikke forelaa et eneste analytisk Bidrag til

[1] Om Koes og hans Betydning for Homerkritiken har Professor Gertz givet udtømmende Oplysninger i Biografisk Lexikon.

Digitized by Google

den dengang ganske nyfødte højere Homerkritik, og saa forsøge at stille sig klart, hvilket Skarpsind der f. Ex. hørte til allerede dengang at paapege alle de Vanskeligheder, der bragte Kirchhoff til at opstille sin Theori om det uoprindelige i Odysseus' Forvandling, og endda paa et enkelt Punkt at paapege dem klarere end Kirchhoff[1]. Koes' Bevis for, at Telemachi og Phæakis ikke oprindelig har været bestemt for deres nuværende Sammenhæng, er blevet classisk, og man kan i Virkeligheden heller ikke tænke sig det ført klarere. Det er Koes og ingen anden, der har bevist Wolfs These, at netop det kunstfulde i Odysseens Composition gør Tanken om dens oprindelige Enhed til en Urimelighed (Prolegomena p. 120 f.). Men Koes' Bog er ikke blot det betydeligste, men har ogsaa været det betydningsfuldeste Bidrag, den danske Philologi har ydet til Forstaaelsen af Homer. Den gjorde Epoche, og man kan ikke aabne en Homerafhandling fra den Tid, uden at man træffer Lovprisninger af ham; alle Undersøgelser (f. Ex. Spohn, Thiersch, W. Müller) tager deres Udgangspunkt i hans og fører dem ikke stort videre. Naar han senere træder noget i Baggrunden, ligger det i, at Kirchhoff, der nu — med Rette — fortrænger al tidligere Odysseforskning, ikke citerer ham. Men i Tyskland er han dog langtfra glemt. E. Kammer fremhæver f. Ex. i sin «Einheit der Odyssee» noget skadefro, at Kirchhoffs Odysseforskning dog væsenlig hviler paa Koes' Arbejde, og R. Volkmann giver et meget udførligt og omhyggeligt Referat af hans Resultater (Geschichte und Kritik der Wolfschen Prolegomena. Leipzig 1874 p. 150—155). Hvis det er en Forbrydelse at «destruere» Homer, maa Danmark finde sig i at bære Hovedansvaret.

Endnu mere misvisende er den Oversigt, Dr. Tuxen (Den moderne Homerkritik p. 6 f.) giver over det 19de Aarhundredes Homerforsknings Hovedresultater paa den opløsende Kritiks Omraade. Her mangler nemlig ganske det vigtigste, det afgørende, nemlig det først af Koes, siden af Hennings, Kirchhoff, v. Wilamowitz og andre opstillede Bevis for, at Telemachi (α—δ,o) og Odysse (ε—ξ) ikke er skrevet i umid-

---

[1] Kirchhoff har naturligvis været kendt med Koes' Hovedresultater, der var Tidens Fælleseje, men han har ikke læst hans Bog og specielt været ganske ubekendt med, at hans sjette Excurs ikke bragte Videnskaben noget væsenlig nyt.

Digitized by Google

delbar Fortsættelse af hinanden, men er blevet sammenarbejdede ved en for sin Tid særdeles respectabel, men i vore Øjne yderst ufuldkommen Redaction. At Dr. Tuxen saaledes gaar fuldstændig udenom den opløsende Kritiks Hovedforskansning, gør, at man uvilkaarlig kommer til at nære nogen Mistro overfor Styrken i hans Angreb paa Udenværkerne. I det hele taget forekommer Ordet Redaction — om overhovedet — beklagelsesværdig sjældent i Dr. Tuxens Bog. Selv om det forløbne Aarhundredes Kritik ikke havde præsteret andet end at bringe de to Ord «Homer» og «Redaction» i intim Forbindelse, vilde dette Resultat være billig købt for de Have af Blæk, der er udøst for at indvinde det, og dette Resultat er Kirchhoffs. Dette fører mig til en tredje Mangel ved Dr. Tuxens Bog. Atter og atter beskyldes den opløsende Kritik for at ville skelne mellem, hvad der er «homerisk», og hvad der er «uhomerisk,» eller med endnu uheldigere Udtryk, hvad der «ægte» og «uægte». Denne Beskyldning har faaet en ganske falsk Adresse. Den rammer kun de Forsvarere af Digtenes Enhed, der antager, at disse i stort, meget stort Omfang er blevet interpolerede (charakteristiske Exempler er Düntzer og Kammer, i den senere Tid ogsaa Roemer). Kirchhoff mener f. Ex., at Phæakerdigtet er af en anden Forfatter end Telemachien, og at f. Ex. Slutningen af Odysseens fjerde Bog igen er af en tredje Forfatter, nemlig Odysseens Digter, men det kunde naturligvis aldrig falde ham ind at kalde nogen af de tre Digtninger for «uægte» eller endog «uhomerisk». Det er meget misvisende, at disse Udtryk atter og atter forekommer i en Bog, der fra først til sidst er rettet netop mod Kirchhoff.

Den, der skriver dette, er ikke nogen Beundrer af den opløsende Homerkritik og egner sig ikke til at være dens Advocat, skønt han indrømmer, at den i Hovedsagen har Ret. Men selvom der næppe kan være nogen Tvivl om, at Homer nu stiller flere uløste Gaader end ved det 19de Aarhundredes Begyndelse, kan der paa den anden Side heller ikke være Tvivl om, at vi nu ved betydelig mere om Homer end dengang, og dertil har — som selv Dr. Tuxen indrømmer (p. 1) — den opløsende Kritik bidraget meget. Der er mere Grund til at glæde sig herover end til kun at dvæle ved dens Skyggesider, og der er slet ingen Grund til at ønske dens Ophør. Men det er i høj Grad paa Tide, at der Side om

Digitized by Google

Side med den begynder at fremtræde en mere positiv Analyse af den Homeriske Kunsts Virkemidler og Technik, og det er heldigt, at denne Analyse ikke altfor blindt gaar ud fra, at der foreligger et stillestaaende Stof, men har Blik for, at Homer er en hel Væxtperiode af græsk Kunst og græsk Cultur: Homerforskningens Krybbe er saa vist ikke tom.

Digitized by Google

ΕΣΧΑΡΑ.

En lexilogisk Udvikling

af

J. L. Ussing.

Ἐσχάρα er et fra Odysseen vel bekendt Ord. I Alkinoos' Hus sidder Arete i Hallen *ἐπ' ἐσχάρῃ ἐν πυρὸς αὐγῇ* 6, 305, og da Odysseus har fremført sin ydmyge Bøn til hende om Hjælp, sætter han sig ned der, 7, 153 f. *κατ' ἄρ ἕζετ' ἐπ' ἐσχάρῃ ἐν κονίῃσιν παρ' πυρί*, indtil Alkinoos rejser ham derfra, v. 169: *ὦρσεν ἀπ' ἐσχαρόφιν καὶ ἐπὶ θρόνου εἷσε φαεινοῦ.* Hvorledes man paa dette Arnested ofrede til Guderne, beskrives i Odysseen 14, 418 ff. Vi kjende dette Arnested fra Monumenterne, i Trojas 2den By (Schuchhardt, Schliemanns Udgravninger S. 70 Fig. 32), tydeligere endnu i Tiryns (smstds. S. 144) og i Mykenæ (S. 354). Det er en stor cirkelrund Forhøining (i Tiryns 3 M. i Gennemsnit), der hæver sig med 2 Trin til en Højde af 0,14, paa Forsiden pudset og malet. Arnen er Husets Midtpunkt, og *ἐσχάρα* kan derfor bruges som Betegnelse for selve Huset og Hjemmet. Naar Digteren i Iliad. 10, 418 vil sige: «Saa mange bosiddende Troer, som der findes», siger han *ὅσσαι μὲν Τρώων πυρὸς ἐσχάραι.* I Kalypsos Hule brænder Ilden nok saa lystig paa Arnen, Od. 5, 59: *πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο*, og Euripides' Kyklop tænder en lignende Ild paa sit store Arnested, v. 384: *ὑψηλῆς δρυὸς κορμοὺς πλατείας ἐσχάρας βαλὼν ἔπι.*

Men *ἐσχάρα* brugtes ikke blot om det faste Ildsted; det er det almindelige Navn for de Redskaber, der gjøre samme Tjeneste, hvorpaa man antænder Ild og vedligeholder Gløderne, d. e. for Fyrfade; se Aristophanes Acharn. 889: *ἐξενέγκατε τὴν ἐσχάραν μοι δεῦρο καὶ τὴν ῥιπίδα*; Vesp. 938 i Opregningen af Køkkentøiet: *τρύβλιον, δοίδυκα, τυρόκνηστιν, ἐσχάραν, χύτραν καὶ τἆλλα τὰ σκεύη τὰ προσκεκαυμένα*; Pollux X 101 under *τὰ τοῦ μαγείρου σκεύη*, cf. VI 88 og Hesychios: *χυτρόπους ἢ πυρφόρον σκεῦος*; Xenophon Cyrop. VIII 3, 12 i Beskrivelsen af Processionen: *καὶ πῦρ ὄπισθεν αὐτοῦ ἐπ' ἐσχάρας μεγάλης ἄνδρες εἵποντο φέροντες.* I Philippos' Epigram, Anthol. VI 101, indvier Kokken sine Redskaber til Hephæstos; deriblandt *τετράπουν, πυρὸς γέφυραν, ἐ-*

Digitized by Google

σχάρην κρεηδόκον. Iblandt de Sager, der vare skjænkede til Athena Parthenos, nævne Inventarierne ogsaa ἐσχάραι χαλκαῖ, se Corp. Inscr. Gr. I 161, 8 o. a. St. Der var jo ogsaa særlig Brug for saadanne, særlig til Røgelse. Hos Hesychios og hos Eustathios til Od. 5, 59 forklares ἐσχάρα som θυμιατήριον κοῖλον. Man anbragte ofte saadanne ἐσχάραι ovenpaa Altret, se min Afhdl. i Vidensk. Selskabs Overs. 1900 S. 271. βώμιοι ἐσχάραι kalder Euripides dem, Phoen. 282, βωμιαῖοι Soph. Fragm. De ere ligesaa hellige som Altrene og nævnes parallelt med dem Soph. Ant. 1016: βωμοὶ ἐσχάραι τε, eller ἐσχάρα sættes endog ligefrem for βωμός, se Æsch. Pers. 205: πρὸς ἐσχάραν Φοίβου, cf. Eurip. Phoen. l. l., Andromache 1102, Herakl. 922: ἱερὰ μὲν ἦν πάροιθεν ἐσχάρας Διὸς καθάρσι' οἴκων, Æsch. Eum. 108: νυκτίσεμνα δεῖπν' ἐπ' ἐσχάραν πυρὸς ἔθυον, Eurip. Suppl. 33: μένω πρὸς ἁγναῖς ἐσχάραις δυοῖν θεαῖν, Κόρης τε καὶ Δήμητρος, Demosth. 39, 116: ἐπὶ τῆς ἐσχάρας τῆς ἐν τῇ αὐλῇ Ἐλευσῖνι. Der synes ikke at være anden Forskjel imellem βωμός og ἐσχάρα end at det første er mere anseligt og høiere. Saaledes Ammonios hos Harpokration: ἐσχάραν καλεῖσθαι τὴν μὴ ἔχουσαν ὕψος ὡς ἑστίαν, ἀλλ' ἐπὶ γῆς ἱδρυμένην κοίλην, hvilket gjentages hos Photios, hos Eustath. til Iliad. 10, 418 o. a. St. Sml. den anden Glosse hos Photios: ἐσχάρα ἡ ἐπὶ γῆς ἑστία στρογγυλοειδής, ὁ δὲ βωμὸς τὸ ἐν ὕψει πρὸς θυσίαν οἰκοδόμημα. Βωμός anvendes ogsaa undertiden hvor vi ventede ἐσχάρα, som naar Pausan. II 29, 8 taler om at der i Æakeet paa Ægina var et βωμὸς οὐ πολὺ ἀνέχων ἐκ τῆς γῆς, som man ogsaa mente var Æakos' Grav, og naar Arrian Anab. III 16, 8 omtaler τὸν βωμὸν τῶν Εὐδανέμων paa Torvet i Athen og derved minder om Eleusis, hvor man havde Εὐδανέμου βωμὸν ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὄντα. Βωμός er aabenbart det generelle Udtryk, hvorimod ἐσχάρα betegner en Art deraf; ethvert ἐσχάρα kan kaldes βωμός, men ikke omvendt. Det er ikke rigtigt, naar man har kaldt det lille Heros-Alter i Olympia (afbildet hos A. Bötticher, Olympia S. 322) ἐσχάρα, som Curtius, Die Altäre von Olympia S. 21 f., Rohde Psyche² I S. 35, Deneken i Roschers Lexikon I Sp. 2498. Man er bleven vildledt af Pollux I 8: Ἐσχάρα δοκεῖ μεν ὧδε ὠνομάσθαι, ἐφ' ἧς τοῖς ἥρωσιν ἀποθύομεν· ἔνιοι δὲ τῶν ποιητῶν καὶ τὸν τῶν θεῶν βωμὸν οὕτω κεκλήκασιν. Dette er for saa vidt rigtigt, som Ordet hyppigst bruges om Heros-Altere, der naturligvis ere mindre anselige end Gudealtrene, men dette er ikke den egentlige Betydning, om hvilken vi efter den i det Foregaaende paaviste Sprogbrug

Digitized by Google

ikke kunne tvivle. Rohde anstrænger sig forgjæves for at faa Lexikografernes ovfr. anførte Beskrivelser til at passe paa det omtalte Alter i Olympia. Det er en lille Kubus, 0,37 M. høi; Siderne ere pudsede med Kalk og malede, og Overfladen dækket med Tegl; den er slet ikke, som Rohde citerer efter Photios, *στρογγυλοειδὴς καὶ κοίλη*. Men endnu besyndeligere er det, naar han anvender denne Benævnelse paa det runde Alter i den indhegnede Gravplads paa Borgen i Mykenæ, der er tilstrækkelig bekjendt fra Schliemanns Udgravning, og hvoraf en fortrinlig Afbildning findes i Perrot & Chipiez' Histoire de l'art dans l'antiquité VI p. 323. Det ligner Alteret i Gaarden i Paladset i Tiryns og Offergruben i Kabirernes Helligdom paa Samothrake. Det er en Cylinder med en bred Aabning i Midten ligesom en Brønd, og det er ikke stensat i Bunden, saa det er sandsynligt, at det har været bestemt til at modtage flydende Offere, hvad enten det var Blod, Vin eller Honning og Vand, der blev heldt ned deri. Dets græske Navn er *βόθρος*, hvilket Tyskerne oversætte ved «Opfergrube», og ikke *ἐσχάρα*, skjøndt selv Perrot, der dog ganske rigtig betegner det som en «puisard», efter Rohde har optaget hint Navn (Hist. VII p. 60 not. 2). Dette er en Konfusion. Man kan ikke betegne en Brønd og et Ildsted med det samme Ord. Rohde selv har havt en Fornemmelse af Misligheden, naar han siger: «die *ἐσχάρα* steht offenbar von der Opfergrube des Todescultes nicht weit ab». Man beraaber sig paa Scholiasten til Eurip. Phoen. 274: *ἐσχάρα κυρίως μὲν ὁ ἐπὶ τῆς γῆς βόθρος, ἔνθα ἐναγίζουσι τοῖς κάτω ἐρχομένοις*; men dette er en Fejl, og den er han ganske ene om. Tydelig er Adskillelsen hos Porphyrios de antro nympharum 6: *Τοῖς γὰρ Ὀλυμπίοις θεοῖς ναούς τε καὶ ἕδη καὶ βωμοὺς ἱδρύσαντο, χθονίοις τε καὶ ἥρωσιν ἐσχάρας, ὑποχθονίοις δὲ βόθρους καὶ μέγαρα.* Et Grubeoffer kjende vi fra Odysseen XI, hvor Odysseus maner Tiresias' Skygge frem. Hos Pausanias V 13, 2 fortælles, at Herakles, da han stiftede Pelops' Helligdom i Olympia, skulde have offret til ham *εἰς τὸν βόθρον*, og det er rimeligt nok, at lignende Offringer til Heroer have fundet Sted andre Steder, men i Tillid til Porphyrios' Vidnesbyrd vove vi at sige, at det ikke har været det almindelige. Offringen til Hyakinthos i Amyklæ (Paus. III 19, 3) er ikke det Samme, lige saa lidt som den af Pausan. X 4, 10 beskrevne Offring til Phokiernes Heros *Ἀρχηγέτης*. Man lod Offerdyrets Blod flyde ned igjennem et Hul i hans Grav, *τὸ μὲν αἷμα δι' ὄπης ἐσχέουσιν ἐς τὸν τάφον.* Dette har været noget særegent,

Digitized by Google

siden det beskrives saa omstændeligt. Der har været Steder, hvor en saadan Skik holdt sig langt ned i Tiden, som i Tunis, se Mémoires de la Société des Antiquaires de France 1895 p. 90 s. med fortrinlige Afbildninger; men det er ikke for Heroen, men for almindelige Dødelige. Der kan heller ikke næres Tvivl om at de store Kraterer, som ofte fandtes anbragte over Gravene ved Dipylon i Athen, have modtaget Drikoffere, som de Efterlevende ydede deres afdøde Slægtninger, men *ἐσχάραι* blive de ikke derfor, saaledes som Fr. Poulsen kalder dem i sin Doktordisputats «Dipylongravene og Dipylonvaserne».

Heroernes *ἐσχάραι* havde mere Lighed med Gudernes *βωμοί* end med de underjordiskes *βόθροι*. Pausanias omtaler V 13, 8 f. et Askealter for den samiske Hera og bemærker da, at det var slet ikke anseligere end de raa og kunstløse *ἐσχάραι*, man saa i Attika: *οὐδέν τι ἐπιφανέστερος ἢ ἐν τῇ χώρᾳ τῇ Ἀττικῇ ἃς αὐτοσχεδίας Ἀθηναῖοι καλοῦσιν ἐσχάρας*. Et monumentalt Exempel herpaa omtaler Lolling i Mittheil. d. arch. Inst. IV (1879) S. 358. Ved Porto Rafta, i Nærheden af det gamle Prasiæ, findes en Stenblok med Indskriften *Ἡρακλειδῶν ἐσχάρα*, C. I. A. II 3 n. 1658. Desværre er Stenen ikke aftegnet; men det er vel en saadan Sten, der ligger foran Theseus paa det bekjendte Votivrelief, Monum. d. Inst. IV 22, Roschers Lexikon I Sp. 2499. Et andet Exempel haves i det af Blinkenberg i Festskrift til Ussing udgivne Hippolytos-Relief (Roscher S. 2559), og formodentlig ogsaa i de 2, som Löwy har udgivet i Jahrbuch d. arch. Inst. 1887, S. 109 f. Paa en saadan Sten har man henlagt de Offerkager o. l., der skulde offres til Heroen; over den har man udgydt Olie, Vin eller andre Drikoffere; der har man endelig offret Røgelse og andre Brændoffere, og til at modtage Ilden eller Gløderne var Stenen forsynet med en lav Hulning; den var *κοῖλος*, som Lexikograferne siger, og kunde altsaa med Rette kaldes *ἐσχάρα*. Paa det nys omtalte Theseus-Relief synes denne Hulning at være antydet.

De overførte Betydninger, hvori Ordet *ἐσχάρα* bruges, som hos Lægerne om Skorpen over et Saar, og hos Ingeniørerne om Fodstykket paa en Gravemaskine, *χελώνη χωστρίς* (Athenæos mechan. p. 16: *Πήγνυται αὕτη εἰς ἐσχάριον τετράγωνον ἔχον τὴν πλευρὰν ἑκάστην πηχῶν ιδ'*, hvilket oversættes af Vitruv: «Basis compingatur, quæ Græce *ἐσχάρα* dicitur, quadrata habens quoquo versus latera singula pedum XXV»), udledes med Lethed af Ordets almindelige Brug.

Digitized by Google

Anmeldelser.

Ludvig F. A. Wimmer, De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede. Tegningerne af *Magnus Petersen*. IV. 1. Runeligstene og mindesmærker knyttede til kirker. Kbh. 1903—4. Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag. Thieles bogtrykkeri. 214 sider i 4⁰.

På en enkelt undtagelse nær, der sættes til midten af det ellevte, henføres alle i fjærde binds første afdeling tolkede og tegnede mindesmærker af forfatteren til det tolvte og trettende hundredår. Som tittelen viser, falder fremstillingen i to hovedparter, den første omfattende de såkaldte runeligstene. Herved forstås ligstene, der er forsynede med korte, hvad indholdet angår, alt andet end oldtidsagtige runeindskrifter, og der i regelen er fladformede, hvorved de bliver bedre skikkede til at lægges over gravene (om undtagelserne se side 6, 31 f. og 72). Af sådanne stene haves nu for tiden kun 19; endda er det tvivlsomt, om det er virkelige runetegn, der findes på de to sidste i rækken, ligesom det ikke med fuld sikkerhed kan afgöres, om brudstykket af Bårsestenen (nr. 17) har hørt til en ligsten, medens den mulighed ikke synes udelukket, at nr. 7 ikke er nogen ligsten, men som hjörnesten i en portal har været knyttet til selve kirkebygningen. Kun to af stenene: nr. 1 (Eggislevmagleren) og det nysnævnte brudstykke har hjæmme i Sæland; kun én henholdsvis i Skåne (Hästvedastenen), på Tåsinge (Bregningestenen) og i Sønderjylland (Bjolderupstenen); de øvrige 14 alle i Nörrejylland.

Naturligvis har stenene fra første færd ligget over, undtagelsesvis stået ved eller på hver sin grav i vedkommende kirke eller på den tilhørende kirkegård; men næppe nogen eneste af dem findes længer på sin oprindelige plads; det skulde da være, om nr. 19 allerede för våbenhusets tilbygning har ligget på samme sted som nu. 4 af stenene er nu indmurede i kirketårnene. Af disse vides fra Worm den ene (nr. 12), der er indsat höjt oppe i den udvendige vestre tårnmur, tidligere at have ligget i gulvet inden for kirkedören; om de tre andre (nr. 3, 4 og 11), der alle er anbragte nær ved jorden i den udvendige søndre tårnmur, antager jeg, at de er komne der ved selve tårnenes opførelse; thi, som bekendt, er også tårnene i vore allerfleste kirker senere tilbyggede, for så vidt da ikke hele bygningen, som tilfældet nok er med den nuværende kirke i Tisted (nr. 11), skriver sig fra en sildigere tid. På lignende måde har flere af stenene tidligere en tid lang været indsatte i kirkegårdsmuren (ringmuren) eller kirkegårdsdiget; men kun nr. 2 sidder der endnu. 5 stene er i løbet af forrige hundredår bragte til forskellige museer: Gæssing-

Digitized by Google

holmeren og Bårsestenen til Oldnordisk museum (Nationalmuséet) i København, Hästvedastenen til museet i Lund, Salstenen II til Århusmuseet og Bjolderuperen til Kielermuseet. Nr. 7 henligger endnu på kirkegården, medens de øvrige 7 stene i tidens løb på forskellig måde er anbragte i eller ved de pågældende kirker (våbenhuse).

Af billedlige udsmykninger på stenene spiller, som naturligt er, det kristne kors i mangfoldige former en fremragende rolle, — dette kors, for hvilket efter det latinske vers på en nu omstøbt kirkeklokke (W. s. 144 f.) alt ondskabsfuldt måtte fly langt bort. På Salstenen II (s. 75) findes desuden de 4 Evangelisters velkendte symboler. Bregningestenen (s. 65) fremviser bl. a. en temmelig uskön Kristusfigur. Mindre klodset er billedet i bispeskrud på Gæssingholmeren (s. 39) af den hellige «Niklaos», hvorved jeg for min del snarere tænker på biskop Nikolaos fra Myra i Lilleasien (død efter år 326), efter hvem så mange af vore kirker er opkaldte og som nævnes i vor almanak under 6te December, end på vor hjæmlige Niels Knudsen (død 1180), der hverken var biskop eller blev kanoniseret, medens Wimmer hælder til den modsatte antagelse. Med rette fremhæver W. (s. 60) det som noget meget mærkeligt, at på Hillersleveren (s. 55) haves den ældste hidtil kendte fremstilling, fra omtrent 1250, af et våbenskjold (med to femfligede rosetter under hinanden) på et mindesmærke i Norden.

Sproget på runeligstenene er for det meste Dansk. Særtegnende for tidsforholdene er det dog: på den ene side, at det på 3 af dem, nemlig nr. 9, 13 og 16, er Latin, på den første og sidste formet i en heksametrisk verslinje; på den anden side, at på de danske nr. 10 og 12 er tre personnavne, hist billedhuggerens, her det jordede ægtepars, gengivne med hvad man har kaldt «ældre munkeskrift». Kun ganske undtagelsesvis, selv i de latinske indskrifter, får personnavnet en latinsk böjningsendelse. Nogle indskrifter består af et eneste ord, et personnavn: *Ulnoth* (nr. 1), *Ingœrth* (nr. 6), at forstå i lighed med «Lothæns grav» (nr. 4) eller «Ketel Urne ligger her» (nr. 8) og flere af samme slags. Bregningestenen (nr. 14) optræder selv som talende: «Sven Sassersen ligger her under; Helge djakæn ristæ (d. e. ristede) mig, mester Bo gjorde mig,» hvilket jeg helst forstår således, at Helge degn var en lærd, der havde givet stenhuggeren en fortegning, måske indridset i træ, af runerne. Naturligvis anråbes Gud (Krist) og Jfr. Marie (på Gæssingholmeren i den jyske form «Mari») på flere af stenene; af helgene kun den ovennævnte Nikolaos.

Hvor kortfattede eller tilsyneladende simple end de fleste indskrifter er, frembyder adskillige af dem betydelige vanskeligheder for læsningen og forståelsen; og man må glæde sig over, at det i de allerfleste tilfælde er lykkedes Wimmer at klare selv de mest brydsomme steder. Lejlighedsvis går det ud over ældre drømmebilleder, og måneskinsnaturer vil det sagtens göre ondt, at Ti-

Digitized by Google

stederens yndige «Thora, Thys sol» uigenkaldelig har måttet vige pladsen for den mindre höjstemte «Thordh Amdis son».

* * *

Den anden hovedpart, «Mindesmærker knyttede til kirker», falder igen i to afsnit, af hvilke det første handler om «Kirkelige genstande med runer». Herunder drøftes og afbildes først 11 døbefonter: 4 fra Nörre- og 1 fra Sønderjylland, 1 (i tillægget s. 205 ff.) fra Fyn, 1 fra Sæland og 4 fra Skåne. Det er med en vis ærefrygt, man betragter de smukke billeder af disse tavse vidner til, at så utallige nyfødte «fik deres kristendom». De og deres mangfoldige, mer eller mindre heldige, sidestykker rundt om i landet peger jo tilbage til en tid, da barnet «med negl og med næse, med hud og med hår», for at bruge et andet udtryk i Skånske lovs begyndelse, blev neddyppet i dåbsvandet, og det er med god grund, man mener, at de som oftest er lige så gamle som kirkerne, hvori de heldigvis har hævdet deres pladser til den dag i dag. Allerede det, at flere af dem er forsynede med nordiske runeindskrifter, taler höjlydt for, at de er af indenlandsk arbejde, således som hver af de 4 skånske udtrykkelig forkynder: «Martin mig gjorde». (Den berömte døbefont i Åkirkeby på Bornholm stammer, som W. har godtgjort i sit udmærkede særskrift om den, fra Gulland.) Bårsefonten har, under en indskrift med latinske bogstaver, et runealfabet m. m. Dansk, men vanskelig ved sine binderuner, er indskriften på Seldefonten (i Salling); der er dog næppe tvivl om, at W. i det mindste er kommen sandheden nær ind på livet. På hver af de 4 øvrige jyske fonter findes kun 3 eller 4 runer, som vistnok forestiller lige så mange ord, der tilsammen har dannet en dengang af alle nogenlunde oplyste gejstlige kendt kirkelig formel, mens vi nu er henviste til at gætte på flere muligheder. Indskriften paa den fynske font (i Egense, Svendborg amt) ender med ordet filius, og det ligger derfor nær i de to foregaaende runegrupper at søge stenhuggerens fornavn og fadernavn. Dette var da også Wimmers første tanke, som han dog har opgivet, idet han ender med en forklaring af lignende art som ved de nysomtalte jyske fonter. Da han imidlertid selv anser denne opløsning for meget tvivlsom, vil jeg göre et, jeg indrömmer det, voveligt forsøg pä at hævde hans første standpunkt. Idet jeg går ud fra, at fortegneren har været en Fynbo og at hans første rune har været et *a*, læser jeg uden betænkning *Astret* som et personnavn uden navneformsmærke, snarest opstået af et Á*sfriðr* (jf. *Astrid* af *Ásfríðr; hustru af husfru), og i endelyden finder jeg kun et vidnesbyrd om, at Fynboerne allerede da har haft ondt ved at komme til rette med det åndende d· (ð). Det næste navn mindede mig straks om den ældste form af det vestnordiske Egðir (jf. Sakses «Egtherus»),

Digitized by Google

nemlig *Eggþér* (eller *-þǽr*), hvorom se Bugge i Tidskr. f. filol. og pædagog. 8, 181 (sml. også Förstemann Personennamen sp. 19 f.). I lighed hermed læser jeg fontens runenavn *Égg-thè*, med endelyden endnu lang, men uden navneformsmærke; den latiniserede form blev derfor Eggtheus, hvoraf fonten har ejeformen på *i*[1]. Manden hed altså noget som *Astredh Eggthes-son*.

Betydelig kulturhistorisk interesse har også de derefter omtalte 10 Røgelsekar, hvoraf de 9 nu er samlede i Nationalmuseet, medens det 10de (nr. 8) er havnet i en privatsamling på Orebygård (Låland); men de vides alle at stamme fra kirker i Svendborg amt (den ene på Langeland), ligesom de alle er «gjorte» af samme mand: mester Jakob rød eller magister Jacobus ruffus fra Svendborg, hvis navn findes på dem alle undtagen på nr. 10. W. mener dog, at runeindskrifterne er udførte af forskellige personer. Udelukkende dansk er sproget kun på nr. 1 og 9, udelukkende latinsk på nr. 6 og 7, for resten Dansk og Latin i broderlig forening. På nr. 3 læses (med her normaliseret retskrivning) foruden «mester Rød» de to katalektisk-trokæiske dimetre:

cras dabor toto die
sicque ago cotidie, hvor altså røgelsekarret indføres talende.

I sådanne fodbundne fyndsagn kommer der let noget søgt eller tvungent; men jeg skönner ikke, at der vindes stort ved at ombytte *dabor* enten, efter Wimmers første indskydelse, med *labor* eller, som prof. Gertz har foreslået, med *dapor* (jeg nyder), og jeg tror, at den foreliggende tekst kan forstås uden nogen ændring. Udtrykt på Dansk har meningen været: Fra i morgen af er jeg for bestandig indviet til (eller: ofrer jeg mig f. b. til) kirkens (menighedens) tjæneste; for versets skyld udstykkedes denne tanke i to sætninger: I morgen gives jeg hen (eller: giver jeg mig hen) den hele dag, og det samme gör jeg så hver dag derefter. Skönt denne brug af «gör» (jf. Mikkelsen D. sprogl. § 242 og Jespersen i Dania 3, 177) sandsynligvis er gammel i dansk talesprog, behøver der vel næppe at skjule sig en Danisme under den latinske vending, jf. Siesbye i Udsigt over filol.-historisk samfunds virksomhed 1860—74 s. 45.

Mere enkeltstående er de 4 «andre genstande», der nu alle bevares i Nationalmuseet: en kirkeklokke, en relikvieæske, en kirkekiste og et jærnbeslag. Æsken er kommen fra en lålandsk kirke, klokken, kisten og beslaget hver fra sin jyske. Kirkeklokken har i Vulgatas oversættelse den berømte dobbelthilsen til

---

[1] Hvis, som antaget af Kok og O. Nielsen, det senere slesvigske mandsnavn *Ejde* hører hid, kan *d* svare til oprindeligt þ, hvorimod *j* som mellemform forudsætter den i Jylland velkendte overgang af gg til åndende g.

Digitized by Google

Jfr. Marie hos Lukas 1, 28 og 42, en tekst, der, mer eller mindre fuldstændig, gentages på mange kirkelige mindesmærker, således allerede på det ene røgelseskar (W. s. 119); se endvidere Liljegrens Runurkunder nr. 1825, 1969, 1989, 1998 og 2030. Med munkebogstaver har jeg læst det samme på den store klokke fra 1425 i Butterup ved Holbæk (Kirkehist. saml. 2,476), hvor der ved slutningen er tilföjet et «Iesus Christus», medens de 5 sidste runer på klokken hos W. (s. 142) må læses *Eskil*, klokkestøberens navn. Æsken er given af «episkopus Gisiko» (i Odense), der døde kort efter 1300. Kisten fortæller: «Gunni smiþ (d. e. mester G.) garþ (gjorde) mæk», hvor *a* (er der ikke ment *æ*?) er mere påfaldende end endeselvlydens udeladelse, der hos W. s. 176 møder os i et andet udsagnsord, jf. Lyngby Udsagnsord. i jyske lov s. 8. Indskriften på dørbeslaget er så medtaget af slid, at det næppe vil lykkes at udfylde hullerne. Lidt mere får vi ud af runeindskriften på den ved Slesvig domkirkes istandsættelse omkring 1848 forsvundne dör (W. s. 153 og för i Håndb. i det nordslesv. spörgsmåls historie), der fortæller os: «Efli (Ævle) me fecit», — et mandsnavn, som jeg bl. a. genfinder i det vel omtrent samtidige *Eveli* i den reichenauske broderskabsbog (Pipers udg. s. 342) og siden, skrevet *Effle*, *Æfle*, *Ævele*, i Svenska riksarkivets pergamentsbref 1351—1400 (3 personer fra Østergøtland), og som jeg fører tilbage til et *Auðvæliʀ* (jf. Säves Gotlands runinskrifter nr. 11)[1], hvor mellemstavelsen efterhånden er bleven svækket, medens forleddet har gennemløbet samme udviklingstrin som i personnavnet *Ødgisl*, *Øgisl*, *Egisl* (Svenskt diplomatar. III) jf. stednavnet *Ødmorthæ* > *Emorthæ* o. s. v.

* * *

Det andet afsnit, «Runestene knyttede til kirker», begynder med 8 sådanne, «vedrørende kirken» d. v. s.: dens første opførelse, idet indskrifterne, der næsten alle er eller har været anbragte på forskellige steder i selve kirkebygningen, nævner den eller de mænd, der i så henseende har indlagt sig fortjæneste. Af kirkerne ligger eller lå 2 i Skåne, 1 på Bornholm (Povlsker), 5 i Nörrejylland; af de tilsvarende stene findes nu den ene skånske (nr. 1) i bispegården, og 3 af de jyske (nr. 3, 4 og 8) i Nationalmuseet i København. Ældst, fra omtrent 1050, er «efter sprogformerne og skrivemåden» den første skånske; til de yngste, fra omtrent 1300, hører den bornholmske med Pavlusfiguren. Den anden skånske sten, Åsumstenen (fra omtrent 1210), — der har nydt den ære at blive læst af Linné (se hans Skånska resa, udg. 1874 s. 71), — er tidligere udtömmende behandlet af W. i første bind af runeværket. Ret smuk er indskriften på stenen fra Krist-

[1] Efterleddet udgået fra det af Bugge i Arkiv 2, 353 f. omtalte udsagnsord.

Digitized by Google

kirken i Øster Brønderslev (nr. 3); kun på nr. 4, en söjlefod fra den gamle klosterkirke (opført omtr. 1180) i Børglum, er sproget overvejende Latin.

Under overskriften «Til pryd og belæring» sammenfattes 5 runestene, af hvilke den første, fra omtr. 1160, der er indsat i muren ved indgangen til Ørsted kirke (Odense amt) er den mest iöjnefaldende ved sit af Egil i Gårde «skårne» (udhuggede) billede af Samsons kamp med løven, medens den anden, fra omtr. 1300, der nu står i sakristiet i Søborg kirke (Frederiksborg amt), kun har ordene «ave Maria». Af de 3 andre, «Alfabetstenene», sidder nr. 3 og 4 henholdsvis i den udvendige nordre tårnmur og den udvendige østre kormur i Mønsted kirke (Viborg amt), nr. 5 ligeledes udvendig i kormuren i Åstrup kirke (Ribe amt). De tre «futhork», der naturligvis er runegranskerne særdeles velkomne, henføres af W., ligesom det på Bårsefonten, til begyndelsen af det trettende hundredår.

Endelig gennemgås 7 (8) stene «med uvis betydning», de 4 første i eller fra jyske kirker. På nr. 1, der består af to sammenhørende sten, ses billedet af en kriger i fuld rustning, på nr. 3 et spidshaget mandshoved. Nr. 2, nu i Nationalmuseet, er mærkeligt ved, at stenen er funden i ruinerne af Vitskøl klosterkirke. Af de korte runeindskrifter har W. udbragt det mest mulige; smuk er hans sammenstilling af «blomæ» på nr. 4 med folkevisernes «Rosensblomme». Endvidere: 3 munkestene (murstene) med indridsede runer, alle hjæmmehørende i sælandske kirker, hvorfra dog de to er skænkede til Nationalmuseet, medens den tredje (nr. 5) fremdeles sidder «på korets søndre ydermur» i Søborg kirke og — romantisk nok! — bærer indskriften: þæn f[agræ] Yrsæ.

Et helt andet præg end nogen i det foregående omtalt runesten har den som tillæg til andet bind meddelte «Ålumstenen IV», der er lige mærkelig ved sit indhold og i sproglig henseende. Når W. i oversættelsen til Nydansk lader Tyre hue sin afdøde fætter bedre «end sin kære sön», være det mig tilladt at bemærke, at nærmere teksten vilde ligge «end en kær sön», hvilket vel kan forstås som «end om han havde været hendes egen sön». På en tidligere bortdød sön er der da slet ikke tænkt. Udtrykket minder i øvrigt for stærkt om det moderne «kærere end sit eget liv», til at den gode «kone» kan frikendes for at have været en smule overspændt.

Af runeværket mangler endnu I 1. (den almindelige indledning), hele III. (stenene fra Skåne og Bornholm) samt IV. 2 (ordsamlingen), og særlig tredje bind imødeses sikkerlig med længsel af mange; men allerede for længe siden står det fast, at *Sofus Bugge*, der vandt sine første sporer i dette tidsskrifts ældste række, og *Ludvig Wimmer*, der snart kom ham op på

Digitized by Google

siden, er de kyndigste kendere og de grundigste granskere af runer i Nord.

F. Dyrlund.

M. Olsen, Tre orknøske runeindskrifter (Maeshowe XXII, XVIII og XVI). Særtryk af Chria. Vidensk. Selsk. forhandlinger for 1903, nr. 10. Christiania 1903, Dybwad (komm.). 30 s.

Blandt de mange runeindskrifter i den bekendte gravhøj Maeshowe på Mainland indtager de her behandlede 3 en særlig plads, tildels på grund af de mærkelige tegn, der, især i den første, er benyttede. Forf. begynder med nr. XXII, der er ridset med nogle snørklede sære tegn, som ingen hidtil har kunnet tyde i sammenhæng. Imidlertid er enkelte af tegnene temlig ligefremme og kan let identificeres med velbekendte runer. Ved at holde sig hertil og ved forsøgsvis at søge den almindelige formel: N. N. ristede disse runer, lykkes det forf. ved en skarpsindig fremgangsmåde at tyde hele indskriften, der gengives således: *tryhr ræist runar þesar* ɔ: Trygg ristede disse runer. Det synes som denne simple utvungne sætning er den rigtige tolkning. Forf. gennemgår dernæst de enkelte tegn og søger at forklare deres snørklede form ud fra de gamle runetegn.

Indskr. XVIII er forsåvidt beslægtet med denne som den tildels anvender lönskrift; den er iøvrigt let at tyde. Dér står: *þisar runar rist sa maþr er runstr er fyrir uæstan haf.* Det er for længe siden blevet udtalt, at indskr. XVI var en direkte fortsættelse af XVIII; den lyder: *mæþ þæire øhse er ati køukr trænilsonr fyrir sunan lant.* Bægge betyder de: «Disse runer ristede den mand, der er runekyndigst vest for havet [ɔ: på de vestlige øer] — med den økse som (ejede =) tilhørte Gaukr Trandilsson på sydlandet [ɔ: på den sydlige del af Island]». Jeg er enig med forf. i at runeristeren var en Orknøing (og ikke en Islænder), men han må have stået i nöje forbindelse med Islændere og mulig selv været på Island, siden han kan bruge udtrykket *fyrir sunnan land* således uden videre. Jeg er fremdeles enig med forf. i, at den Gaukr Trandilsson, der her nævnes, er identisk med den fra Njála bekendte fostbroder til Asgrim Ellidagrimsson; denne sidste så sig nødsaget til, som sagaen lader ham sige, at dræbe sin fostbroder; det er med god ret blevet formodet, at grunden var at søge i et elskovsforhold (skinsyge). I hvert fald har mindet om de to fostbrødre levet meget længe; at en fostbroder dræbte den anden var jo enestående. I Islandske folkesagn og æventyr (II 100) haves et minde derom. Af Hauks Íslendingadrápa ser vi, at Gaukr i det 12. årh. var berömt som kæmpe. Hans våben (økse) er kommen i runeristerens besiddelse, hvad

Digitized by Google

han åbenbart er stolt af. Noget slægtskabsforhold behøver man ikke derfor at tænke på. Derimod er jeg ganske uenig med forf., når han gör disse to indskrifter til vers. Der er i og for sig intet ved dem, hverken i ord eller ordstilling, som ikke er rent prosaisk. Ja, i så henseende kunde de overhovedet ikke være mere prosaiske end de er. Der er heller ingen rytmisk bevægelse af nævneværdig art, dog en smule mere i den sidste «halvdel» end den første. Derimod er der ingen som helst rimbogstavforbindelse i ordene *er rýnstr er* | *fyrir vestan haf*. Det hele er kun ganske jævn prosa.

Ved indskr. XVI har forf. påvist en ejendommelighed, man ikke har kunnet klare sig. Mellem *ø* og *u* i *Køukr* findes en R-rune, der kun rager op til henimod midten af de andre runer; nederst på ø-runen findes en kvist, som intet har at gøre med ø-runens form i og for sig. Forf.s forklaring af dette tegn, ɔ: t, og det følgende r er meget skarpsindig og synes slående rigtig; de skal nemlig efter hans mening læses sammen med de følgende runer *-ukr* (der altså får en dobbelt funktion); det hele giver mandsnavnet *trukr* ɔ: Tryggr, det samme, som XXII indeholder. Herved bestyrkes læsningen af denne og samhørigheden af disse 3 indskrifter. Indskrifterne henføres vistnok med rette til 12. årh. Hvad enten man er enig med forf. eller ej i alle enkeltheder, kan man næppe andet end give ham ret i hovedsagen. Forf., der i længere tid har været prof. S. Bugges amanuensis ved hans udarbejdelse af det store værk om Norges runeindskrifter, har her givet en prøve på sin selvstændige granskning og vist sig i besiddelse af en metodisk fremgangsmåde, som det er en glæde at konstatere, en ikke almindelig skarpsindighed og iagttagelsesævne forbundet med ulyst til mere eller mindre fantastiske gætninger.

Kbhvn., *9. Marts 1904.*

Finnur Jónsson.

Nordiska Studier tillegnade *Adolf Noreen* på hans 50-årsdag den 13. Mars 1904 af studiekamrater och lärjungar. Upsala 1904. 492 s.

Efter den indflydelse, som prof. A. Noreen har haft ikke blot på sin videnskab og studiet deraf, men også personlig på sine disciple — hvorom der for os, der ikke er det, foreligger så mange utvetydige vidnesbyrd —, var det kun naturligt, at hans venner og disciple allerede nu har villet vise deres udmærkede læremester og ven deres taknemlighed og erkendtlighed. Herom vidner den statelige bog med ovenstående titel, som her kortelig skal omtales. Den indledes med en dedikation, kort og fyndig,

Digitized by Google

der er undertegnet af 122 mænd og kvinder (3). Af disse er der leveret bidrag til festskriftet af 41; blandt disse er én dansk (Marius Kristensen) og én tysk (E. A. Meyer).

At indholdet er blevet noget broget, følger af sig selv, uagtet de afhandlinger, der vedrører rent sproglige spörsmål (grammatik, fonetik, etymologi, sproghistorie), er langt de fleste. Jeg kan i det følgende ikke særlig omtale hvert enkelt af bidragene, hvoriblandt der ikke er så få, jeg overhovedet ikke er kompetent til at udtale mig om.

Af specielt fonetisk-grammatisk-syntaktiske afhandlinger — grænserne er undertiden noget flydende — er der 9. Gammelsvensk område behandles af *Hultman*: «Nya fall af fornsvensk vokalförlängning»; forf. anfører fra forskellige håndskrifter utvetydige eksempler på forlængelse, betegnet ved vokalens dobbeltskrivning, og han støtter sin opfattelse ved hjælp af endel nysvenske dialekter. Forf.'s resultat synes at være uangribeligt. *Marius Kristensen* skriver om «De islandske halvvokaler og deres betegnelse i den I. grammatiske afhandling». Forf. går ud fra ordet *járn—ísarn* og vil hævde den gamle fonetikers skrivemåde *earn* (*éarn*) som den eneste rigtige. Heri kan jeg gærne give forf. ret, og jeg har intet imod at opgive skrivemåden *íarn*, som han dadler mig for at have brugt; når jeg i IV. bind af Hkr. har brugt de samme betegnelser som i teksten selv, er det egl. blot for overensstemmelsens skyld; at jeg ikke mere «akcepterer» formen *ísarn-* i lign. metriske tilfælde som i det af den gamle grammatiker anførte vers, er næsten overflødigt at bemærke.

Nordenstreng behandler det i den sidste tid hyppig omdisputerede spörsmål, hvilken vokal der må antages at foreligge i brydningstvelyden *io*: «om u-brytningsdiftongens kvalitet i isländskan». Tvelyden skrives i isl. hdskrr. hyppigst *io* (men der findes dog ikke sjældent exx. på *iǫ* el. *iǽ*), hvilket flere (el. måske de fleste) i de sidste år har villet opfatte — ikke som *iǫ*, men som virkeligt *io*. Prof. Kahle har for en del år siden gjort opmærksom på skjalderim, der taler imod denne opfattelse, og Nordenstreng anfører endnu flere, hvoraf det fremgår, at *o* i *io* kun rimer med *ǫ*, aldrig med *o*. Forf. mener derfor, at udtalen virkelig var *iǫ*, og dette falder ganske sammen med min opfattelse. Jeg tör måske henvise herom til en lille afhandling, der om kort tid vil udkomme, og som allerede var færdig, før jeg læste forf.'s. Endnu bemærkes, at forf. omtaler ordet *þiokkr* og dets vokal, som i et vers rimer med *o* og gør gældende, at her er forholdet et andet. — På tysk område bevæger sig *Grips*: «om *l* och *r* i tyskt talspråk» og *Meyers*: «Zur vokaldauer im deutschen». I den første nedlægger forf. resultaterne af sine studier over den «glidelyd», der opstår under udtalen af en vokal og umiddelbart følgende

Digitized by Google

l og *r*; i den sidste göres der rede for betonede vokalers længde el. korthed, der konstateres ved nöjagtige målinger.

Arpi skriver om «nyisländsk *ll* ock *rl*» og «*nn* ock *rn*». Som bekendt er det kun i enkelte tilfælde, at Islænderne udtaler *ll* og *nn* (*rl* og *rn*) anderledes end som *ddl*, *ddn* (el. omtr. som dansk *tl* og *tn*). Forf. behandler disse tilfælde, der for det meste er kælenavne (forkortede egennavne, f. ex. *Villi* af *Vilhjálmur*) og enkelte andre (12) ord. Bedömmelsen af disse ord er i det hele rigtig. Dog bemærker jeg, at jeg aldrig har hørt ordet *vellingur* blive udtalt anderledes end med den almindelige *ll*-udtale; hvis forf. har hørt det udtalt anderledes, må det bero på en individuel (dansk) påvirkning i nutiden. Heller ikke kender jeg *hnul-la* men kun *hnuðla*. Endelig omtaler forf. sådanne verbalformer som *sjerð*, *ferð* osv. (f. ældre *sér* og *ferr*). Konstateringen heraf er rigtig og brugen deraf er ganske almindelig.

«Om användningen af slutartikel i Codex Bureanus» skriver *Ottelin* på en indgående måde. De resultater, han kommer til, stemmer godt med oldsproget.

Hertil vil jeg föje en kort omtale af to afhandlinger af *Brate* og *Lind*. Brate viser, at anvendelsen af skilletegn (i oldsvenske tekster) er ret regelbunden, og han påviser denne brug i det enkelte. Det forekommer mig, at hans udviklinger stemmer temmelig nöje med hvad der kunde påvises for de gamle islandske hdskrs. vedkommende i det hele og store; at punktet som forf. hævder var et «læsetegn» er så at sige selvfølgeligt. M. h. t. Linds afhdl.: «En anakronism i s. k. normaliserade fornvästnordiska [det må naturligvis ikke mere hedde «norske og islandske», eller blot «islandske»] täksteditioner» kunde der være en del at sige. Med en glødende harme, der i virkeligheden var en bedre og vigtigere sag værdig, forfølger forf. retskrivningen i de «såkaldte normaliserede» udgaver af norske og isl. skrifter i almindelighed og enkelte punkter deraf i særdeleshed. Jeg har ved en tidligere lejlighed udtalt mig om det meningsløse i denne forfølgelse, som enkelte har gjort til deres specialitet; de normaliserede udgaver er fuldstændig berettigede og uundværlige ved siden af bogstavrette udgaver af de bedste og mest fremragende håndskrifter fra de forskellige tidsrum. Naturligvis er der enkelte punkter, hvorom der kan tvistes; der er heller ikke tale om nogen aldeles bestemt ufravigelig normalisering; man normaliserer nutildags anderledes end for 50 år siden; man stræber her, som på alle andre områder, at forbedre og fuldkommengöre og især tage hensyn til oldtidens egne forskellige tidsrum og udvikling. Forf. udgyder denne gang sin vredes skåler over sammenskrivning af en persons navn (i gen.) og ordet for «sön» i genealogiske opregninger (Atli Eilífsson, Bárðarsonar osv.) samt sådanne skrivemåder som «Gunnlaugssaga [i ét ord] ormstungu». Forf. hævder, at det eneste rigtige er at skille ordene ad og skrive *Bárðar sonar*, *Gunnlaugs*

Digitized by Google

saga. Teoretisk set har forf. fuldstændig ret, og der er ingen tvivl om at det oprindelige forhold er, at man også i praxis, d. v. s. i virkelig udtale, har følt begge ord som selvstændige og markeret dette. Men hvis forf. tror, at han er den eneste eller første, der har opdaget dette forhold, tager han i höj grad fejl. Jeg skal blot — også for at sanke en smule gloende kul på hans hoved på de så slemt mishandlede islandske udgiveres vegne — göre opmærksom på, at den teoretiske skrivemåde, som forf. forfægter, netop er gennemført i normaliserede udgaver af sagaer, bestemte for det isl. publikum og besörgede af Islændere og trykte i Reykjavik, f. eks. i Njála, og det er i år akkurat 10 år siden, den udkom. Når jeg indrömmer, at forf. teoretisk set har ret, kan jeg derfor ingenlunde underskrive hans resultat og udvikling. Hans opfattelse forudsætter, at hvergang en længere slægtrække i den pågældende form fremsagdes, har fremsigeren distinkt skelnet imellem person (fader-)navnet og det følgende *sonar,* udtalt hvert ord så at sige for sig selv, men dette har man efter min overbevisning ikke gjort, fordi det er fuldstændig unaturligt; enhver som læser en sådan række og ikke netop gör sig umage for at holde de pågældende ord fra hinanden vil uvilkårlig komme til at trække *sonar* (resp. *dóttur*) osv. til den foranstående genetiv af personnavnet. Denne tilböjelighed til at göre *sonar* enklitisk er sikkert begyndt meget tidligt, skönt der just ikke kan gives håndgribelige beviser derfor, hvilket ligger i sagens natur; derimod haves bevis for, at *son(r)* ved år 1000 er blevet enklitisk föjet til fadernavnet i al almindelighed. Forf. hævder, at denne enklise i slægtopregning først er nyislandsk eller i hvert fald meget ung; men herfor har han intet som helst bevis. Ti hvad han fremfører om håndskrifternes skrivemåde er ganske uholdbart. Han anfører f. eks. Codex Frisianus, hvor ordene som regel skal være skrevne adskilte. Dette er mig ikke påfaldende; det er sikkert regel i de fleste håndskrifter; men når man ved i hvilken grad ordenes enkelte led, netop som regel, adskilles i de gamle håndskrifter, kan man ikke metodisk tillægge adskillelsen af ordet «sön» fra fadernavnet den ringeste betydning. Fra Frisianus' første side skal jeg f. eks. anføre følgende på må og få grebne eksempler på adskillelsen: *norðr londom*, *langfeðga tali* (sikkert ét ord), *stór ættaðir* (adskillelsen her noget mindre end ellers, men tydelig nok), *frǫði menn*, *niðar nes*, *bavta steina*, *brvna olld*, *vpp haf*, *vpp reíst*, *lavsavgo monnom*, *for vítrí*, *havka dal* osv. Tror hr. Lind, at det sidste ord i disse eksempler har været udtalt markeret og som selvstændigt ord? Jeg for mit vedkommende anser det for ikke blot forsvarligt, men endogså fuldstændig rigtigt i slægtregistre af den anførte art at skrive personnavnet og det følgende *sonar* (*dóttur*) som ét ord i normaliserede tekster, man kunde også sætte en bindestreg imellem; hvorimod adskillelsen; skönt teoretisk rigtig, vil volde en stødende og hakkende oplæs-

Digitized by Google

ning, hvis den skal respekteres, uden at der vindes noget derved i tydelighed.[1]

Over de 9 afhandlinger, der behandler sproghistoriske og dermed nærbeslægtede spörsmål, kan vi her kun give en kort oversigt. Det er *O. v. Friesens* afhdl.: «Om utvecklingen af ǫ̆ i svänskan» (forf. anfører ekss. på en overgang af kort ǫ til langt *å* som *tråg, såg*). — *Hesselmann* leverer et «Kritiskt bidrag till läran om nysvenska riksspråket» (belyser særlig dialekternes betydning for udviklingen; forf. udtaler, at man ikke kan tale om rigssprog för end i 17. årh. og måske først ved dette årh.'s slutning). — *Kallstenius* skriver ganske kort om «Ett par synpunkter vid bildandet af svenska ortnamn», *Lagerheim* om «Bibliska uttryck i profant språkbruk» af forskellig art (som f. eks. «kasta perlor för svin»); afhdl. er nærbeslægtet med Th. Hjelmqvists studier og skrifter over bibelske navne. *Karsten, Saxén* og *Wiklund* behandler enkelte punkter af forholdet mellem finsk og germansk-nordisk henholdsvis i «Några germanska lånord i finskan», «Onomatologiska bidrag till belysande af den svenska befolkningens äldre utbredning i Egentliga Finland», og «En finsk metates i lånord» (*gramber [gramr]* bliver *karmas*; det er særlig likvidametatese, der eftervises; afhdl. er betydningsfuld, uagtet alle de anførte ekss. næppe er sikre nok).

Endelig skal her nævnes *Johanssons* afhdl. «Nominalsammansättningar i gotiskan», en særdeles righoldig og systematisk fremstilling, vistnok vel stærkt systematiseret, og *Waltmans* «Nordiska aksentformer i gäliska».

Af etymologiske afhandlinger er der ialt 10; om dem gælder det, som ved alle den slags afhandlinger, at de foreslåede etymologier er mere eller mindre sandsynlige; mange er gode og skarpsindige og synes sikre. En kort oversigt skal her anføres. *Björkman* skriver «Etymologiska småbidrag» (*ákafr, fox, gá, lekter, lyra, mattram, reel [> hrœll]*), *Celander* «Om härledningen af nysv. adjektivet dålig, fornisl. dáligr» (opr. betydn. «dødelig»); *Ekwall* «Om ordet gräs» (da. *græs*; oldn. *gres* forudsættes, hvoraf østn. *græs*, og ved omdannelse i oldn. *gresi* i sammensætninger); *Hellquist* giver «Några bidrag till nordisk ord- och namnforskning» (*hara, Hǫrn*; *Histret* [sv. stedsnavn], *jute* [fuglenavn], *kavat*; *Uppsalir*), *Lagercrantz*: «Ett par ordförklaringar» (*góðr; ty. rind*); *Lidén* forklarer «Got. *hrōt* (oldisl. *hrōt* 'tag'); *Persson* skriver «Små bidrag till germansk etymologi» (eng. *clough*; ndl. *klingen*; sv. *kuse, julkuse*, sv.-da. *kutting*), *Reinius* skriver om «Gosse». Dette ord synes at have en ualmindelig tiltrækningskraft for etymologer; det her gjorte forsøg er særdeles grundigt og indgående og forf.'s resultat er, at ordets egl. betydning er «gris»; forf. kunde (s. 421)

[1] Pudsigt nok indeholder forf.'s egen overskrift en lignende «anomali»; det er ikke «editionerna», der er «fornvästnordiska».

Digitized by Google

ved omtalen af *gylta* (bl. andet betydende «en liten flicka») have fremdraget tilnavnet *rúmgylta* (þuríðr; Landnámabók).

Tamm leverer «Undersökning av svenska ord» (*dröja; hälsike* [= hälvete]; *ihjäl; kyla; råka; spö; sticken; suput; vallmo*, foruden nogle ældre el. dialektiske ord), *Torbiørnsson* endelig «Slaviska och nordiska etymologier» (*kvistr*, *kvast*; norsk *ryyse*; sv. *hals*).

Til alt det foranstående slutter sig *Beckmans* afhdl. «Några ord om rytmisk betoning», hvis indhold nærmest er en kritik af den store svenske Akademi-ordbogs udtalebetegnelse, — samt *Lampas* afhdl. «Strofformer i svensk medeltidsdiktning».

Af afhandlinger, der handler om *runer* og *arkæologi*, findes 4. *Läffler* giver nye skarpsindige forsøg på at fortolke nogle enkeltheder i Røk-indskriften, men det vilde føre for vidt at diskutere de givne forklaringer her. *Pipping* fortolker den gullandske Pilgaardssten-indskrift, der i oversættelse skulde lyde omtrent så: «smukt-malet sten rejstes af Hegbiarn og hans brødre Roðuisl, Østen . . ., som har rejst stene efter Ravn syd på ved Ruf- (el. Roð-?) sten. De kom vidt til Aifur. Vifill besørgede». Her er dog endel meget usikkert. Ikke mindst sætningen: *kuamu uitiaifur*, der, som anført, skal betyde: «de kom vidt (og helt) til Aifur»; «Aifur» skal være navnet på en af de bekendte fosser i Dnjepr; men dette kan ikke være rigtigt, ti præpositionen *í* vilde da sikkert ikke være bleven brugt; det måtte hedde *til* (med gen.) eller *at* (med dativ); *í* vilde kun kunne betyde, at de faldt eller blev styrtede i fossen, hvilket ikke kan være meningen. Skulde der ikke i *uitiaifur* skjule sig sådant noget som *vitja í fǫr*? Den sidste sætning lyder heller ikke meget naturlig. Endelig giver *Wadstein* i «Till tolkningen af Vedelspangstenen II» et nyt forsøg på at forklare det bekendte *ui* foran *ąsfriþr*; han vil her kun læse et *u*, der skulde læses i forbindelse med det ovenoverstående *uþinka* og fortsættelsen heraf i 3. linje *rs*, altså *uþinkaurs*, hvilken form (-*kaur*) netop findes andre steder. Denne fortolkning er lidet tilfredsstillende af flere grunde; hvorfor var der åben plads foran *ąsfriþr*, og hvorfor indskydes dette *u*, hvor det egl. slet ikke havde noget at göre? Iøvrigt antager jeg, at Wadsteins opfattelse vil blive imødegået fra kompetent side.

Af *arkæologisk* art er *Almgrens* afhdl. «Vikingatidens grafskick i verkligheten och i den fornnordiska litteraturen». I denne interessante og vigtige afhandling påviser forf., at den gamle litteraturs hentydninger til begravelser, höjlægning, brænding og dertilhørende skikke overhovedet er i temmelig god overensstemmelse med hvad der i virkeligheden er forefundet ved udgravninger og fund. Forf. gjorde vel i, om han vilde benytte de nyeste udgaver af de gamle sagaværker og göre sig bekendt med de nyeste forskninger angående forskellige litterære værker; i det hele gör dog den her antydede mangel ingen videre skade. Han vilde dog

Digitized by Google

måske derved være kommen til erkendelse af, at et digt som Sigurðarkviða III umulig kan henføres til det 9. årh. Hvis forf., i st. f. at benytte 1. udgave af Mogks litteraturhistorie, havde benyttet den anden, vilde han have set, at Mogk henfører digtet til c. 1050 («næppe för»), hvilket ganske stemmer med min antagelse i min litteraturhistorie. At forf. (s. 326—27) følger Noreens fortolkning af omskrivninger i Ynglingatal v. 16—17 er forståeligt; fortolkningen er ikke desto mindre afgjort urigtig.

Af litteraturhistoriske bidrag er at nævne: *R. G. Bergs* afhdl. om «Prologen till Phosphorus», en interessant og energisk afhandling, *Klockhoffs Samsonsvisan*; forf. gennemgår de forskellige former for visen i svenske, danske og norske optegnelser, og viser meget grundig, tildels imod Olrik visens oprindeligste form og senere udvikling; men afhandlingener; vanskelig at læse, da den på sine og det endda meget vigtige steder kun giver henvisninger til viseformerne istedenfor teksten selv. *V. Gödel* giver en redegörelse for et tabt isl. hdskr., der er blevet kaldt «Ormr Snorrasons bog»; forf. kan med temmelig sikkerhed påvise, hvad det har indeholdt og hvad der deraf haves i afskrifter; han ser sig endogså i stand til at beregne dets störrelse. I det hele og store har forf. ret; jeg finder det dog lidet sandsynligt, at bogen har været et så gammelt hdskr., som han vil göre den til (ældre end 1300), og at den har tilhørt biskop Arne i Bergen. På grund af dens indhold og andre kriterier har bogen næppe været ældre end fra midten af det 14. årh. Skulde ikke den Ormr, som den er opkaldt efter, være identisk med Ormr Snorrason, der var lagmand på Island 1359—68 og atter 1374—75?

Hertil hører også *K. G. Westmans* afhdl. «Södermannalagens avfattning», en som det synes særdeles grundig og overbevisende behandling af spörsmålet.

Fortolkning af tekster er meget svagt repræsenteret. *Ambrosiani* fortolker et sted i «Uplandslagens Ärfda B.» for derved at give et bidrag til Erik den helliges historie; fortolkningen synes meget plausibel. — *Psilander* gör et forsøg på at forklare 1. v. af Alvíssmál; det er særlig linjen: *heima skal at hvílð nema*, der behandles. Forf. foreslår at læse *heimo* af et fem. *heima*, der skulde betyde «hustru»; et sådant ord findes ellers ikke, men Mätzner henviser til Edmonstons glossar, hvor *hemma* findes i betydn. wife, house-wife. *At hvílð* skal betyde «i ro», men det kan forf. heller ikke anføre ekss. på. Fortolkningen er fuldkommen forfejlet; den slags forsøg gör ingen nytte og burde ikke offenliggöres.

Endelig findes en folkloristisk afhandling af *Schagerström*: «Om råd, drakar och mjölingar», folkesagn fra «Gräsön i norra Roslagen».

Som man ser af denne gennemgang indeholder bindet en anselig mængde stof af meget forskellig art, for en stor del af

Digitized by Google

betydelig værdi. Det er en velfortjent gave til den höjt fortjente lærde og vidner smukt om den hengivenhed for læreren, hans disciple er besjælede af; med det samme aflægger den vidnesbyrd om modtageren selv, hans alsidighed og lærdom. Til den fyndige dedikation har vi lyst til — skönt bagefter — at knytte vore bedste ønsker om, at Adolf Noreen endnu længe må blive ved med at uddanne dygtige disciple, «at han må styrkes og glædes af dem, men de af ham og riget af bægge», for at bruge Snorres ord.

København, 13. maj 1904.

Finnur Jónsson.

Neuphilologische Mitteilungen, hrsg. vom Neuphilologischen Verein in Helsingfors. $^{15}/_{9}$—$^{15}/_{10}$ 1903. Nr. 1 og 2 1904.

Skønt dette lille tidsskrift nærmest udkommer som medlemsblad for det energiske «nyfilologiske» selskab i Helsingfors, fortjæner det dog at kendes i videre kredse ligesom de af samme selskab udgivne «Mémoires», hvoraf der nu foreligger tre smukke bind. «Neuphil. Mitt.» udkommer med 8 hæfter om aaret til den billige pris af fire finske mark. Det bringer baade selvstændige afhandlinger og anmældelser paa tysk, fransk og engelsk filologis omraade. Af ovennævnte hæfter er det første af særlig interesse for os danske derved, at det foruden et referat af Vibæks Vernerbiografi bringer en gengivelse af to lange breve fra Verner til Pipping fra aaret 1890. De handler bægge om hans apparat. Det første er, med bilag, saa fuldt af matematiske beregninger, at det er ganske uforstaaeligt for uindviede, det andet giver en meget udførlig beskrivelse af apparatet med vedføjede tegninger. — Hovedindholdet af de to andre hæfter er en indgaaende omtale af en tysk skolegrammatik, der giver anmælderen, Uschakoff, lejlighed til drøftelse af forskellige punkter af moderne tysk sprogbrug. Endvidere meddeler Söderhjelm et hidtil ikke udgivet oldfransk digt «Le miroir des dames et des demoiselles», og Lindelöf giver oplysninger om engelsk lexikografi, navnlig om Murray's New English Dictionary.

Kr. Sandfeld Jensen.

Digitized by Google

Kr. Nyrop, Kortfattet italiensk Grammatik. 2den Udg. Kbh. 1903, Schubothe. 144 s.

Da förste udgave af denne bog udkom i 1897 som et nyt led i den statelige række lærebøger, der skyldes prof. Nyrop, betegnede den et betydeligt fremskridt. For det stadigt voxende antal af mennesker, der af en eller anden grund ønsker at stifte bekendtskab med italiænsk, gaves der lejlighed til en hurtig og nem tilegnelse og, hvad der er endnu vigtigere, det blev muligt for dem strax at gaa til det moderne sprog selv, medens tidligere hjælpemidler paa mangfoldige punkter lod en i stikken i denne henseende. Det bedste bevis for, hvor tidssvarende bogen var, er vel, at en ny udgave har vist sig nødvendig efter saa forholdsvis kort tids forløb. Den nye udgave, der fremtræder i smukt udstyr, adskiller sig ikke væsenligt fra förste. Paragrafinddelingen er den samme, men paa forskellige punkter er der foretaget ændringer og forbedringer, der yderligere forøger bogens værd.

Kr. Sandfeld Jensen.

Valdemar Bennike og *Marius Kristensen*, Kort over de danske folkemål med forklaringer. 3. hæfte (S. 41—56, Kort 17—26). Kbhvn. 1904, Schubothe (Komm.).

Den i og for sig berettigede Fordring til Videnskabsmænd om at bidrage til Populariseringen af deres Videnskabs Resultater fremsættes overfor Filologer og ikke mindst overfor yngre Filologer undertiden med et Eftertryk, som aldrig vilde blive anvendt overfor Dyrkerne af andre Videnskaber. Dette er tildels naturligt: andre Videnskaber populariserer deres Resultater gennem selve den praktiske Anvendelse; men den historiske Videnskab (hvoraf Filologi og Sprogvidenskab er særlige Grene) må i langt mindre Omfang søge sin Eksistensberettigelse i de praktiske Resultater end i selve den Trang til Viden, som adskiller Menneskene fra «pecora, quæ natura prona atque ventri oboedientia finxit», den samme Trang, hvoraf også de Videnskaber er fremgået, som nu kan rose sig af praktiske Resultater, men hvis første Repræsentanter måtte finde sig i den ikke altid rosende Betegnelse *μετεώρων φροντισταί*. Men hvis den historiske Videnskab beråber sig direkte på denne Trang, må den naturligvis også søge at tilfredsstille Trangen for så mange Mennesker som muligt. Dog synes man over lutter Krav om Popularisering undertiden næsten at glemme, at Videnskaben for overhovedet at kunne populariseres må eksistere, d. v. s. udvikle sig videre, og at det må være de unge Videnskabsmænds vigtigste Opgave at arbejde med på denne Udvikling,

Digitized by Google

medens Popnlariseringen ofte kan overlades til de mere passive Lærde. Men det må naturligvis betegnes som ganske overordentligt glædeligt, når der fremkommer et Værk, som samtidig med at føre sin Videnskab et stort Skridt fremad tillige indeholder en ganske overordentlig anskuelig Popularisering af Resultaterne.

Et sådant Værk er Valdemar Bennike og Marius Kristensens Kort over de danske Dialekter med tilhørende Forklaringer (sml. ovenfor VII 148—149 og X 30—31). Udtrykkelig at göre opmærksom på dette Værks store videnskabelige Betydning turde være ganske overflødigt. Næppe vil nogen Filolog, som i nogen Form interesserer sig for dansk Sprog, kunne undvære dette Værk. Men tillige må de overordentlig anskuelige Kort kunne udrette Vidundere i Retning af at vække Interesse og Forståelse for Dialektstudiet. I en af vore dygtige Höjskolelæreres Hånd må de være uvurderlige. Det foreliggende Hefte behandler især Lydene *u*, *y* og *ø*. En ganske særlig Interesse knytter sig til de to første Kort, som behandler et Punkt, på hvilket Jysk-Fynsk fra den ældste Tid af sammen med Norsk-Islandsk stiller sig i Modsætning til Sælandsk-Skånsk og Svensk. Den første Dialektgruppe har i en Række Tilfælde *o*, hvor den østligere Gruppe har *u*. Denne Modsætning træder klart frem i de ældste Literaturværker (f. Ex. gl. jysk *hol* ‚Hul', gl. skånsk *hul*), og Grænsen kan ved Hjælp af de moderne Dialekter trækkes ret skarpt. Dog er Forholdet blevet noget fordunklet dels ved en overgang fra *u* til *å* i Nordskånsk og Bornholmsk, dels ved en Overgang fra *o* til *ø* i bestemte Tilfælde i en Del af Jylland, navnlig foran *j* af ældre *ð* i Participier som ældre jysk *bothœn*, ‚buden'. Disse Participier kan imidlertid også få en *ø*-Lyd i andre Dialekter uafhængigt af alle Lydregler ved Indflydelse fra andre Böjningsformer. Udbredelsen af det lydrette og det analogiske *ø* fremstilles på et og samme Kort (Nr. 18), hvilket har haft til Følge, at dette Kort ved første Öjekast kunde synes at være i Strid med Nr. 17; men den ledsagende Tekst vil hurtigt orientere Læseren. Den gamle *o* : *u*-Grænse, der krydser Hoved-Dialektgrænsen i Norden (mellem Islandsk-Norsk og Dansk-Svensk), har en ikke en ringe methodologisk og historisk Interesse. De øvrige Kort skal jeg ikke her gå nærmere ind på. En gennemført Kontrol af Kortene kan jeg ikke foretage; men overalt, hvor jeg har været istand til at foretage en Kontrol, har jeg fundet Kortenes Angivelser korrekte.

D. 29. Maj 1904.

Holger Pedersen.

Digitized by Google

S. Eitrem, Die Phaiakenepisode in der Odyssee. (Videnskabs-Selskabets Skrifter. II. Historisk-filosofiske Klasse. 1904. Nr. 2.) Chria. 1904, Dybwad (Komm.). 35 S.

Undersøgelsen af, hvilken Stilling inden for Odysseens Komposition Phaiakerepisoden indtager, er af gennembrydende Betydning for Vurderingen af hele Digtets Tilblivelse; inden for denne Ramme spændes jo baade de gamle Skippersagn, Odysseus' *νόστος* og Odysseus' Færd i Troja til eet *ὕφασμα*.

Paa flere Punkter giver Eitrems nysudkomne Afhandling værdifulde Bidrag til Opfattelsen af denne Episodes Plads i Digtets Historie. Hans Undersøgelse falder i 5 Afsnit. Først søger han at paavise, at i 5. Bog en oprindelig Hjemfart til Ithaka er blevet kontamineret med en senere Afslutning paa Kalypsodigtet, efter hvilken Od. kom til Phaiakerne. I Skildringen af Ankomsten til Phaiakerne skælner han dernæst mellem to Versioner, een, hvor Athena spiller en Rolle, en anden, hvor Nausikaa har overtaget Hvervet som Od.'s Beskytterinde. Disse to forskellige Versioner mener han saa at kunne forfølge gennem 7. Bog, og han slutter med en kortere Analyse af 8. Bog.

Spørgsmaalet om Apologerne hos Alkinoos kommer Forf. ikke ind paa, og det var heller ikke nødvendigt for hans Formaal. Derimod maa det beklages, at han uden videre gaar ud fra, at Kalypsoepisoden er en ældre Bestanddel af Digtet end Phaiakerepisoden. Eitrem outrerer her Wilamowitz' Opfattelse af Kalypsodigtet. Wil. sætter sikkert endda 5. Bog for langt tilbage — Bevisførelsen for dette Afsnits Ælde er et svagt Punkt i de «Homerische Untersuchungen» —; men han antager dog, at Od. oprindelig er kommet direkte fra Thrinakia til Phaiakerne. Eitrem skyldte sine Læsere en nærmere Undersøgelse af Kalypsodigtets Stilling i saa Henseende.

Forf. undgaar ikke en vis Uklarhed paa enkelte Punkter. Uagtet han saaledes gaar ud fra, at Athenaversionen er ældre end Nausikaaversionen (S. 17, 28, 31), mener han S. 26, at Nausikaaversionens Digter kan have bevaret en Forestilling, som for Athenaversionens «nicht mehr lebendig war». Bevisførelsen for Adskillelsen af 5. Bogs Slutning i tre Versioner, blandt hvilke de to havde Od.'s Svømning som Motiv, nemlig Hjemfarten til Ithaka og Nausikaaversionen, er i flere Enkeltheder meget søgt; saaledes naar det paastaaes, at *πρηνὴς ἀλὶ κάππεσε* kun skulde kunne siges, naar Od. springer i Vandet fra Tømmerflaaden, ikke naar han falder i fra Bjælken (sml. f. Ex. *O* 538 *κάππεσεν ἐν κονίῃσιν*, *Π* 310 f. *πρηνὴς ἐπὶ γαίῃ κάππεσεν*). *ε* 413 hedder det *εἰ δέ κ' ἔτι προτέρω παρανήσομαι*, saa at Od. ogsaa i det foregaaende maa være tænkt svømmende. — Ved Siden af den gode Bemærkning, som stiller *καλυψώ* til *κάλυμμα*, *καλύπτρη* («Verhüllerin», ikke «Verbergerin»), findes en Misforstaaelse

Digitized by Google

som den at gengive *ϑ* 545 *πομπή καὶ φίλα δῶρα, τά οἱ δίδομεν φιλέοντες* «die Gaben, die schon da sind».

Derimod er Udredningen af en Athenaversion og en Nausikaaversion i det hele meget skarpsindig og kaster Lys over en Række paafaldende Ejendommeligheder i 6. og 7. Bog. Ogsaa det andet Hovedpunkt: Paavisningen af Phaiakernes oprindelig barske og ugæstmilde Karakter er ret overbevisende, om end der til Støtte derfor ogsaa er fremdraget Ting, som intet betyder, saaledes Athenas Virksomhed i Begyndelsen af 8. Bog (som Forf. tilmed selv S. 27 tilskriver en «Nachdichter») og *α* 196 ff. Det Helhedsbillede af Odysseens Konstitution, som möjsommelig Forskning har opstillet, vilde jo falde omkuld, hvis virkelig 1. Bog skulde kunne give Klarhed over, hvad der var oprindeligt i 6. og følgende.

København.

Carl V. Østergaard.

Ad. Hansen, Engelske Stiløvelser. 2den ændrede Udgave. Kbhvn. 1904, Gyldendal. 181 s.

Det er et glædeligt vidnesbyrd om interessen for engelsk her hjemme, at Ad. Hansens stiløvelser allerede foreligger i anden udgave. Nytten af stiløvelser har i senere år været stærkt omtvistet. Den radikaleste retning blandt de i skolesager interesserede har stadig fremhævet som et nyt evangelium, at sprogtilegnelsen skulde være ubevidst. Ved at se de og de fænomener et vist antal gange vilde eleven ubevidst få uddannet sin sprogfølelse på bemeldte punkter. At særligt sprogligt begavede kan tilegne sig et fremmed sprog på den måde tør ikke benægtes over for bestemt påstand i den retning fra kompetent side. Men praktiske sproglærere vil være klar over, at det store flertal af elever ikke har denne evne, og at selv hos de faa, hvor der findes noget deraf kan den som regel kun udvikles til en meget ringe grad af fuldkommenhed. De frie taleøvelser (som man har prist så stærkt på bekostning af stiløvelser) har selvfølgeligt deres store nytte, og det skal nok blive stående som det historiske resultat af vore tiders diskussioner om mål og midler ved sprogundervisningen. Men taleøvelser alene gør det vistnok ikke, og det af flere grunde: 1) eleverne uddanner sig en praksis ɔ: udvælger sig et bestemt antal (mere eller mindre platte) udtryk som kommer til at gøre tjeneste i alle vanskeligheder og det nuancerede i udtryksmåderne forsømmes; 2) hvad man på tysk kalder 'die eigene weiterbildung' dyrkes bedre gennem stiløvelser end genfortælling, hvor eleven har fået det fornødne udtryk givet i de tilfælde

Digitized by Google

hvor han ikke nøjes med de ovenfor omtalte platte udtryk. Ved stiløvelserne har eleven tid til i ro og mag at overveje hvor nær han kan komme det danske udtryk. Det er meget udviklende for elevens sproglige indsigt[1] at lægge det ene sprog oven på det andet, således som det sker ved oversættelse af stiløvelser. Ved taleøvelserne derimod får eleven snarere sin beslutsomhed udviklet; 3) ved taleøvelser skader hyppige rettelser og man må lade mange fejle udtryk passere for overhovedet at få eleverne til at sige noget i sammenhæng. Derimod ved stiløvelser kan man rette så meget man lyster; 4) man kan bedre sikre sig hele klassens samarbejde ved stiløvelser end ved taleøvelser.

Det synes derfor at stiløvelser og taleøvelser må indgå som to hinanden udfyldende led i sprogundervisningen.

Foreliggende stiløvelse er et mesterværk af en skolebog. Der er indsat en snes nye stykker med løsrevne sætninger og nogle sammenhængende småstykker. Derimod er udgået examensopgaverne. Forandringer som sikkert vil vække almindelig tilfredshed. Kun kunde man af examensopgaverne ønske at gense stykket om Chaucer og stykket fra Stuart Mill. Glossaret er ført hele bogen igennem på samme grundige måde som i første udgave. Et par steder synes distinktionerne for skarpe f. ex. ved *ægteskab* (s. 127) og *dyr* (s. 139). S. 134 synes det at *ride* opnår for stor anerkendelse. S. 131: bogtrykkerkunstens opfindelse hedder: *the invention of printing*. S. 180: «Hatten af» hedder blot: «*Hat off*». «Døren gik op af sig selv» hedder nu til dags vel alm.: *the door opened of itself*. Endelig kunde der ønskes tilsat et par oversættelser: stk. 41: nemlig; stk. 98: de var de bedste venner (*the best of friends*); stk. 101: hvor ulden var bleven siddende.

Alle de der tror på nytten af stiløvelser kan ikke ønske sig nogen bedre bog end denne.

Kbhvn., 11. Juni 1904.

N. Bøgholm.

G. Holzer, Elementary English Grammar. Heidelberg 1904, Winter. XI + 203 s.

For at gøre eleverne fortrolige med de grammatisk-tekniske benævnelser på engelsk foreligger nærværende grammatik i engelsk klædebon. Det er vel et åbent spørgsmål om det er umagen værd at lære eleverne (i alt fald paa et elementært trin) sådanne tekniske sager. Sagtens for at imødekomme moderne krav er der

[1] Der er her selvfølgeligt kun tale om elever der er ude over de elementære vanskeligheder.

Digitized by Google

først givet exempler og en side eller mere længere henne den tilhørende regel. Denne fremgangsmåde vil kun forvolde eleven tidsspilde. Selvfølgeligt kommer denne snart under vejr med H.'s trick og har så kun besværet med at finde pågældende *summary*. Fordringen til en grammatik må være: enten gode, i sig selv tilstrækkeligt oplysende exempler uden regel eller (hvad der er langt bedre) en letfattelig regel fulgt af tydelige exempler. H.'s bog er fuld af (for det meste kedelige) reflexioner og betragtninger. Hvad der af virkelig praktisk værdi for skolen findes på 197 sider kunde med stor fordel sammentrænges til 50 sider og endda levnes plads til nogle overvejelser. H. gir ofte gamle former og udtryk, undertiden tages der et slags forbehold et par sider længere henne. Nye iagttagelser og sammenstillinger findes neppe. For danske skoler er da H.'s bog uden interesse.

Kbhvn., 14. Juni 1904.

N. Bøgholm.

Paul Herrmann, Nordische Mythologie in gemeinverständlicher Darstellung. Mit 18 Abbildungen im Text. Leipzig 1903, Engelmann. XII + 634 s.

Forf., der tidligere bl. a. har udgivet en *Deutsche Mythologie* i samme omfang som nærværende arbejde, siger i sit forord, at bogens opgave er at afløse Simrocks forældede; den vil give afkald på ethvert lærd apparat og vil samvittighedsfuldt og objektivt gengive forskningens standpunkt og resultater. Det er på forhånd anerkendelse værd, at forf. i et stort, populært holdt skrift tør udtale, at de foregående populære skrifter af denne art i Tyskland fastholder anskuelser, som har overlevet sig selv, og som søger «in einer merkwürdigen nationalen Eitelkeit die Mythen des Nordens für alt- und gemeingermanischen Glauben auszugeben». Man får også følelsen af, at forf. på den alm. mytologis område er ret godt hjemme i sit æmne; han bestræber sig ofte for at veje og vrage mellem de stridende opfattelser (f. eks. Bugge Müllenhof, Baldersagnets udvikling og stilling, torsdyrkelse og odinsdyrkelse). Men det kan heller ikke undgås, at den brede, folkelige fremstilling ofte tilslører kildernes uensartethed og giver et helhedsbillede, hvor videnskaben endnu kun står ved kildesondringen og problemstillingen. Endelig, og ikke mindst, må det indvendes, at forf.'s syn på historisk-kulturhistoriske forhold fra nordens hedenold og middelalder hist og her i skriftet er højst forunderligt, og at der er mange stødende fejl, som blot omhyggelig benyttelse af de gængse håndbøger kunde have forhindret. — Indledningen skildrer Nordens forhistorie til omtr. 1030 og fremmed indflydelse i denne

Digitized by Google

tid; her træder forfatterens mangelfulde kendskab stærkt frem. Straks på side 2 får vi at vide, at nordboerne længe før vikingetogene havde levet i endeløse fejder med finske og lapske folk, «denen sie Schritt für Schritt den Boden abringen muszten»; slig forældet og højst tvivlsom opfattelse bør ikke henkastes i et værk, der vil stå på videnskabens højde; lige så uforsigtigt er det at hævde, at de danske og svenske folkeviser er opståede under indflydelse af tysk spillemands- og hofdigtning, for det første fordi det er usikkert, og dernæst fordi det i hvert fald kun giver en lille stump af sandheden. S. 4 fortælles om Ingolf og landnamstiden: die wenigen Bewohner, auf die man vereinzelt stiesz, Kelten. zogen sich scheu zurück, weil sie mit dem fremden Heidenvolke nichts zu tun haben wollten! Det er jo kun forening af en misforståelse og en for livlig populær fantasi! — Slaget i Hafsfjord, Ansgar kom til Danmark 816, det mærkværdige tredages søslag i Hjørungevåg, søslaget ved Stiklestad 1030; karakteristikken af kendingerne s. 10 er alt andet end rammende; s. 11 læser vi, at mange, måske de fleste, vikinger var fritænkere. Dernæst behandler indledningen kilderne til den nordiske mytologi; det er farligt at kalde Snorres historieværk en «Sammlung von Biographien norwegischer Könige»; at den af Snorre skabte euhemerisme er optaget af Sakse, er en mildest talt dristig påstand; om forfatterens usikkerhed i fremstillingen vidner følgende sted fra s. 19: «Neben den historischen Sagas erhebt sich die Neigung zum Mythischen und Märchenhaften. Zu diesen jüngern Sagas gehören die sog. Fornaldar sögur (Geschichten der Vorzeit; F.A.S.) und Saxos Dänische Geschichte»; lige så dristigt er det, når det på den følgende side om Sakse hedder: hans mytologi er den islandske omkr. 1200, på mange måder misforstået og ødelagt; Adam af Bremen regnes «unter den Bekehrern»; s. 23 oplyses vi om, at Guldhornene findes ved Gallehus auf Seeland; at det er sønderjydske runeminder er virkelig ingen uvæsentlig biomstændighed.

Den egentlige fremstilling omhandler i fem afsnit det sædvanlige mytologiske stof: sjæletro, overgang fra sjæletro til naturdyrkelse og gudstro, kultus, verdens tilblivelse og undergang. Her er afgjort de to første afsnit de fyldigste og bedste, fordi forfatteren omhyggeligt har prøvet at samle det stærkt spredte stof, især fra de islandske sagaer. I gudeafsnittet stødes man hyppigt af forfatterens gennemgående hang til at give myterne en naturfilosofisk tolkning og hans manglende evne til at sondre mellem vist og uvist, og også her vrimler det af unøjagtigheder. Man læse f. eks. stykket om Vanerne: Norges bjærgnatur har givet myterne om Tor deres ejendommelige stive kamppræg, og Danmarks yndige natur har skabt Vanernes lyse gudeslægt. «Von hier aus drang die Verehrung der Wanen in die lachenden, fruchtbaren Gefilde von Schonen, Götaland, und weiter nördlich

Digitized by Google

in das eigentliche Schweden nach Uppsala». Ja, måske! men kan denne hypotese fremsættes som en historisk kendsgerning? Dernæst skildres Vanernes natur, mild og velsignelsesrig, i modsætning til Odin og Tor, som er «fortwährend in Ränke, Händel, Bündnisse und Frauenräubereien verwickelt»; det passer måske på Odin, men langt fra på Tor, heller ikke efter bogens egen fremstilling. Stykkets konklusion lyder i ren historisk stil: «Die furchtbare Fehde zwischen Asen und Wanen führte zur religiösen Einigung des Nordens, und Odin, den der Norden bis dahin nur als Naturgott kannte, ward durch deutschen Einfluss der unbestrittene Göttervater» etc. (!). Samme uvederhæftige fremstillingsmåde møder vi i stykket om Nerthusdyrkelsen. Nerthustemplet lå højst sandsynlig «in Hleidr auf Seeland»; det er udgangspunktet, så anføres blandt andet Thietmar af Merseburgs beretning om ofrene i Lejre (der jo forresten næppe gælder 10. årh.) «vor allem den Wanen zu Ehren»; men det er rigtignok ikke Thietmar, men forf., der gør denne vigtige tilføjelse, og han fortsætter: Frejs dyrkelse i Uppsala er ikke oprindelig der, men først indført fra udlandet . . . «Der von Tacitus geschilderte Kult ist somit von Seeland über Schonen nach Uppsala gewandert; denn aus dem Beowulf erfahren wir, dass die Ingwäonen im heutigen Schonen einen ganz ähnlichen Kult wie die Nerthusvölker gehabt haben». Tacitus, Beowulf, Adam Bremensis og Thietmar er kilderne, og Herrmann leverer bindeordene; resultatet bliver en sammenhængende og tyk nordisk mytologi. I stedet for bindeord bruger forf. også bindetegn på en meget tiltalende måde f. eks.: «Brynhild-Gerd-Menglød Sage»; her (i anledning af Skirnisfǫr) gøres opmærksom på, at de vulkanske kræfter og den i jorden skjulte vegetationskraft nøje hører sammen, formentlig som baggrund for den skønne nordiske digtning om Frejs elskov til Gerd! Endnu et eksempel, der taler for sig selv, læses S. 238: «Als Wanen- und Sonnengöttin heisst Freyja Gullweig; der nächtliche Unterweltsgott Odin verfolgt die Lichte und tötet sie mit einem Speere; wieder geboren und wieder gestorben lebt sie dennoch fort und fort».

Man kunde fortsætte uden ende; der er næppe en side i bogen, som der ikke kan gøres grundede indvendinger imod. Hvor rosværdigt forfatterens forsøg end er, hans bog som helhed kan i hvert fald ikke gøre fyldest herhjemme. Hvem der vil bort fra N. M. Petersen uden at gøre specialstudier får vedblivende holde sig til Mogk, Golther eller andre tyske førstehåndsarbejder.

Odense, Juni 1904.

Karl Mortensen.

Digitized by Google

Papyrusfundene i Oxyrhynchos. III.

Af

Hans Ræder.

Af Grenfell og Hunt's *The Oxyrhynchus Papyri*, hvoraf de to første Bind tidligere ere blevne omtalte i dette Tidsskrift[1], foreligger der nu et 3die Bind (London 1903), hvori der findes forskjellige Papyruspublikationer, som nok fortjene en nærmere Omtale. Som sædvanligt ere de offentliggjorte Papyrusfragmenter dels af litterær Art, dels Dokumenter, og Tallet paa de to Arter er denne Gang omtrent lige stort; dog er det de litterære Papyri, hvorom efterfølgende Bemærkninger væsentlig skulle dreje sig.

Efter god gammel engelsk Skik have de «theologiske» (ɔ: baade jødiske og christelige) Fragmenter faaet Hæderspladsen for sig forrest i Bindet. Størst Interesse knytter der sig til nogle Stumper af den saakaldte Baruchs Apokalypse, et Skrift, der ellers kun existerer i syrisk Oversættelse. Som bekjendt have i de seneste Aar visse nytestamentlige Textkritikere lagt en stor Vægt paa de syriske Oversættelser af det nye Testamente, i den Tanke, at man i dem har en værdifuld Textkilde, der kan føre os længere tilbage end til den Tid, hvorfra vore ældste græske Haandskrifter stamme. Men selvfølgelig lægger Oversættelsernes Frihed store Hindringer i Vejen for, at man ad den Vej kan naa sikre Resultater, og ganske den samme Frihed viser det sig, at den syriske Oversætter har tilladt sig i det her foreliggende Tilfælde. Det generer ham ikke paa tre Steder at gjengive eet græsk Verbum ved to syriske, og ved een Lejlighed har han helt lavet om paa den Tanke, som han forefandt i Originalen. Til et lignende Resultat kommer man ved Betragtningen af et Fragment af et af de iøvrigt tabte Partier af Hermas's *Pastor*, hvor de bevarede latinske Oversættelser afvige ret stærkt fra Originalen.

Blandt Fragmenterne af klassiske Litteraturværker støde vi

---

[1] VII S. 153 ff. og IX S. 29 ff.

Digitized by Google

først paa nogle Stumper af et Par Digte af **Pindar.** Noget stort Udbytte give disse ganske vist ikke; det er lige til Nød, at man ved Hjælp af tidligere kjendte Fragmenter kan konstatere, at Pindar er Forfatteren. Men i det ene Tilfælde kunne vi til Trods for talrige Huller i Texten dog se, at det efter al Sandsynlighed er en Hymne til Apollon. Tiltalen rettes til denne Gud, og i Forbindelse hermed omtales Herakles's Tog imod Laomedon.

Mere Interesse knytter der sig til et Par længere Fragmenter af **Menanders** *Κόλαξ*; ogsaa i dette Tilfælde gjøre tidligere kjendte Fragmenter det muligt med Sikkerhed at identificere de senest fundne Stykker. Der kunde paa Forhaand være Grund til at nære særlige Forventninger om et interessant Udbytte af dette Fund, eftersom det er bekjendt, at Menanders *Κόλαξ* er benyttet af Terents i *Eunuchus*, dog kun saaledes, at de to Figurer, Snyltegjæsten og den storpralende Soldat, ere tagne derfra. Man kunde saaledes haabe at finde Originalerne til nogle af Scenerne hos Terents og derigjennem faa et Begreb om denne Digters Arbejdsmaade. Men Haabet er ikke gaaet i Opfyldelse. De fundne Fragmenter — en 100 Vers, hvoraf dog omtrent Halvdelen foreligger i en meget molesteret Skikkelse — vise kun et meget svagt Slægtskab med *Eunuchus*, og det uagtet en af Scenerne specielt beskjæftiger sig med Snyltegjæster, hvis Færd er Gjenstand for et heftigt Angreb. Vi maa da nøjes med at haabe paa et rigere Udbytte af Fremtidens Fund, og de store Fund, som man netop i de sidste Aar har gjort, af Menanderfragmenter, gjøre dette Haab velbegrundet. Overhovedet synes Menanders Komedier jo at have været en særlig yndet Læsning i Ægypten.

En ganske anden Forestilling om den litterære Smag, der herskede i Oxyrhynchos, faa vi gjennem et Stykke af en Folkekomedie, som vel har været opført paa det stedlige Theater. Sujettet er af samme Art, som forekommer i de græske Romaner. En Kvinde ved Navn Charition er bleven røvet af Barbarer og er bleven Præstinde ved et Tempel paa den indiske Kyst. Det er aabenbart Komediens Slutning, som er opbevaret. Charition bliver nemlig befriet af sin Broder, som kommer sejlende med nogle Landsmænd, og der udspinder sig da paa Strandbredden en Scene mellem Grækerne og de Indfødte, som møde op med deres Konge i Spidsen. Bortførelsen iværksættes paa den Maade, at de Vilde drikkes fulde. De tale naturligvis et barbarisk Sprog, hvori Udgiverne endog bilde sig ind at kunne paapege et Par virkelige

Digitized by Google

indiske Ord. Stykkets komiske Element repræsenteres af en Klown, der vedblivende forlyster Publikum med Løjer af den laveste Art; navnlig er han utrættelig i at πέρδεσθαι, hvilket i den Grad er hans Specialitet, at han endog taler om sin Skytsgudinde Πορδή — en ret ejendommelig «Særgud» —, hvem han lover at oprejse en Statue. Han giver sig ogsaa et Par Steder af med at efterligne Barbarernes Maal, men vist kun for at gjøre Nar ad dem. Derimod synes Charition virkelig at have tilegnet sig Noget af Sproget; i ethvert Tilfælde lykkes det hende, da de Indfødtes Kvinder, som komme fra Jagten med Buer og Pile, storme løs paa Klownen, at standse deres Anfald ved at tilraabe dem et «Alemaka», som hele Kvindeskaren strax gjentager. Stykket ender med, at Grækerne sejle bort, efter at Vinen har gjort sin Virkning paa de Vilde; men Charition vil ikke, som hun bliver opfordret til, medtage nogle af Templets Kostbarheder. De sidste Replikker have metrisk Form, hvilket ellers ikke er Tilfældet i det opbevarede Stykke.

Paa det samme Papyrusblad findes ogsaa nogle Brudstykker af et andet dramatisk Værk, som af Udgiverne med nogen Rimelighed betegnes som en Mime. Vi have Stykker af to Scener heraf; næsten hele Tiden er det en Kvinde, der taler. Hun udviser i begge Tilfælde en temmelig grusom Adfærd. I den første Scene giver hun Ordre til at dræbe en Slave og en Slavinde. Hun er aabenbart skinsyg paa Slavinden, da hun selv er lidenskabeligt forelsket i Slaven, og befaler derfor, at de begge skulle klynges op, men paa en saadan Maade, at de ikke kunne se hinanden, for at de ikke engang skulle have den Glæde i deres Dødsstund. Men Befalingen lader ikke til at blive udført. I den anden Scene er det en gammel Mand, hvem hun vil give Gift, idet hun foregiver, at hun har forsonet sig med ham, hvilket hun vil lade ham vide ved Hjælp af en Snyltegjæst, der synes at gaa frem og tilbage med Bud mellem hende og den gamle Mand. Ogsaa nogle Slaver ere tilstede, hvem hun stadig taler med angaaende Giftens Tilberedelse. Hun taler hele Tiden i korte, afbrudte Sætninger. Men hvad det endte med, faa vi ikke at vide, da Slutningen af Scenen mangler. Ogsaa dette Værk har vel været bestemt til Opførelse; det var stærke, nervepirrende Sager, som Borgerne i Oxyrhynchos ønskede at diverteres med.

Men deres Smag gik dog ogsaa i andre Retninger. Vi finde ogsaa nogle ejendommelige Brudstykker af en rhetorisk Afhandling, som mærkeligt nok er skrevet i dorisk Dialekt; maaske

Digitized by Google

den stammer fra en siciliansk Rhetorskole[1]. Der gives heri Regler for, hvorledes Taleren i de forskjellige Afsnit af Talen bedst skal opnaa en værdig Stil (*μεγαλοπρέπεια*). Man skal bestræbe sig for at bruge naturlige Vendinger, hedder det, saa at Tilhørerne ikke faa det Indtryk, at man bruger skrevne Optegnelser. Ligeledes kan man undertiden gjøre Indtryk af ikke at anvende Beregning, men tale efter øjeblikkelig Indskydelse, naar man lader, som om man har glemt Et eller Andet. Endvidere anbefales Brugen af visse Sammenligninger, hvorpaa der citeres Exempler fra Homer. Det anbefales at rose de Gode og dadle de Slette, da Folk saa ville antage, at man selv ligner dem, som man roser. Endelig anbefales ogsaa Ironi (*σχεδὸν δὲ πᾶν τὸ εἰρωνικὸν μεγαλοπρεπές*). Men, som sagt, det er kun Brudstykker, der haves, og Gangen i Udviklingen lader sig ikke paavise.

Af historisk Indhold er et Brudstykke af en Levnedsbeskrivelse af Alkibiades; det omhandler hans Skjæbne fra det Tidspunkt, da Stemningen i Athen havde vendt sig imod ham i Anledning af Hermokopidetildragelserne, og indtil han i Sparta tilraadede Besættelsen af Dekeleia. Fortællingen, som er ganske kortfattet, stemmer i Hovedsagen med Thukydid; ligesom hos ham (VI 53) nævnes saaledes det athenæiske Folks Frygt for Tyranniet i Forbindelse med den Uro, Hermernes Lemlæstelse og Mysteriernes Krænkelse havde vakt, som Motiver til Aktionen mod Alkibiades. Men Thukydid kan ikke være den eneste Kilde, da der ogsaa omtales Forhold, som han ikke nævner, og endog er reelle Modsigelser.

Medens vi i dette Tilfælde hverken kunne bestemme Forfatteren eller angive hans Tid med nogen Sikkerhed, stiller Forholdet sig gunstigere med et Stykke af Julius Africanus's *Κεστοί*. Her er nemlig Underskriften bevaret, hvoraf det sees, at det fundne Fragment udgjør Slutningen af dette Værks 18de Bog. Disse *Κεστοί* var et encyclopædisk Værk i 24 Bøger, hvoraf der ellers kun er bevaret Excerpter af forskjelligt Indhold. Det Stykke, som nu er kommet for Dagen, omhandler et Indskud i Odysseens 11te Bog, indeholdende en Trylleformular med en Mængde Gudenavne, som Odysseus skal have benyttet sig af for at lokke

---

[1] I *Classical Review* XVIII S. 18 ff. søger Rhys Roberts at paavise Overensstemmelser mellem dette rhetoriske Værk og Korax's og Tisias's rhetoriske Theorier; han anseer det for særlig paavirket af Tisias's *τέχνη*.

Digitized by Google

Aanderne frem. Forfatteren mener, at Indskudet er ægte og anfører, at det findes i Haandskrifter i Ælia Capitolina (Jerusalem) og Nysa i Karien; han formoder da, at enten Digteren selv eller ogsaa Peisistratiderne, da de redigerede Digtene (*τὰ ἄλλα συνράπτοντες ἔπη*), have udeladt Formularen som ikke stemmende med Emnets Værdighed. Om Julius Africanus forekommer ogsaa den personlige Notits, at han har indrettet et Bibliothek i Pantheon for Kejser Alexander Severus.

Vi forbigaa en Del smaa og ubetydelige Fragmenter af tildels ukjendte Værker. Her skal endnu nævnes et Brudstykke af nogle Scholier til Iliadens 1ste Sang, eller rettere af et Excerpt af Scholier med særlig mythologisk Indhold, hvilket kan sluttes af, at Bemærkningerne til v. 399 f. følge umiddelbart efter Bemærkningerne til v. 263 f. Medens de Scholier fra Oxyrhynchos, som tidligere ere udgivne[1], ere nærmest beslægtede med Schol. B. T., vise disse Scholier derimod et temmelig nært Slægtskab med Schol. A., ofte endog ordret Overensstemmelse. Tildels ere de endogsaa bedre eller byde idetmindste Læsemaader, som ere at foretrække for de ellers overleverede.

Som sædvanligt findes der ogsaa i denne Papyrussamling adskillige Fragmenter af Litteraturværker, som vi besidde iforvejen, hvorved der rejser sig textkritiske Spørgsmaal. Ofte er det rigtignok rene Ubetydeligheder, hvori Papyrushaandskrifterne afvige fra vore almindelige Haandskrifter, men vi ere dog ved disse Fund mere end ved de tidligere blevne satte i Stand til at drage visse almindelige Slutninger angaaende Textkritikens Theori[2].

At der i Papyrushaandskrifterne findes mange afgjort falske Læsemaader, er ikke saa underligt[3]. Det var jo ikke kritisk gjennemarbejdede Bibliotheksexemplarer, men rent private Afskrifter, ofte skrevne paa Bagsiden af Papyrusstykker, hvis Forside var anvendt til andre Optegnelser. Ligesaa let forstaaeligt er det paa den anden Side, at Haandskrifter, der ere saa mange Aarhundreder ældre end vore almindelige Haandskrifter, ogsaa

---

[1] Se dette Tidsskrift IX S. 32.

[2] Desværre ere Aftrykkene ikke helt fri for Trykfejl. Ifølge privat Meddelelse til Red. beroer det saaledes paa en Trykfejl, at der hos Thukydid IV 87, 6 anføres Varianten *πρῶτον* for *πρῶτοι*. Af mindre Betydning er det, at Udgivernes Supplering af Papyruslappernes hullede Text ikke altid er ganske sikker.

[3] Varianten *τεχθέντος* for *σωθέντος* i Euripides's Andromache 27 er mærkelig, men næppe rigtig.

Digitized by Google

have opbevaret gode Læsemaader paa Steder, der senere ere blevne forvanskede. Men det interessanteste Forhold er det, at der i Papyrushaandskrifterne jævnlig findes Læsemaader — baade gode og daarlige —, som tidligere kun have været kjendte fra Textkilder, som man ikke har tillagt synderlig Værdi. Dette er saaledes Tilfældet paa nogle Homersteder, f. Ex. *Z* 187, hvor et Papyrushaandskrift har *ἐπερχομένῳ*, som er rettet til *ἀπερχομένῳ*, medens den almindelige (og sikkert rigtige) Læsemaade *ἀνερχομένῳ* ikke findes; begge de førstnævnte Læsemaader findes omtalte i Scholierne eller i Haandskrifter med ringe Autoritet. *Z* 493 er overleveret i følgende Form:

πᾶσι, μάλιστα δ' ἐμοί, τοὶ Ἰλίῳ ἐγγεγάασιν,

en Læsemaade, der ellers kun findes i et Citat hos Epiktet, men støttes af andre Homersteder (*α* 359, *λ* 353, *φ* 353). Den almindelige Overlevering lyder derimod:

πᾶσιν, ἐμοὶ δὲ μάλιστα, τοὶ Ἰλίῳ ἐγγεγάασιν,

hvorved det Digamma, som *Ἰλίῳ* har begyndt med, bliver negligeret, hvorfor ogsaa Kritikere, der interessere sig for Digammaet, have foretrukket den første Læsemaade. Men hvilke Hensyn man bør lade veje mest ved Fastsættelsen af den ægte Text, bliver naturligvis et Spørgsmaal for sig.

Et Papyrusfragment af Platons Gorgias stemmer paa flere Steder dels med Citater hos Jamblichos og Stobæus, dels med Wienerhaandskriftet (F). Ligesom disse udelader det saaledes p. 507 E et overflødigt *ἄν* (efter *προσφιλής*), og sammesteds har det med Jamblichos og Stobæus *ὅτῳ γὰρ μὴ ἔνι κοινωνία* (mindre heldigt), medens Haandskrifterne ellers have *ὅτῳ δὲ μὴ κτλ.*, idet F dog helt udelader det omstridte Ord. Endelig har det p. 508 C ligesom F *οὐδὲ σῶσαι* for *οὐδ' ἐκσῶσαι*.

Hos Æschines III 167 har Pap. *συστήσασθαι* for *συστῆσαι*, i Overensstemmelse med nogle ringere Haandskrifter, og hos Demosthenes XXIII 118 findes Ordene *καὶ φίλον*, som udelades af *Σ*, overstregede[1]. Men størst Interesse i denne Henseende har et Brudstykke af Xenophons Anabasis. Med Hensyn til dette Skrift hersker der mellem de nyere Udgivere saa temmelig Enighed om, at der kun er eet Haandskrift, som har nogen Betydning, Parisinus C, medens de øvrige alle ere «deteriores» og kun i Nødstilfælde bør tages med paa Raad. Nu stemmer Papyrus-

---

[1] Det samme Tilfælde er ogsaa forekommet tidligere i Papyrushaandskrifter; se dette Tidsskrift X S. 3.

Digitized by Google

fragmentet til Trods for dets ringe Omfang i en Række af Tilfælde overens med disse «deteriores». VI 6, 10 have de bedste Haandskrifter *τὸ πρᾶγμα ἐδόκει*, medens de ringere have *ἐδόκει τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο εἶναι*, og Pap. følger de sidste med Hensyn til Ordstillingen, men udelader ganske vist *ἐκεῖνο*. VI 6, 15 har Pap. saavelsom de ringere Haandskrifter den rigtige Læsemaade *ἐμαυτοῦ*, medens C har *ἑαυτοῦ*, og paa samme Maade VI 6, 20 *εἴτε πάντας* for *εἴτι πάντας*. Mærkeligst er VI 6, 24, hvor C har en ganske forvansket Læsemaade *εἰ δὲ σὺ ἡγῇ ἄλλως ἤ τις τῶν παρὰ σοῦ ἢ καὶ τῶν παρ' ἐμοῦ ἀποδράντων*, som Udgiverne da ogsaa forlængst have forladt til Fordel for Læsemaaden i «deteriores»: *εἰ δὲ σὺ ἤγες ἢ ἄλλος τις τῶν παρὰ σοῦ καὶ μὴ τῶν παρ' ἡμῶν ἀποδράντων*, og netop saaledes læses ogsaa i Pap.

Disse Kjendsgjerninger kunne ikke blive uden Betydning for den textkritiske Methode. Vi se heraf klart, at der er fuldt op af Spaltninger i Haandskriftoverleveringen, som have deres Rod helt oppe i Oldtiden. I de gode Haandskrifter fra den byzantinske Tid afspejle sig de Textafvigelser, som stamme fra Oldtiden; først senere kommer der yderligere Forvanskninger til. Man bør derfor være yderst varsom med — om ikke helt opgive — at skyde en Haandskriftklasse til Side som mindre værdifuld. Selv Haandskrifter, der ere fulde af de groveste Forvanskninger og de haandgribeligste Interpolationer, kunne gjemme gode Læsemaader, som i Haandskrifter, der ellers gjennemgaaende byde en bedre Text, ere blevne forvanskede. Strengt taget burde man altsaa aldrig skyde et Haandskrift til Side, før dets Afhængighed af et andet bevaret Haandskrift er bevist. Om denne Fordring lader sig opfylde i Praxis, er naturligvis mindre sikkert, og hvor stort det positive Udbytte i de enkelte Tilfælde vilde blive, er jo heller ikke let at afgjøre.

Et Par Steder skulle endnu omtales, hvor der idetmindste er en Mulighed for, at Papyrusoverleveringen direkte har givet os bedre Læsemaader, end vi forhen havde. Plat. Gorg. p. 508 D er *ἐκβαλεῖν* mindst ligesaa godt som det ellers overleverede *ἐκβάλλειν*, og Demosth. XXIII 113 i Sætningen *πολλοὶ πολλάκις μειζόνων ἐπιθυμοῦντες τὰ παρόντα ἀπώλεσαν* er Tilføjelsen af et *καὶ* efter *ἐπιθυμοῦντες* ubetinget en Forbedring; at Ordet har kunnet falde ud paa det Sted, er let at forklare, hvis det har været skrevet med Abbreviatur. Hos Æschines II 21 læses i en afhængig Sætning *ὅτι φοβεῖται* rettet til *ὅτι φοβοῖτο*, som ellers er den almindelige Læsemaade; et analogt Exempel findes hos

Digitized by Google

Thukydid IV 37, 2[1]; skulde virkelig Afskriverne have haft en særlig Forkjærlighed for Optativ i den Slags Tilfælde?

Som sædvanligt indeholder ogsaa det her omtalte Bind af *The Oxyrhynchus Papyri* en stor Mængde Aktstykker: Testamenter, Kontrakter, Kvitteringer og Skrivelser af forskjellig Slags. Jo flere der efterhaanden bliver offentliggjort af saadanne Dokumenter, desto fyldigere en Skildring vil der kunne gives af det offentlige og private Liv i Ægypten i den romerske Tid. Men en Omtale af dem enkeltvis vil næppe lønne sig. Alene Privatbrevene have en mere speciel Interesse. De fleste handle ganske vist om Forretningsanliggender og ere ret tørre, men nogle af dem gjøre dog et mere personligt Indtryk. En Fader skriver til sin søde Søn (*τῷ γλυκυτάτῳ υἱῷ*) med mange kjærlige Ord og Løfte om Penge og andre Fornødenheder. Han raader ham til ikke at indlade sig i Klammeri med Folk i Huset, men passe sine Bøger og studere — *ὅρα μηδενὶ ἀνθρώπων ἐν τῇ οἰκίᾳ προσκρούσῃς, ἀλλὰ τοῖς βιβλίοις σου αὐτὸ μόνον πρόσεχε φιλολογῶν καὶ ἀπ' αὐτῶν ὄνησιν ἕξεις.* Saare ynkeligt er et Brev fra en Mand til hans «Søster og Herskerinde» (formodentlig tillige hans Kone), som er rendt fra ham. Siden hun har forladt ham, har han levet i stadig Sorg, idet han har grædt om Natten og sørget om Dagen (*πένθος ἡγούμην νυκτὸς κλέων, ἡμέρας δὲ πενθῶν*). Siden han gik i Bad sammen med hende, har han hverken badet sig eller salvet sig. Og saa har han faaet Breve fra hende, som kunde røre selv en Sten (*ἔπεμσάς μυ ἐπιστολὰς δυναμένου [ɔ: δυναμένας] λίθον σαλεῦσε, οὕτως ὑ λόγυ σου καικίνηκάν με*). Men hvad der egentlig er Stridens Gjenstand, er ikke klart, og flere af Hentydningerne ere uforstaaelige. Kun er det tydeligt at se, at han ønsker, at hun skal komme tilbage.

Det er en hel lille Verden, som Papyrusfundene lade os faa et Indblik i.

---

[1] Se dette Tidsskrift VII S. 156.

Digitized by Google

Hades.

Af

Carl V. Østergaard.

Det er ikke mere underkastet nogen Tvivl, hvilken Plads Underverdenens Gud Hades indtager inden for den græske Religions Historie. Det er klart, at «Hades» ikke er noget oprindeligt Kultusnavn. Til dette Navn knytter sig ingen gammel Forestilling og ingen gammel Kultus. Rundt omkring i Hellas dyrkede man en chthonisk Gud eller flere. Ofte har han vel været anonym — blot *θεὸς χθόνιος*, som Hesiod siger (Theog. 767: det følgende Vers er interpoleret), hyppigere er han bleven anraabt med Navne, som stod i nøje Forbindelse med Forestillingerne om de dødes Rige. Saaledes lever Forestillingen om de vældige Porte, der lukker for *inferi*'s Boliger og ikke tillader nogen at vende tilbage, i Kultusnavnet *πυλάοχος* (Plut. de Is. et Os. 35); en lignende Betegnelse for Dødsrigets Hersker har vi formodentlig ogsaa i *πυλάρτης*, selv om dette gamle Navn kun foreligger som Epitheton til Hades hos Homer (*Θ* 367 *λ* 277). Paa den ligesaa slaaende som sikkert ældgamle Iagttagelse, at de døde langt overgaar de levende i Tal, beror sikkert gamle Kultusnavne som *πολυδέκτης*, *πολυδέγμων*, *πολύξεινος* (h. h. in Cer. 9. 17. 478), *Ἀγησίλαος* (Aisch. fr. 406 Nauck[2], cf. Hesych) og Epitheta som *νεκροδέγμων* (Aisch. Prom. 161), *πάγκοινος* (Soph. El. 138), *παγκοίτης* (Soph. Ant. 810) o. a. Saaledes kalder man den Gud, som dernede modtager *τοὺς πολλούς, τοὺς πλείονας* (se f. Ex. Aristoph. Eccl. 1073). — I andre Tilfælde blev «den chthoniske» absorberet af Zeus: en *Ζεὺς καταχθόνιος* nævner *I* 457, og Overleveringen kan berette om en Kultus af *Ζεὺς χθόνιος* i Korinth (Paus. 2, 2, 8), Olympia (Paus. 5, 14, 8), Mykonos (Dittenberger Syll. 373). Ogsaa med euphemiske Betegnelser har man henvendt sig til den underjordiske. I Hermione i Argolis hed han Klymenos (Paus. 2, 35, 4 ff.), og hvis man har Lov til at drage en Analogislutning fra Forholdet i Eleusis,

Digitized by Google

hvor Polyxeinos figurerer i Præsteadlens Stammeliste[1], saa har den Periklymenos, der nævnes blandt Neleiderne (λ 286), vel sagtens været den gamle pyliske Dødsgud. — En anden Art af Underverdensguder er de chthoniske Frugtbarhedsguder. Hesiod nævner som saadan en *Ζεὺς χθόνιος* (Op. 464), og mange Steder anraabes Pluton, *Ζεὺς εὔβουλεύς* eller *βουλεύς*, den første i Eleusis, Athen, Acharaka, Aphrodisias, Hierapolis, Knidos, den sidste i Amorgos, Paros, Mykonos[2].

Men Hades paakalder ingen med Kultus. Naar Strabo 8, 3, 14 fortæller om en *τέμενος* for Hades ved det triphyliske Pylos, er det sikkert enten ham selv, der her (ligesom 9, 2, 29 cf. Paus. 9, 34, 1) uden videre kalder den med Demeter og Kore-Minthe forbundne Gud saaledes, eller Pylierne har tillagt deres underjordiske Guddom dette Navn, idet de — forsætlig eller ikke — tydede *E* 395 ff. forkert:

> *τλῆ δ' Ἀίδης ἐν τοῖσι πελώριος ὠκὺν ὀϊστόν,*
> *εὖτέ μιν ωὑτὸς ἀνήρ, υἱὸς Διὸς αἰγιόχοιο,*
> *ἐν πύλῳ ἐν νεκύεσσι βαλὼν ὀδύνῃσιν ἔδωκεν.*

Man maa ved Fortolkningen af dette Sted — paa Grund af *ἐν νεκύεσσι* — følge Aristarch og Didymos (se Schol. T ad *Π* 203, cf. Schol. C. D. E. Q. ad Pind. Ol. IX 46 og Schol. B. C. D. E. Q. ad l. l. 43) og — med Tanken paa den gamle Forestilling om Dødsrigets Porte — oversætte «i Porten», selv om det maa indrømmes, at det er højst sandsynligt, at et Pylos engang netop er blevet kaldt «Porten», fordi man der saa Indgangen til Underverdenen. Naar nu Pausanias siger (6, 25, 2 f.), at Eleerne er de eneste, som ære Hades (*ἀνθρώπων ὧν ἴσμεν μόνοι Ἅιδην τιμῶσιν οἱ Ἠλεῖοι*), og nævner et Hadestempel hos dem, saa viser Aitiologien (det homeriske Pylos skal ligesom Neleiderne høre hjemme i Elis) og den følgende Beretning om et Tempel for *Τύχη*, at denne Kultus er rent sekundær. Eustathios' Kilder har Ret: *ἐν οὐδεμιᾷ γὰρ πόλει βωμὸν Ἅιδου εἶναί φασιν* (ad *Ι* 158). Grunden dertil giver en sproghistorisk Betragtning af Navnet.

For en saadan Betragtning kan det ikke staa som en Tilfældighed, at hos Homer Formerne *Ἄϊδι, Ἄϊδος* (som til en Nom. *ἄϊς*) staar ved Siden af Former af en maskulin *ᾱ*-Stamme: *Ἀίδης*,

[1] Se h. h. in Cer. 154. 478.
[2] Se Rhode: Psyche p. 194 ff.

Digitized by Google

'Αίδαο (*'Αίδεω*) og den længere Form for Navnet: *'Αιδωνεύς* (hos senere ogsaa *'Αιδονεύς*). Stammen *ἀιδ-* og Stammen *ἀιδᾱ-* maa staa i historisk Forhold til hinanden, og dette Forhold maa være det, at *ἀιδᾱ-* er en Udvidelse af det ældre *ἀιδ-*. Til denne Form slutter sig saa *'Αιδωνεύς*, der ser ud som et Hypokoristikon af et sammensat Navn, hvis sidste Del var beslægtet med *ναίω* (cf. f. Ex. *'Ιλιονεύς* og Hes. Theog. 455). *ἀιδ-* adskiller sig i intet fra Typen «Feminina paa *-ιδ-*», *-ιδης* svarer ganske til Typen *Πηλεΐδης*, der som Type er yngre end den førstnævnte og dannet af den. Unger (Philologus XXIV p. 385) og Wackernagel (K. Z. XXVII p. 276) identificerer med Rette *-ιδης* i *Αΐδης* med det *-ιδης*, som foreligger i de saakaldte Patronymika.

Hvorledes det i det enkelte forholder sig med de paa Græsk saa produktive Dannelser paa *-ιδ-* (*-αδ-*) og deres Afledninger, er endnu ikke klart. I Hovedtrækkene er Billedet af Udviklingsgangen dog tegnet (se f. Ex. K. Brugmann: Gr. Gram.[3] p. 109; A. Hirt: Hdb. d. gr. Laut- u. Formenlehre p. 240). Hvad «Patronymika» angaar, er det bekendt, at det aldeles ikke er deres eneste, oprindelig næppe heller deres ejendommelige Funktion at angive et Sønneforhold. I Tilfælde som *Αἰακίδης*, *Αἰγεΐδαι*, *'Αριστείδης*, *Λεωτυχίδης*, ja *Εὐπατρίδαι* betegner Suffixet *-ιδης* vel egentlig blot et Individ, som hører ind under det Begreb, Stammen udtrykker. Til Grund for denne Kategori ligger feminale Abstrakta (Kollektiver), der tillige kan være Adjektiver og karakteriseres ved *-ιδ-* (*-αδ-*), f. Ex. *Αἰγηΐς*, *πατρίς*, *ληίς*, *πάις*, Stedsbetegnelser som *Χαλκίς*, *Λευκάς*, *Αὖλις*, *'Ηλις*, og som tillige ligger til Grund for Ord som *θυγατριδέος*, Deminutiver paa *-ιδιον*, Verber paa *-ίζω*, *-άζω* o. s. v., medens der ved Siden af de — oftest specielt doriske — Mandsnavne paa *-ις*, *-ιδος* med tilbagetrukken Akcent staar Navne paa *-ιᾶς*: *'Αγις*, *Κάλλις* o. s. v. Mellem de to Kategorier: Ordene paa *-ιδ-* og «Patronymika» maa som Mellemled indskydes et feminalt Kollektiv paa *-ιδᾱ*, et Trin, som efter en mundtlig Meddelelse af Prof. Holger Pedersen i Armenisk synes virkelig at foreligge. Med andre Ord, Udviklingen maa være foregaaet efter følgende Schema: [1]) *-ιδ-*: abstrakt (Kollektiv) — [2]) **-ιδᾱ-*: Kollektiv (lokalt) — [3]) *-ιδης*: individuelt.

Det er derfor sandsynligt, at *"Αιδι* og *"Αιδος* er Kasus, som oprindelig ikke tilhørte et Personnavn, men et abstrakt-kollektivt Ord. Og hos Homer er Forholdet saaledes, at man er berettiget til at se Spor deraf. I Formlen *"Αιδι προΐαψεν* (*Α* 3 *Ζ* 487 *Λ* 55)

Digitized by Google

opfattede ganske vist den Mand, som digtede *E* 190, *Ἄιδι* som Person — han erstatter det med *Ἀιδωνῆι* —, men for Digteren af *Ψ* 244 betød det aabenbart noget lokalt «Dødsriget», thi han siger *Ἄιδῑ κεύθωμαι* og forraader sin Afhængighed af Formelen ved sidste Stavelses Kvantitet, som han ganske simpelt overtager fra den. Endelig kan der i det 3 Gange gentagne Vers med Udgangen *ψυχὴν δ' Ἄιδι κλυτοπώλῳ* (*E* 654 = *Λ* 445 = *Π* 625) være Grund til at overveje den Mulighed, at der hermed oprindelig ikke var tænkt paa at karakterisere Guden, men Dødsriget, der jo tænktes som en *λειμών*, gennemstrømmet af Floder, ligesom Landskabet om Ilios, der derfor kaldes *ἐύπωλος*, ja i et homerisk Fragment (38) er *κλυτόπωλος* sagt om Dardanien. Ligesaa lidt er det nødvendigt at forstaa Gen. *Ἄιδος* om en Person i Formlerne *δόμον Ἄιδος εἴσω, Ἀιδόςδε, εἰς, εἰν Ἄιδος*, ja ikke engang i den sikkert sent dannede Vending *εὐρυπυλὲς Ἄιδος δῶ*. I Formlen *Ἄιδος εἴσω* er det endda rimeligere at opfatte *Ἄιδος* rent lokalt (smlgn. *δώματος εἴσω* *ϑ* 290 *η* 135 og att.) end at antage en Forkortelse af Formelen *δόμον Ἄιδος εἴσω*. I Udtrykket *Ἄιδος κυνέη* kan *Ἄιδος* næppe forstaas som en Person, thi Hætten tilhører ikke Hades: Athene (*E* 845) optræder med den og Perseus (Hes. Sc. 227), uden at der er Tale om at laane den fra ham, og intet Hadesbillede viser ham med den. *Ἄιδος* har her sikkert betydet «Dødsriget» og først sent har man knyttet Udtrykket til den mytologiske Figur Hades (saaledes Apollod. I 2, 1, modsat Hygin. Poet. astron. 12). Kun paa ét eneste Sted maa en Kasus af 3. Deklination nødvendigt opfattes som Personbetegnelse: *Ἄιδος στυγεροῦ* *N* 415. I Modsætning hertil staar Formerne *Ἀίδης, Ἀίδην, Ἀίδῃ* hos Homer kun, hvor de nødvendigt maa forstaas om en Person: *τλῆ δ' Ἀίδης* *E* 395, *Ἀίδης* ved Siden af Zeus og Poseidon *O* 188, 191, *Ἀίδης ἀμείλιχος ἠδ' ἀδάμαστος* *I* 158, *Ἀίδην (-η) καὶ ἐπαινὴν (-ῇ) Περσεφόνειαν (-νείῃ)* *I* 569 (*κ* 535 *λ* 47). Genitiven *Ἀίδαο* (*Ἀίδεω*) bruges dels som *Ἄιδος* (*ἐξ, εἰς, εἰν Ἀίδαο, Ἀίδαο δόμος*), dels om Personen Hades (*Ἀ. πυλάρταο* *Θ* 367, *λ* 277, *στυγεροῦ Ἀ.* *Θ* 368? *Ἀ. καὶ Περσεφονείης* *κ* 491, 564). I Udtrykket *Ἀίδαο πύλῃσιν, πύλας Ἀίδαο* (*I* 312 *ξ* 156, *Ψ* 71 *E* 646) er det det eneste naturlige at tænke paa noget lokalt, og *Θ* 16: *ἔνερϑ' Ἀίδεω* er den lokale Opfattelse den eneste mulige. Endvidere er det lettere at forklare, at *Ἀίδης*, senere *ᾍδης*, faar lokal Betydning samtidig med, at *Ἄιδι, Ἄιδος* forsvinder af Sproget (undtagen i *Ἄιδος κυνέη*: Aristoph. Ach. 390), naar disse sidste havde en oprindelig kollektiv eller lokal Be-

Digitized by Google

tydning; ellers maa man allerede for Homer antage en «sirlig Stil» i Smag med den, der sagde «Neptunus» for Havet o. s. v. Men paa den anden Side har man, snart efter at Ἀΐδης var dannet, brugt Ἄιδι, Ἄιδος jævnsides dermed uden altid at være sig den Forskel bevidst, som den eneste mulige historiske Forklaring af Forholdet mellem de to forskellige Former fører til at antage. Idet vi foreløbig lader Ἀ- være ubekendt, bliver Skemaet for den Betydningsudvikling, der maa være foregaaet, følgende: [1]) alt, hvad der hører ind under Begrebet Ἀ.: ἀϊδ-; [2]) Ἀ.s Hus, Land: ἀΐδᾱ-; [3]) den individuelle Person, som repræsenterer [2]): Ἀΐδης, eller bor deri: Ἀϊδωνεύς.

Saa vidt fører Betragtningen af de suffixale Bestanddeles Forskellighed. De forskellige Former, hvorunder Stammen optræder: Homer ᾱϊδ- og ᾰϊδ-, ion. ᾱϊδ-, att. Ἁιδ-, forklares, som Wackernagel i K. Z. 27, 276 og udførligere i Vermischte Beiträge zur griechischen Sprachkunde overbevisende har godtgjort, naar de føres tilbage til et oprindeligt αἰϝιδ- (eventuelt αἰϝιδ-), og samtidig gendrives dermed de tidligere Etymologier. Mod Wackernagel har Fick[1] og Schulze[2] indvendt, at α i Ἀϊδ- hos Homer mest var kort, i ἀεί (< αἰϝεί) kun paa 4 Steder. Men naar Ἀΐδαο, Ἀΐδης overhovedet skulde kunne anvendes i Hexametret, maatte α- bruges kort. Hvad Schulze giver i Stedet (*ἀν-ϝι- v. S. af ἀ-ϝιδ-), er vilkaarlig Konstruktion. Solmsen[3] vil heller ikke anerkende Forkortelsen af *ᾱ-; han holder paa den gamle Forklaring af ἀ priv. + ϝιδ-; men hans Forsøg paa under den Forudsætning at løse Spørgsmaalet, hvorfor ion. og att. har ᾱ-, har han ikke engang selv Tillid til (ᾰΐδης, ᾰΐδης > Αἰίδης, Αἰίδης > Ἅιδης, ᾱίδης, idet Mellemleddet skulde være dannet «um das so beliebte -ιδης schärfer hervortreten zu lassen»[4]). Froehdes Forslag[5] til en Etymologi: *ἀσϝο-ϝιδ- >* ἀσ-ϝιδ- giver -ϝιδ- en paa Græsk ukendt Betydning «herske» og staar selv for sin Ophavsmand som en ganske usikker Formodning. Det Faktum, at Wackernagels Antagelse giver den eneste ensartede Forklaring af de forskellige Formers Forekomst, viser alle Indvendinger tilbage. Til ham slutter sig da ogsaa Smyth: The sounds and inflections of greek dialects, Ionic p. 162 og Danielson I. F. XIV 387.

[1] B. B. 23, 185.
[2] Quæst. Epicæ p. 368.
[3] Unters. zur gr. Laut- und Verslehre p. 71 ff.
[4] L. l. p. 77.
[5] B. B. 20, 204 f.

Digitized by Google

I sin Afhandling i Kuhns Zeitschrift vovede Wackernagel ikke at opstille nogen Etymologi af *αἰϝιδ-*. I «Vermischte Beiträge» tænker han paa *αἶα* «Jord» (som før ham Smyth og allerede Unger i den ovf. citerede Afhandling) eller **αἶϝος* = lat. *sævus*, idet Stammen da var *αἰϝιδ-*. Disse Forslag har ikke fundet Bifald; de lader meget uforklaret og navnlig giver de intet, der forklarer, at *αἰδ-* og *Ἀίδης* staar ved Siden af hinanden. Den samme Indvending rammer ogsaa Danielson (l. l.), der stiller **αἰϝιδ-* sammen med **-αἰϝ-ῑκ-*, som han antager ligger bag *ἀίσσω*; han oversætter «die Stürmische, Dahinraffende» eller «der Eilige, Ungestüme, Gewaltige».

Det maa, da Wackernagels Rekonstruktion af den oprindelige Stamme ikke har ført til nogen slaaende Sammenstilling med andre Ord, være tilladt at søge at bringe **αἰϝιδ-* i andre Forbindelser. Nu er *αἰϝιδ-* efter sin Form en ganske naturlig og regelmæssig Udvidelse af *αἰϝ-*, der foreligger i *αἰών, αἰεί* o. s. v. og tilmed behøver man ikke først at konstruere denne Stamme af dette Betydningselement *αἰϝ-*, men den foreligger allerede i hvert Tilfælde i Adjektivet *ἀίδιος*[1]. Den Betydning, **ἄϊς* herved vilde faa, synes at svare bedre end nogen anden til det, som karakteriserer Underverdenen i Modsætning til Livet paa Jorden, naar man vil karakterisere med et nogenlunde neutralt Begreb: dér nede er man *ἀεί, τὸν πλείω χρόνον* — i Modsætning til Livet heroppe; det er jo netop derfor, at *οἱ πολλοί* er dernede. Hvad er naturligere end euphemisk at sige om den døde, at han «er gaaet til *ἄιδος* Boliger» — derhen hvor man er *ἀεί*, naar man først er død. Hvis vi indsætter denne Betydning af *Ἀ.* paa de Udviklingstrin, vi ovenfor mente at maatte opstille, faar vi følgende Stige: [1]) *ἀιδ-* = «alt hvad der er *ἀεί*» ɔ: de døde; [2]) *ἀιδᾱ-* «de dødes Land»; [3]) *Ἀίδης*: «Herskeren i de dødes Rige» eller *Ἀιδωνεύς* «han, som bor i Landet, hvor man er *ἀεί*». Og naar *Ἀίδης* er dannet, bruges siden det og **ἄϊς* i Flæng.

---

[1] Maaske foreligger *αἰϝιδ-* ogsaa i Verbet *κεραΐζω*, der ikke er tilfredsstillende forklaret. *κερ-* vilde da være det *κερ-* (*σκερ-*), som findes i *κερτομέω, σκερβολέω* (se Brugmann I. F. XV 97 f. Betydningen «Haan» ligger næppe i *κερ-*, men i Verberne *τέμνω* og *βάλλω*), *-αΐζω* til *Ἀιδ-* «dræbe, tilintetgøre». Endnu skal tilføjes, at *ἀίδηλος* «dræbende, ødelæggende, fordærvelig», som ligeledes staar uforklaret (Clemm bl. a. tænkte paa *ϝιδ*: Curt. Stud. VIII 76, andre paa en Partikul *ατι* + *δῆλος*: se Ameis Anh. til *π* 29; Düntzer til *ϑ* 309 sætter Ordet i Forbindelse med *δηλέομαι*, men intet af disse Forslag har mindste Sandsynlighed), maaske hører til **ἀίδα* som *σιγηλός, ἀπατηλός* til deres tilsvarende *ᾱ*-Stammer.

Digitized by Google

Sammenstillingen af *αἰϝεί*, *αἰϝών* og *αἰϝιδ-* i **αἶϝις*, *Ἀίδης* fører, hvis den er rigtig, til den tiltalende Slutning, at man har givet Underverdenen Navn ud fra en ligesaa oprindelig og naiv Forestilling som den, der ofte ligger til Grund for Navne paa den underjordiske Gud. Dernede er *οἱ πολλοί*, og dernede er man *ἀεί*. Det er to umiddelbart indlysende Tanker, som betinger hinanden, og som logisk følger af Tanken om et Sted, hvor *ψυχή* gaar hen, naar den ved Døden forlader Mennesket; thi tilbage vender den ikke. I *δόμος ἄιδος* residerer «den store Vært», *Πολυδέκτης*, *Πολυδέγμων* eller hvad man vil kalde ham. *Ἀίδης* hedder han kun som den individuelle Repræsentant for sit Rige. Grunden til, at Hades ikke er Kultusnavn, er, at dette Navn først er afledet af **ἄις*. At Navnet bliver saa udbredt, forklares ved den systematiske Theogonis Trang til en underjordisk Pendant til Himlens Zeus.

ἙΤΕΡΑΛΚΗΣ.

Som bekendt bruger Herodot dette adjektiv på to steder: VIII 11 og IX 103, begge gange på en sådan måde, at man har været i tvivl, om betydningen deraf er den samme som hos Homer (φ 236 *ἦ ῥα καὶ οὔ πω πάγχυ δίδου ἑτεραλκέα νίκην*), nemlig *afgjort*, eller det skal forstås i lighed med *ἑτερορρεπής* hos Aischylos (Suppl. 403), som *uafgjort, med vexlende held.* Medens der næppe kan indvendes noget mod at forstå ordet anderledes end det er brugt hos Homer, vil det unægteligt være ret betænkeligt at tillægge Herodot selv anvendelsen af et og samme ord i to modsatte betydninger, hvad mærkeligt nok blandt andre Herodots oversætter Friedrich Lange har gjort.

Stedet i 9de bog frembyder mindst vanskelighed; men for at forstå det rigtigt vil det være nødvendigt at gå tilbage til begyndelsen af kap. 102, hvor Herodot skildrer landslaget ved Mykale. *Τοῖσι μέν νυν Ἀθηναίοισι καὶ τοῖσι προσεχέσι τούτοισι τεταγμένοισι μέχρι κου τῶν ἡμισέων ἡ ὁδὸς ἐγίνετο κατ' αἰγιαλόν τε καὶ ἄπεδον χῶρον, τοῖσι δὲ Λακεδαιμονίοισι καὶ τοῖσι ἐπεξῆς τούτοισι τεταγμένοισι κατά τε χαράδραν καὶ ὄρεα. ἐν ᾧ δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι περιήισαν, οὗτοι οἱ ἐπὶ τῷ ἑτέρῳ κέρεϊ ἔτι καὶ δὴ ἐμάχοντο.* [Det ganske upassende *ἔτι* har allerede Schäfer slettet; men der vist endnu en fejl tilbage i texten, da *οὗτοι* både i sig selv er overflødigt og forkert istedenfor *ἐκεῖνοι*. Jeg

formoder, at *οἱ Λακεδαιμόνιοι* er et glossem til *οὗτοι*, der passer udmærket som subjekt til *περιήισαν*; måske gør man da også rettere i med Steger at flytte *ἔτι* hen foran *περιήισαν*, hvorfra det kan være blevet forskudt ved glossemets indføjelse i texten.] *ἕως μέν νυν τοῖσι Πέρσῃσι ὄρθια ἦν τὰ γέρρα, ἠμύνοντό τε καὶ οὐδὲν ἔλασσον εἶχον τῇ μάχῃ.* Det fremgår heraf tydeligt, at kampen i begyndelsen har stået lige; ja, selv efterat Athenerne havde taget kraftigere fat og situationen var blevet forandret (*ἐνθεῦτεν ἤδη ἑτεροιοῦτο τὸ πρῆγμα*), modstod Perserne deres angreb og værgede sig længe (*δεξάμενοι καὶ χρόνον συχνὸν ἀμυνόμενοι*). Når derfor Herodot i kap. 103 fortæller om Samierne, at de gjorde deres bedste for at hjælpe Hellenerne, *ὡς εἶδον αὐτίκα κατ' ἀρχὰς γινομένην ἑτεραλκέα τὴν μάχην*, kan der ikke godt være tvivl om, at han har ment, at kampen var uafgjort; ellers havde den tilsigtede hjælp jo været unyttig.

På stedet i 8de bog: *τοὺς δ' ἐν τῇ ναυμαχίῃ ταύτῃ ἑτεραλκέως ἀγωνιζομένους νὺξ ἐπελθοῦσα διέλυσε* synes den anden opfattelse at ligge nærmest, da Herodot omtaler at Hellenerne tog 30 af fjendernes skibe, medens han ikke nævner noget tab af helleniske skibe, hvad han derimod gør i skildringen af den anden træfning ved Artemision (kap. 16), hvor han, som fremhævet af G. Selchau (i dette tidsskrifts VII. bind s. 123), udtrykkelig siger: *ἐν ταύτῃ τῇ ναυμαχίῃ παραπλήσιοι ἀλλήλοισι ἐγίνοντο.* Men de 30 skibe betyder dog ikke så overmåde meget i forhold til fjendernes store tal, og hvis Herodot virkelig havde betragtet kampen som sejrrig for Hellenerne, således at kun nattens frembrud hindrede dem i at udnytte sejren, er det mærkeligt, at han ikke skulde have brugt stærkere udtryk og udtalt sin beklagelse af at sejrens løn forspildtes. Jeg tror derfor, at *ἑτεραλκέως* må forstås som *med vexlende overlegenhed*, hvormed dog ikke er sagt, at de kæmpende parter var hinanden ganske jævnbyrdige. Denne opfattelse vilde også stemme med den skildring som Diodor, der her vel har benyttet både Herodot og Eforos, har givet (XI 12 extr.): *(οἱ Ἕλληνες) πολλὰς μὲν ναῦς κατέδυσαν, οὐκ ὀλίγας δὲ φυγεῖν ἀναγκάσαντες μέχρι τῆς γῆς κατεδίωξαν· μετὰ δὲ ταῦτα παντὸς τοῦ στόλου συναχθέντος καὶ γενομένης ναυμαχίας ἰσχυρᾶς, μέρει μὲν τῶν νεῶν ἑκάτεροι ἐπροτέρησαν, οὐδέτεροι δὲ ὁλοσχερεῖ νίκῃ πλεονεκτήσαντες νυκτὸς ἐπιλαβούσης διελύθησαν.*

Karl Hude.

Digitized by Google

Virgils Ciris.

Af

A. B. Drachmann.

For et Par Aar siden var det under Virgils Navn overleverede lille Digt Ciris Gjenstand for ivrig Debat i den philologiske Verden. Skutsch havde i sit Skrift Aus Vergils Frühzeit (Leipzig 1901) fremsat den Hypothese at Ciris var forfattet af Cornelius Gallus, og havde søgt at støtte den ved en Paavisning af, at Ciris paa en Række Steder, der stemmer ordret med Steder i Virgils Bucolica, Georgica og Æneis, syntes at være Originalen, Virgil Efterligneren. Skutsch blev imødegaaet fra flere Sider; det vægtigste Indlæg imod ham var en Artikel af Leo i Hermes (37, 1902, S. 14 ff.). Leo kom til det Resultat, at den hidtil almindelige Opfattelse af Ciris var den rette: det var et Makværk af en Stymper, der skrev efter Virgils Død, men i en ældre Tids Maner, og som plagierede Virgil. Ved dette Resultat synes man at have slaaet sig til Ro, uden at agte paa at Leos Bevisførelse fik et alvorligt Stød ved et kort efter hans Artikel fremkommet Indlæg fra anden Side (Wünsch i Rh. Mus. 57, 1902, S. 368 ff.). Det synes da rimeligt at tage Problemet op til fornyet Drøftelse; men først vil en kort Redegjørelse for dets Stilling være nødvendig.

Under Virgils Navn er der overleveret et Digt, som i Themaets Valg og Udførelse, i Sprog og Metrik stemmer nøie overens med den alexandriniserende latinske Digterskoles Frembringelser. Digtet indeholder talrige Overensstemmelser med Catul, Lukrets og Virgil; derimod er sikre Berøringspunkter med andre Digtere ikke efterviste. Om alt dette er der almindelig Enighed. Ligeledes er det in confesso, omend ikke behørig understreget, at der mellem Overensstemmelserne med Catul og Lukrets paa den ene Side og med Virgil paa den anden Side er en bestemt Forskjel. Lighederne med Catul og Lukrets er mange, men de gaar intetsteds ud over Reminiscenser af forbigaaende Art («Anklänge»);

intetsteds har Ciris et helt Vers, endsige da en Versgruppe, tilfælleds med en af disse to Digtere. Derimod udstrækker Overensstemmelserne med Virgil sig til hele Versgrupper, og har overhovedet et Omfang, der (paa een Undtagelse nær) er uden Sidestykke i den ældre latinske Litteratur. Dette er de foreliggende Kjendsgjerninger, som det altsaa gjælder at forklare.

Skutsch's Antagelse, at Ciris er et Værk af Gallus, som Virgil har plagieret i alle sine tre Hovedværker, er (fraset hans Beviser for Ciris's Prioritet overfor Virgil) saa slet begrundet og saa fuldstændig gjendrevet af Leo og andre, at det ikke lønner sig at spilde flere Ord paa den. Men ogsaa Leos Hypothese frembyder alvorlige Betænkeligheder, selv om man foreløbig seer bort fra Spørgsmaalet om hvem der har Prioriteten paa Parallelstederne. At Digtets hele Technik er paafaldende og uden Sidestykke, naar det skal være forfattet efter Virgils Død, har Leo naturligvis selv erkjendt; han forklarer det ved at antage, at Forfatteren er en Dilettant, som Tiden er løben fra, saa at han hylder en Smag der var paa Mode 30 Aar før hans Tid. Det er en i sig selv lidet sandsynlig Antagelse, og den bliver ikke sandsynligere, naar man erindrer, at denne Archaist i stort Omfang tager Virgil til Forbillede. Men hertil kommer en anden Vanskelighed, der er undgaaet Leos Opmærksomhed. Denne dilettantiske Stymper kjender sin Lukrets og sin Catul og forstaar at benytte dem uden at plagiere dem; hans Laan hos dem gaar ikke ud over hvad vi kjender hos andre romerske Digtere fra denne Periode, selv om de maaske er noget mindre behændige. Han kjender ogsaa sin Virgil og — skriver ham af. Hvorfor, maa man dog spørge, benytter han ikke Virgil paa samme Maade som de to andre? eller de to andre paa samme Maade som Virgil? Og naar han endelig vilde skrive af, hvorfor skriver han saa af efter den yngste og berømteste af alle romerske Digtere? Han maatte jo vide at han netop her vilde blive grebet paa fersk Gjerning af næsten enhver Læser. Paa disse Spørgsmaal kan der ikke gives noget Svar ud fra Leos Hypothese, naar man da ikke vil antage Forfatteren af Ciris for at have været, ikke blot en Stymper, men næsten fra sin Forstand. Ligeledes er det i det mindste kjedeligt, at en saa uselvstændig Digter, der skrev efter 19 f. Chr., kun røber Kjendskab, og et grundigt Kjendskab, til netop disse tre Forfattere, og slet ikke til den øvrige bevarede Litteratur fra Tiden mellem 50 og 20. Kjendte han ikke Horats,

Digitized by Google

Tibul og Properts, eller fandt han det ikke Umagen værd at laane fra dem? Begge Antagelser er lige usandsynlige.

Det blev ovenfor bemærket at saa vidtgaaende Overensstemmelser som dem mellem Ciris og Virgil var uden Sidestykke i den ældre romerske Litteratur, naar man gjør een eneste Undtagelse. Denne Undtagelse maa netop gjøres med Virgil. Der findes en Digter, som Virgil har benyttet paa samme Maade som han efter Skutsch skal have benyttet Gallus i Ciris og som efter Leo Forfatteren til Ciris skal have benyttet Virgil. Denne Digter er — Virgil selv. Overensstemmelser som Ciris 59—61 = Ecl. VI 75—77 eller Ciris 539—41 = Georg. I 406—09 finder deres fuldkomne Paralleler i Steder som Aen. VIII 449—53 = Georg. IV 170—75 eller Aen. VI 306—08 = Georg. IV 475—77, og finder dem kun i disse Steder.

Den eneste Antagelse som synes at kunne løse de i disse almindelige Betragtninger liggende Vanskeligheder paa naturlig Maade, er aabenbart den, at Ciris er forfattet af Virgil selv og forfattet i hans Ungdom. Denne Antagelse, og kun denne, forklarer, at Forfatteren foruden til Virgil kun viser Tilslutning til de to Digtere Catul og Lukrets. Catul og Lukrets er de eneste bevarede Digtere som den unge Virgil kunde ventes at tage til Mønstre. Den forklarer endvidere det ganske forskjellige Forhold mellem Ciris og disse Digtere og mellem Ciris og Virgil. Lukrets og Catul har Virgil i Ciris benyttet væsentlig paa samme Maade som han i sine senere Arbeider har benyttet dem og andre Forgjængere, omend, som rimeligt er, med mindre Selvstændighed og Dygtighed; Virgil i Ciris har Virgil i Bucolica, Georgica og Æneiden benyttet paa ganske samme Maade som Virgil i Æneiden har benyttet Virgil i Bucolica og Georgica.

Disse almindelige Betragtninger synes mig at have saa stor Vægt, at der skulde meget stærke Modinstanser til for blot at naae til et Non liquet. Saadanne Modinstanser har man fremfor alt søgt i en Sammenligning mellem de Steder som Ciris og Virgils andre Digte har tilfælleds. Man har fra begge Sider gjort det under den Forudsætning, at Forfatteren til Ciris og Virgil ikke var een og samme Person. Ud fra denne Forudsætning er Forskerne kommet til stik modsatte Resultater: Skutsch mener at have paavist at Ciris, Leo at Virgil har Prioriteten. En Undersøgelse, der regner med den Antagelse, at Forfatteren kunde være een og samme Person, er da nødvendig; den vil forhaabentlig

Digitized by Google

løse de bestaaende Vanskeligheder og tillige forklare, hvorledes Regnestykket har kunnet give saa forskjelligt Facit.

Skjønt Skutsch's Gallushypothese iøvrigt var uden solidt Grundlag, var hans Paavisning af at visse Vers i Ciris var langt bedre paa deres Plads end i andre Digte af Virgil af den Art at den ikke syntes at kunne omstødes. Det er ogsaa fra modsat Side blevet erkjendt, at Skutsch's Position havde sin Styrke her; og det er efter min Mening for en Række Steders Vedkommende end ikke lykkedes Leo at rokke den. Disse Steder skal jeg kun lige nævne, da jeg ikke har noget væsentligt at føie til Skutsch's Argumentation. De er: Cir. 402 f. = Aen. II 405 f.; Cir. 280 = Aen. VI 406; Cir. 125 = Ecl. IV 47; Cir. 267 = Ecl. VIII 60[1]; Cir. 430 = Ecl. VIII 41.

Til disse Steder kommer endnu eet, som Skutsch ikke var gaaet ind paa, ja som endog var det stærkeste Punkt i hele Leos Argumentation imod Skutsch. Det er Cir. 369—73 $\neq$ Ecl. II 10 f., 48 ff., Ecl. VIII 73 ff. Medens man efter Leos Behandling af disse Steder maatte tro at Versene i Ciris var et meningsløst Sammenpluk af de tre Virgilsteder, saa har Wünsch i den oven citerede Afhandling bevist, at Versene i Ciris indeholder en korrekt og med andre Vidnesbyrd nøje overensstemmende Skildring af en bestemt Form af Trolddom, den saakaldte *defixio* (cfr. Cir. 376 f.: *pergit . . . regis Iolciacis animum defigere votis*). Dette er egentlig i sig selv alene afgjørende. Det er utroligt at det skulde lykkes en stymperagtig Dilettant ved at laane Vers fra tre forskjellige Steder hos Virgil, Vers der tildels staar i helt anden Sammenhæng, at frembringe en dadelfri Beskrivelse af en indviklet Ceremoni.

Imod disse Steder staar nu hos Leo ikke faa hvor han med fuld Ret hævder at de fælleds Ord eller Vers er bedre anvendt paa Parallelstedet hos Virgil end i Ciris. Cir. 58 ff.: *illam (Scyllam) esse aerumnis quam saepe legamus Ulixi . . . Dulichias vexasse rates* indeholder i Sammenligning med Ecl. VI 74 ff.: *Scyllam Nisi, quam fama secutast . . . Dulichias vexasse rates* en Stilfeil, og af ganske samme Art er Forholdet mellem Cir. 473: *linquitur ante alias longe gratissima Delos Nereidum matri*

---

[1] Leo har her ikke taget tilstrækkeligt Hensyn til den Omstændighed, at Ordet *morientis* er yderst upassende i dens Mund, der bringer selve sin Død som Gave (Ecl. VIII), derimod fuldstændig passende for den, der i sin Dødsstund bringer noget andet (Ciris). Jvfr. Skutsch S. 119.

Digitized by Google

et Neptuno Aegeo og Aen. III 73: *sacra mari colitur medio gratissima* *tellus* *Nereidum matri et Neptuno Aegeo*; flere Exempler hos Leo S. 36 f. Disse Exempler er bevisende imod Skutsch; men de betyder intet, dersom man forudsætter at Ciris er et Ungdomsarbeide af Virgil selv. Han kan meget godt i et saadant Arbeide have begaaet Feil, som han senere undgik, da han benyttede de samme Vers. En slaaende Parallel hertil har man i Forholdet mellem Georg. IV 170—75 og Aen. VIII 449—53 (Skildringen af Cycloperne); kjendte man ikke Tidsforholdet mellem Georgica og Æneiden, vilde ingen tvivle paa at Versene var digtede til Æneiden og med lidet Held overførte til Georgica. I Betragtning af dette Forhold vil man ogsaa indrømme Muligheden af at Cir. 233 (*quo* [nl. *tempore*, ɔ: om Natten] *rapidos etiam requiescunt flumina cursus*) kan være ældre end Ecl. VIII 4 (*et mutata suos requierunt flumina cursus*, nl. ved at høre paa Orpheus), skjønt Tanken unegtelig er bedre paa sin Plads i Bucolica. Denne Mulighed kan forøvrigt hæves til Sandsynlighed ad en anden Vei. Den urimelige Idee at Floderne løber langsommere om Natten, lader sig under ingen Omstændigheder forklare ved, at Verset hvori den er udtrykt forekommer et andet Sted i en ganske anden Sammenhæng. Kun hvis det var tankeløst overtaget sammen med andre Vers, hvortil det oprindelig hørte, og som lod sig bruge i den nye Sammenhæng, vilde Sagen være forklaret. Men det er netop ikke Tilfældet her: fraseet det citerede Vers er der ikke Spor af Lighed mellem de to Steder. Nu findes imidlertid, som Jahn har bemærket (Hermes 37, 1902, S. 172), endnu et tredie Sted, nemlig i Calvus's Io: *Sol quoque perpetuos meminit requiescere cursus*. Da Solen fornuftigvis gjør dette om Natten (det løsrevne Calvusvers's Sammenhæng er ukjendt), er der dermed givet et Udgangspunkt for Benyttelsen af Verset i Ciris, men ikke i Bucolica. Paa det sidste Sted røber desuden det ørkesløse *mutata* den til en given Form bundne Efterdigter.

Af de andre Steder hos Leo skal jeg indskrænke mig til at anføre to, hvortil jeg har lidt at føie; de fleste lader sig forklare udfra de allerede fremsatte Betragtninger. Aen. III 514 er *auribus aëra captat* om Palinurus, der staar op om Natten for at erfare hvad Vind der blæser, uheldigt; ingen kan erfare Vindens Retning ved at «indfange den med Ørene»; er det mørkt, saa man ikke kan see hvad Vinden er, maa man føle sig til det. Ciris 210—11: *auribus arrectis nocturna silentia temptat et*

Digitized by Google

pressis tenuem singultibus aëra captat staar Udtrykket naturligt og i oprindelig Brug (om Indaanding). Den fælleds Situation (en Person, der staar op om Natten medens alle andre sover) har været Udgangspunkt for Virgils Benyttelse af Cirisstedet, eller vel snarere for at det eengang brugte Udtryk løb ham i Pennen; hans notoriske Mangel paa Sømandskab har gjort den forkerte Anvendelse mulig. — De fire sidste Vers af Ciris vender tilbage i første Bog af Georgica (406—09). Leos Forsøg paa at eftervise at de staar paa deres Plads dette sidste Sted er ikke lykkedes og kunde ikke lykkes. De kommer midt i en Række Tegn paa godt Veir, der alle er tagne af Arat. De indledes med Versene: *apparet liquido sublimis in aëre Nisus et pro purpureo poenas dat Scylla capillo.* Man faar her det Indtryk at det er Havørnens Tilsynekomst der varsler godt Veir, og overraskes ved at skulle høre om dens Forfølgelse af Ciris. Denne indtræder nemlig altid naar Ørnen seer Ciris, og kan derfor ikke i og for sig være noget Veirtegn — hvad der da heller ikke ellers er overleveret det Mindste om. Den følgende fire Vers lange Skildring af deres indbyrdes Forhold kommer derfor saa malplaceret som vel muligt. Derimod danner det Hele en virkningsfuld og den eneste naturlige Slutning paa Cirismythen. En isoleret Betragtning af de to Steder vil aldrig kunne føre til andet Resultat end at Versene er digtede til deres Plads i Ciris og derfra overtagne i Georgica. Hvad Virgils Udgangspunkt for at sætte dem mellem Veirtegnene har været, er ikke godt at vide.

Endnu kræver en Iagttagelse af Jahn (i Hermes 37, 1902, p. 161 ff.) et Par Ord. Jahn gjør gjældende at enkelte af Parallelerne mellem Ciris og Virgil tillige viser Tilslutning til Theokrit, der ellers ikke synes at være benyttet i Ciris. Det vigtigste Sted er Ecl. VIII 41 = Ciris 430: *ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error*; cfr. Theocr. 3, 41: *ὡς ἴδεν, ὡς ἐμάνη, ὡς εἰς βαθὺν ἅλατ' ἔρωτα*; 2, 82: *χὡς ἴδον, ὡς ἐμάνην, ὥς μοι περὶ θυμὸς ἰάφθη.* — Jahn er ganske rigtig opmærksom paa den Mulighed at de fra Græsk oversatte Ord (*ut vidi ut perii* = *ὡς ἴδον ὡς ἐμάνην*) kunde forekomme hos andre alexandrinske Digtere end Theokrit og derfra være gaaet over i Ciris. Det er da ogsaa oftere udtalt at Ciris neppe er forfattet ganske paa fri Haand, men efter et græsk Forbillede (jvfr. Rohde Griech. Roman[1] S. 93 m. Anm. 3). Jahn argumenterer nu videre, at da Virgil i Ecl. VIII i stort Omfang har benyttet netop Theokrits Id. III, saa vilde det være højst mærkeligt,

Digitized by Google

om han paa dette Sted skulde have laant sit Udtryk fra Ciris og ikke direkte fra Theokrit. Han har fuldstændig Ret — dersom man gaar ud fra at Ciris er af Gallus eller overhovedet af en anden Forfatter end Virgil; men hans hele Bevisførelse falder sammen, naar man regner med den Mulighed, at Virgil selv har præget Udtrykket i Ciris og derfra overtaget det i Bucolica som Ækvivalent for det samme græske Udtryk han engang før havde oversat. Og føier man saa hertil Skutsch's Iagttagelse, at *malus error* passer langt bedre i Ciris end i Ecl. VIII, og noterer man yderligere, at netop disse Ord ikke har noget Tilsvarende hos Theokrit (trods Jahn S. 168), saa vil man vanskelig kunne bestride at denne Mulighed nærmer sig stærkt til Vished.

Den alvorligste Indvending mod den her fremsatte Hypothese om Ciris's Tilblivelse vil altid hentes fra den store Forskjel, der er mellem dette Digts Stil og Technik og Virgils øvrige Værker, selv dem der maa ligge Ciris nærmest i Tid. Herved er dog først at mærke, at man ikke med Sikkerhed kan bestemme Ciris's Affattelsestid. Dersom den Messala, til hvem Digtet er dediceret, og som Vs. 36 tiltales *iuvenum doctissime*, er den bekjendte M. Valerius Messala Corvinus, saa kan Digtet ganske vist ikke godt være ældre end ca. 45; thi Messala var rimeligvis født 64 f. Chr., ialtfald neppe tidligere. Men en Ansættelse saa faa Aar før Bucolica er ganske vist lidet trolig; man synes derfor at maatte opgive at identificere Digtets Messala med den bekjendte Stormand. Derimod passer Indledningens Angivelser nøie til den Tid, da Virgil havde opgivet Rhetorikens Studium og den praktiske Sagførervirksomhed, og hengivet sig til Studiet af Epikurs Philosophi. Herved føres vi til Tiden omkring 50, og med den stemmer Digtets hele Technik og Valget af dets Sujet ypperligt.

Det er lidet sandsynligt, at Ciris er blevet udgivet af Virgil selv; der er endog Steder i Digtet (især Indledningen og Vs. 139 ff.) der tyder paa at det ikke er blevet gjort helt færdigt til Udgivelse. Disse to Antagelser vil forklare baade den udstrakte Benyttelse Virgil har gjort af Digtet netop i Bucolica, og de store Ujevnheder der findes deri. Vi veed jo at Virgil bragte sine Vers til Verden som nogle kluntede Uhyrer, der først efter langvarig Behandling fik den Form som han selv ansaa for tilfredsstillende. Den første Antagelse stemmer ogsaa med den Plads Digtet har i vor Overlevering.

Digitized by Google

Anmeldelser.

Inscriptiones Graecae ad inlustrandas dialectos selectae, scholarum in usum edidit *Felix Solmsen*. Leipzig 1903, Teubner. VIII + 96 p.

Fremkomsten af denne lille Samling maa hilses med Glæde. Udgiveren bemærker i sit Forord med Rette, at der har været Trang til en saadan, da den sidst udkomne Udgave af Cauers bekendte Samling, *Delectus* etc., nu er 20 Aar gammel og en ny Udgave ikke synes at ville fremkomme og paa den anden Side Interessen for Studiet af disse Indskrifter vistnok er i Stigen. Han har da foranstaltet en Samling af de vigtigste Indskrifter til en billig Pris (2 Mark) og det er at haabe, at denne vil blive meget benyttet.

Om Valget af de optagne Indskrifter kan der naturligvis være forskellige Meninger, men i det hele forekommer det Anmelderen at være tilfredsstillende. Udgiverens Grundsætninger, væsentlig kun at meddele saadanne gamle Indskrifter, hvor Dialekten endnu er ganske ren eller kun lidet paavirket af det almindelige Sprog, samt at udelade de altfor fragmentariske, kan med Henblik til Samlingens Formaal kun billiges. Blandt de 50 Indskrifter Samlingen rummer findes, for blot at nævne de største, den store Gortynindskrift, tabulae Heracleenses og Labyadeindskrifterne fuldstændigt meddelte, men ogsaa om de andre gælder det, at de fleste er saa vigtige og interessante, at de nødigt maatte savnes.

Den Form, hvori Indskrifterne er udgivne, er som man kunde vente det af saa kyndig en Mand paa dette Omraade som Solmsen, fortrinlig. Stenenes Tekst aftrykkes nøjagtigt, saaledes (i Modsætning til de fleste Udgaver) med Bevarelse af *ε* og *o*, ogsaa hvor de udtrykker henholdsvis *η* og *ει*, *ω* og *ου*. Til Vejledning for Begyndere har S. da tilføjet Længdetegn, hvor Længden er sikker, og hvor der kan være Tvivl oplyst dette i en Anmærkning.

Til hver Indskrift er medgivet et kort kritisk Apparat indeholdende afvigende Læsemaader og de vigtigste fremkomne Konjekturer, som det synes i fyldestgørende Omfang. Nogen egentlig Kommentar gives derimod ikke, bortset fra enkelte spredte Bemærkninger, men hver Indskrift indledes med en fyldig Litteraturfortegnelse over Udgaver og Steder hvor den er behandlet.

Nogle Steder er der Uoverensstemmelser med tidligere Udgaver i Angivelsen af hvad der kan læses paa Stenen og hvad der er suppleret, men disse er uden Betydning. Til at diskutere

Digitized by Google

enkelte Steder er der ingen Anledning her, den givne Tekst er overalt godt funderet, og Varianterne i alt Fald anførte.

Alt i alt en meget brugbar Bog, som man maa være Udgiveren taknemlig for, og som nok skal gøre sin Nytte.

Elof Olesen.

Memoria Graeca Herculanensis, cum titulorum, Aegypti papyrorum, codicum denique testimoniis comparatam proposuit *Guilelmus Crönert*. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri. MCMIII. X + 318 SS. 8vo.

Wie heutzutage bei der Neuherausgabe älterer Litteraturwerke die Orthographie des Verfassers oft modernisirt wird, entweder absichtlich, was unter Umständen vertheidigt werden kann, oder unabsichtlich, was natürlich nur verwerflich ist, so stehen unsre mittelalterlichen Handschriften der Classiker im Verdacht eher die Orthographie des Schreibers als die des Verfassers zu geben. Bekanntlich hat man daher längst angefangen die dem betreffenden Schriftsteller gleichzeitigen Inschriften als authentische Zeugnisse zur Controlle heranzuziehen und danach die handschriftliche Ueberlieferung zu ändern, und dagegen ist nichts einzuwenden, vorausgesetzt dass das inschriftliche Material umfangreich genug ist, und dass der Herausgeber mit Tact und nicht mit roher Rutine verfährt. Weit geringere Beachtung in dieser Beziehung hat bisher eine andere Classe authentischer Zeugen gefunden, die aus dem Alterthum erhaltenen Bücher, d. h. für die griechische Litteratur bis vor wenigen Jahren im wesentlichen die Herculanensischen Rollen. Es ist daher mit Dank zu begrüssen, dass W. Crönert, dessen Studien über die volumina Herculanensia schon viel wertvolles aus dieser noch lange nicht erschöpften Grube zu Tage gefördert, es in dem vorliegenden Buch unternommen hat sie für solche Fragen auszubeuten. Ein vitales Interesse für die Philologie wird man diesem ganzen Gebiet nicht beimessen. Aber erstens ist Genauigkeit auch im kleinsten gute Philologensitte, und Kleinigkeiten haben sich oft genug zu wichtigen Ergebnissen summirt. Zweitens ist die Grenze zwischen rein Orthographischem und Formenlehre äusserst schwankend. und unscheinbares ist oft für die Sprachgeschichte von Bedeutung geworden. Der Verf., der eine Neubearbeitung von Passows Lexikon vorbereitet, hat sich auch nicht auf Orthographisches beschränkt; angeregt von W. Schulze, dem das Buch dedicirt ist, hat er alles für die Formenlehre wichtige und viel lexicographisches Material zusammengestellt, wie schon die Inhaltsangabe der 8 Abtheilungen des Werks zeigen

Digitized by Google

kann: 1) Orthographisches von den Vocalen, 2) Orthographisches von den Consonanten (bis S. 100), 3) Grammatisches von den Vocalen, 4) Grammatisches von den Consonanten, 5) Nomina, 6) Verba, 7) Alphabetisches Verzeichniss der Verbalformen, 8) Einige zusammengesetzte Wörter. Wie der Titel angiebt, hat er neben den Herculanensischen Rollen auch Inschriften und alte Handschriften und besonders die in den letzten Jahren gefundenen Papyri berücksichtigt und so ein reiches Material gesammelt, das Herausgebern griechischer Schriftsteller von der Ptolemäerzeit abwärts ähnliche Dienste leisten kann wie für ihr Gebiet Meisterhans' Grammatik der attischen Inschriften, und dessen Benutzung durch ausführliche Indices (S. 300—318) erleichtert wird.

Diese Zusammenstellungen mahnen zu Vorsicht in Aenderung von Formen, die der Schulgrammatik widersprechen, wie z. B. *προρηθεῖσιν* (S. 80; so *ἀναριπιζομένων* Ptolemaios Synt. I 23, 6 u. *προρήσεων* ib. II 203, 10 die beste Ueberlieferung) oder *ὁμολογῴην* (S. 214, vgl. S. 43) oder *βαρεῖα* als Neutr. plur. (S. 111). Gegen Gleichmacherei sprechen die Zeugnisse für *ἀεί—αἰεί* S. 104 und die reichen Sammlungen über Substantiva auf *-εια*, *-ια* S. 31 ff. Die Papyri bieten ja jedenfalls eine Handhabe um den Antheil der byzantinischen Schreiber an der äusseren Sprachform unsrer Classikertexte richtiger zu beurtheilen; Schreibarten, die schon die Papyri kennen, sind nur unter besonderen Umständen den Byzantinern zuzuschreiben. Aber natürlich bleibt die Gefahr nun antike Schreibergewohnheiten für die Hand des Schriftstellers zu nehmen. Bei der Entscheidung muss, wie der Verf. öfters hervorhebt, sowohl das Niveau des Schriftstellers (und der betreffenden Schreibweise) als die Qualität seiner Ueberlieferung beachtet werden. *πάλι* vor Consonanten z. B., das in den Papyris der Römerzeit vereinzelt auftritt, von Phrynichos für seine Zeit bezeugt wird und sich in der Volkssprache immer erhalten hat, wird man dem Philodem belassen, da die voll. Herc. es in seinen Schriften, und in ihnen allein, öfters bieten, dem Hypereides aber wird man es nicht zutrauen, wenn auch der schlecht geschriebene Pap. des *ἐπιτάφιος* es ein Mal hat (S. 140). *δύω*, das weder in attischen Inschriften noch in den voll. Herc. vorkommt, dagegen für die alltägliche Sprache durch die Papyri bezeugt ist, darf aus altchristlichen Schriften nicht entfernt werden, dagegen wohl bei attischen Schriftstellern sowie bei Plutarch und Polyb, besonders da es in der Ueberlieferung nicht sehr fest sitzt (S. 197). Wenn die voll. Herc. wie die späteren Inschriften *σώζειν* geben, kann es auch den Zeitgenossen Dionysios Halic., Diodor und Strabon mit den Hssn. zugetraut werden, wogegen bei den Attikern nach den alten Inschriften *σῴζειν* mit Recht durchgeführt wird, und ebenso bei consequenten Atticisten wie Lukian die Spuren dieser Form, die sich in der Ueberlieferung erhalten haben, zu conserviren und vielleicht zu verallgemeinern sind (S. 51). Weitere

Digitized by Google

Beispiele der Sorgfalt, womit der Verf. Zeit und Umfang einer Schreibart zu bestimmen bemüht ist, sind die hübschen Auseinandersetzungen über *-σαι -σειε -σαιεν -σειαν* S. 211 ff. oder über *οὐθείς* S. 155 ff. (*οὐθέν* Eukl. Elem. I 2, 1). Nicht so reinlich ist das Ergebniss der Untersuchung über *ποήσας* u. ä. S. 116 ff., ganz unbefriedigend, was über *ν ἐφελκυστικόν* zusammengestellt wird S. 137 ff.; hier vermisst man besonders genaueres über *ν* vor Consonanten; die Schulregel wird erst spät, etwa vom XIII. Jahrh. an, durchgeführt, aber der Brauch der alten Hssn. macht nicht den Eindruck der Willkür; vielleicht spielt die Art des folgenden Consonanten dabei eine Rolle. Das in Inschriften und alten Hssn seltene *εἴκοσιν* kommt in den voll. Herc. selbst vor Consonanten vor, 1mal doch auch *εἰκοσιεπτά* (S. 141). Dagegen stimmen die voll. Herc. mit den Inschriften in der Schreibung *μείγνυμι* (S. 29), *βυβλίον* (S. 21), *ἐνάκις* (S. 75) u. a.

Natürlich bleibt manches zweifelhaft. Dass *εἴρηκα, εἴρημαι* statt *ἤρηκα, ἤρημαι* (S. 38) oder *ἀποδείξει* als Coniunctiv (S. 37) und Dative wie *Εὐριπίδει* (S. 36) ohne weiteres in den Text gehören, wie jetzt vielfach angenommen wird, scheint mir nicht so ausgemacht. Diese Vertauschung von *η* und *ει*, die bekanntlich in attischen Inschriften seit etwa 380 verbreitet ist, hat nicht einmal in ihnen jemals vollständig gesiegt und stirbt vom 1. Jahrh. v. Chr. an schnell ab; es ist daher gar nicht ausgeschlossen, dass die eigentliche Litteratur sich dieser Verwechselung enthalten hat, und dass die wenigen Beispiele der Hssn. auf Versehen der Abschreiber beruhen, wie Crönert es für die Coniunctivformen selbst zugiebt (S. 37 Anm. 3). Dafür spricht, dass *εἴρηκα* sich auch bei ganz späten Schriftstellern findet, die zu einer Zeit schrieben, wo diese Orthographie seit Jahrhunderten todt war (S. 38, 2), und dass sie nur in Geschäftspapyri verbreitet ist, aber z. B. im Thukydidespap. corrigirt wird (ibid.). Das Zeugniss der voll. Herc. ist so schwankend, dass es nichts entscheidet. Dagegen ist zuzugeben, dass die auffallend häufige Schreibart *ἕως ἂν ἄξει* u. ä. im Phaidonpap. nicht auf einfachem Irrthum beruht, sondern wie die gleichzeitigen Inschriften beurtheilt werden muss (S. 37, 3); aber um so bedeutsamer ist es, dass daneben auch die correcte Form vorkommt; Platon wird also *η* geschrieben haben, das der Schreiber dann unwillkürlich seiner eigenen Orthographie hier und da angepasst hat.

Aehnlich steht es mit den S. 61 ff. besprochenen Assimilationen wie *ἐμ μέσῳ, μὲγ γάρ*. Da sie der byzantinischen Schulorthographie fremd sind, müssen die nicht ganz wenigen Spuren, die sich in Hssn. erhalten haben (S. 62—63, aus Ptolemaios' Synt. füge ich hinzu I 127, 19; II 6, 4, 7; 22, 8 *ἐμ* D), auf das Alterthum zurückgehen, wo solche Schreibungen auf Inschriften und (in beschränkterem Maasse) in Papyris, auch den voll. Herc., häufig sind. Aber daraus folgt ja nicht, dass sie vom Schrift-

Digitized by Google

steller selbst herrühren; dass sie mehr dem alltäglichen Brauch gehörten, wird dadurch bestätigt, dass sie in den meisten litterarischen Papyris so gut wie gänzlich fehlen (S. 62). Die entgegengesetzte Erscheinung, Schreibungen wie *ἐνκ-*, *ἐνπ-*, *ἐνλ-*, *ἐνμ-*, die auf Inschriften häufig sind, scheint Crönert selbst nicht der eigentlichen Litteratursprache zuzutrauen, indem er darauf aufmerksam macht (S. 57 ff.), dass sie desto seltner werden, je sorgfältiger ein Papyrus geschrieben ist. Aus Ptolem. Synt. kann ich folgendes anführen, alles aus D, der nach einer Papyrusvorlage lüderlich abgeschrieben ist: *ἐνκ-* I 14, 15; 24, 6; 335, 19; 348, 3; 503, 24; 504, 11; 512, 13; 526, 5; II 35, 12; 189, 9; 193, 18; 197, 12, 15, 22; 198, 2, 7; 200, 1; 278, 9; *ἐνπ-* I 104, 5; 505, 8 (in allen Hssn. II 530, 2; 531, 2); *ἐνλ-* I 276, 18 (auch C); *ἐνμ-* II 194, 1, 25 (auch C); 196, 12; 203, 23; 529, 10 (auch AC); aber auch die Uncialhs. A bietet einige Beispiele: *ἐνκ-* I 23, 1; 84, 14; *ἐνπ-* I 29, 21 (auch C); 220, 19; 267, 11; 405, 15 (auch C); 452, 9 (auch BC); *ἐνλ-* I 495, 18 (auch BC); *ἐνμ-* I 259, 10 (auch C); 261, 22; II 190, 9 (auch BC)[1].

Aber selbst wo wir es unzweifelhaft nur mit Schreibergewohnheiten zu thun haben, gewinnt manches, das man früher geneigt war als «Schreibfehler» einfach wegzuwerfen, für die Sprachgeschichte Bedeutung; als Beispiele können genannt werden die reichen Sammlungen über *ἐνεχθείς* — *ἐνεγχθείς* S. 68 ff., über *λημψ-* S. 66 ff. (Ergänzung der Ausführungen von W. Schulze; zu den S. 67 angeführten Stellen aus Ptolem. Synt. kommen jetzt II 3, 6 AC, vgl. I 265, 14; D II 200, 17; 202, 12; 208, 21; [I] 261, 11 ist Druckfehler st. 268, 11) oder über das Augment S. 202 ff. Für die Aussprache interessant sind die Nachweise über *ὀλί(γ)α* S. 91 und *τά(υ)τό* S. 126. Zur Orthographie von *Βρεττανία* S. 83 ff. bemerke ich, dass *Βρι-* in Ptolem. Synt. nur an der S. 85 angeführten Stelle in D vorkommt; D hat meist *Βρεταννία* (I 112, 17; 113, 9; 114, 4), I 113, 3 *Βρετταννία*, nur I 111, 14; 140, 1 *Βρεττανία*, wie die übrigen Hssn. immer.

Auf eine wenig erörterte, nicht uninteressante Frage gehen die Bemerkungen über Worttheilung S. 10 ff. ein; zu den Sammlungen aus Hssn. S. 15—16 füge ich hinzu, dass in der Uncialhs. von Ptolem. Synt. (A) ein gleichzeitiger Corrector, der auch einen Theil der Hs. geschrieben hat, öfters die Worttheilung corrigirt, so I 219, 3 *εἰ|στά* in *εἰσ|τά*; 301, 2 *ἐ|κλείψεων* in *ἐκ|λείψεων*; 329, 9 *δι|ασαφεῖται* in *δια|σαφεῖται*; 379, 14 *ἴση|ν* in *ἴσην|*; 394, 8 *ἐ|ν* in *ἐν|*, vgl. 397, 7; II 171, 19 *ν|ότιος* in *|νότιος*, vgl. II 218, 2 (merkwürdig I 438, 4 *δε|κ* in *δε|ἐκ*), I 270, 19

---

[1] Zu S. 60 vgl. Ptolem. Synt. I 416, 5 *συνζ-* D, zu S. 53 ff *ἐγλειπτικούς* D I 501, 8 u. ö.

Digitized by Google

ἤλεγ|ξεν in ἤλε|γξεν; 277, 10 διεψευσ|μένη in διεψευ|σμένη wie 327, 19; 339, 15; 344, 6; 352, 2; II 192, 15; 193, 4; 346, 12; 467, 20; ἀποδεδειγ|μένην in ἀποδεδει|γμένην I 334, 6; ἀριθ|μούς in ἀρι|θμούς I 383, 21; 483, 18 und sich selbst corrigirend II 496, 13[1]. Merkwürdig abweichend corrigirt dieselbe Hand I 304, 24 σύνεγγυς in σύ|νεγγυς; 445, 2 εἰσ|ενεγκόντες in εἰσε|νεγκόντες (vgl. die Selbstcorrecturen I 501, 4; II 3, 22; 37, 1).

Der Verf. will sich eigentlich auf die Erscheinungen beschränken, wofür die voll. Herc. Beispiele bieten. Da aber auch ihr negatives Zeugniss von Bedeutung sein kann, knüpft er zuweilen seine Sammlungen an ein solches, so über Comparative und Superlative zweier Endungen, die in den voll. Herc. nicht vorkommen, S. 181; sehr dankenswerth ist auch die Zusammenstellung von Positiven zweier Endungen S. 182 ff., die ausser den voll. Herc. auch Strabon und andere ihnen gleichzeitigen Schriftsteller ausbeutet (ἑσπέριος und ἑῷος S. 184—85 schwanken auch bei Ptolemaios). S. 142—43 wird festgestellt, dass die voll. Herc. zwar πολλάκι aber nicht z. B. ἑνάκι kennen, und hieran wird eine Anmerkung über die besonders bei den Mathematikern beliebten Formen ohne -ς geknüpft; die S. 143 Anm. 3 angeführte Stelle aus «Euklid» V 48, 25 beweist nichts, da nur die geringere Ueberlieferung das ς weglässt und ausserdem das XV. Buch der Elemente aus dem 6. Jahrh. stammt; dagegen sind bei Ptolemaios Synt. II 217, 7, 20 τριακοντάκι und ὀκτωκαιδεκάκι einstimmig überliefert. S. 203 werden zu διελέχθη, das 1mal in den voll. Herc. vorkommt, Beispiele für die interessante Analogiebildung διειλέχθην gesammelt, S. 215 ff. sucht ein Excurs die Coniunctivformen διδοῖς διδοῖ in Ionischer Prosa festzustellen; S. 98 ff. veranlasst die Form φιλιτείοις der voll. Herc. eine Auseinandersetzung über das Wort φιλίτια oder φιδίτια, deren Ergebniss: φιλίτιον aus φιλίτης, das sich zu φιλία verhalte, wie συμμορίτης zu συμμορία, allerdings kaum Zustimmung finden wird. Wenn φιλίτια, das bei den älteren Schriftstellern allein vorkommt (bei Xenoph. Rep. Lac. jedoch mit der Variante φειδίτιον), wirklich das richtige wäre, würde die andere Form ganz unerklärlich sein; φιλίτια ist wohl eine Volksetymologie und das richtige erst spät durch gelehrte Forschung über den spartanischen Staat bekannt geworden.

Diese Andeutungen mögen genügen um von dem reichen Inhalt des nützlichen und fleissigen Werks eine Vorstellung zu geben.

Das Buch ist lateinisch geschrieben. Das mag für ein solches

---

[1] Hieraus möchte man schliessen, dass die Vorlage diese Theilungsgesetze nicht befolgte; vgl. noch die Selbstcorrectur I 490, 22 μέσ|ως in μέ|σως.

Digitized by Google

Repertorium nicht unzweckmässig sein. Aber wenn es also wesentlich zum Nachschlagen, nicht zum Lesen, bestimmt ist, wäre auf alle Eleganz besser verzichtet worden; mir wenigstens kommen die obligaten Uebergänge schrecklich langweilig und abgeschmackt vor: *Iam apte ad ea nomina pergitur* (S. 31), *Et quoniam ad verba deducta est quaestio, facile quibus . . . tributum sit adiungitur* (S. 44), *Hucusque magnam partem de accrescenti gutturali res fuit; iam inspiciamus deletam* (S. 91), *Deinde si vocem πλείων spectamus* (S. 108), *Huic loco aptissimam duxi nominis χείρ memoriam* (S. 115), *Protinus ad dipthongum οι tendenti maxima consistit cura* (S. 116), *Verum recurrendum ad Atticos* (S. 118), *Inde iam facilem mihi ad dipthongum ευ paravi viam* (S. 128), *His expositis ad exitus vocabulorum oculos convertamus* (S. 137), *His de initio verborum propositis ad terminos examinandos procedamus* (S. 210) usw. Redewendungen wie *ex Aegyptiorum litteris haec exhauseris* (S. 156), *Ionum usus . . . vivus ac vigens est habitus* (S. 216) oder *ad ipsum librarium recedunt* (S. 18, Anm. 1) sind auch keine Zierde, und mit *quidem* und *quoque* wird ein arger Missbrauch getrieben (*atque est quidem in Herodoto* S. 216, *errat quoque* S. 212 usw.) — um von *neminis* S. 13 Anm. 2 und *duo saecula ante* S. 16 Anm. 1 gar nicht zu reden. Der Titel des Buchs ist nicht unmittelbar verständlich.

J. L. Heiberg.

Aristotelis Ethica Nicomachea. Recognovit *Franciscus Susemihl.* Editio altero, curavit *Otto Apelt.* Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri MCMIII. XXIX + 280 Ss.

Für diese neue Auflage sind keine weiteren Handschriften herangezogen worden, weil der Herausgeber davon keinen Nutzen erwartet. Dagegen hat er von der Haupthandschrift Laur. LXXXI, 11 eine von Rud. Schoell für H. Rassow gemachte Collation benutzen können und daraus einige unwesentliche Irrthümer im Apparat verbessert (1153^a 29 u. 30 hat Laur. *ἀγαθά*, nicht *ἀγαθαί*); für den Text hat sie nichts ergeben. Auch in den neuen Ausgaben der Commentatoren hat der Herausgeber nichts für den Text brauchbares gefunden. Selbst steuert er in der Vorrede 3 Coniecturen bei, von denen *τὰ αὐτά* st. *ταῦτα* 1139^a 24 ansprechend ist, aber das *μέν*, das die Hssn. vor oder hinter *ταῦτα* haben, nicht erklärt, die beiden andern (*μεσότητος* st. *μέγεθος* 1122^b 12, *εἰ δεινός* st. *ἰδεῖν* 1142^b 19, vgl. 1144^a 23 ff.) wenigstens beachtenswerthe Heilungsversuche sicher verdorbener

Digitized by Google

Stellen bieten[1]. Was seit Susemihls Ausgabe erschienen ist, hat der Herausgeber registrirt und die werthvollen Litteraturangaben vervollständigt und übersichtlicher geordnet, wie überhaupt alles wesentliche aus Susemihls Vorrede wieder abgedruckt ist. Der Hauptfortschritt ist aber die zweckmässige Vereinfachung des Apparats, die wesentlich durch Weglassung der Namen von Gelehrten erreicht ist, die eine Lesart gebilligt hatten. Auch dass die Siglen, die Susemihl für die Uebereinstimmung von je zwei Hssn. eingeführt hatte, abgeschafft worden, ist nur zu billigen; ihre Bedeutung war in den verschiedenen Büchern eine verschiedene! Nur Schade, dass die alten schwerfälligen Siglen K^b O^1 usw. beibehalten sind. Wie viel Raum gespart worden ist, lehrt der Augenschein. Da nämlich die Stereotypplatten für den Text wieder benutzt sind, entsteht durch die Kürzung des Apparats zwischen diesem und dem Text ein leerer Raum von ungleichmässiger Breite. Das sieht nicht hübsch aus, aber die bequemere Einrichtung des Apparats ist damit nicht zu theuer erkauft.

J. L. Heiberg.

Verhandlungen der 47. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Halle a. S. vom 6. bis 10. Oktober 1903. Leipzig 1904, Teubner. VIII + 191 S.

Det er en overvældende Mængde Foredrag, som Deltagerne i det 47. tydske Philologmøde have faaet at høre. Foruden i Fællesmøderne holdtes der Foredrag i 10 forskjellige Sektioner — deriblandt en mathematisk —, og i hvert enkelt Møde blev der holdt indtil 4 Foredrag. Det er da ikke saa underligt, at den Tid, der kunde indrømmes til hvert Foredrag, maatte indskrænkes til en halv Time. Men om Deltagerne have været i Stand til i Løbet af saa kort Tid at optage og fordøje saa stort og forskjelligartet et Stof, turde vel være tvivlsomt.

I Oversigten over Mødets Forhandlinger gives der kun ret kortfattede Referater af Foredragene, af hvilke ogsaa de fleste ere eller ville blive trykte andetsteds. Her vil det være tilstrækkeligt at henlede Opmærksomheden paa nogle af dem, der synes at have haft mest Interesse.

---

[1] Statt ἰδεῖν schlug Madvig Adv. cr. I 462 δεῖν vor, was weder Susemihl noch Apelt erwähnen, obgleich dieser S. XXIII die Adv. cr. mit aufführt. So hatte die alte lateinische Uebersetzung, was Susemihl noch anführte, Apelt aber weglässt; es scheint zwar nicht zu genügen, war aber doch erwähnenswerth.

Digitized by Google

Flere af Foredragene ere nærmest at betegne som Beretninger, saaledes Vollmers Beretning om den latinske Thesaurus og Matthias's om Brødrene Grimms tydske Ordbog, hvis Tilendebringelse møder store Vanskeligheder. Endvidere de archæologiske: Hülsens om Udgravningerne paa Forum Romanum, Noacks om Paladserne i Knosos og Phaistos, Grenfells om de i 1903 foretagne nye Udgravninger i Oxyrhynchos, hvis vigtigste Resultater senere ere offentliggjorte i 4de Bind af *The Oxyrhynchus Papyri.* Andre Foredrag synes at have haft en væsentlig theoretisk Interesse, saaledes et Foredrag om Forholdet mellem Archæologi og Numismatik af Pick og et andet om Forholdet mellem Philologi og Folklore af Voretzch. Foredrag af pædagogisk Indhold holdtes ikke alene i den særlige pædagogiske Sektion, men ogsaa paa andre Steder. Betegnende for Forskjellen mellem tydske og nordiske Forhold er Muffs Foredrag om Sophokles i Skolen. At betegne Chorsangene som en særlig Pryd, der navnlig fryder Ungdommen, vilde en nordisk Skolemand ikke turde vove — hvad enten Talen var om Original eller om Oversættelse. Megen Diskussion vakte Cauers Foredrag om det indbyrdes Forhold mellem de forskjellige Retninger af højere Skoler. Han var klar over, at det ikke længere er muligt at faa Plads til alle Fag indenfor samme Retning, og forlanger derfor, at hver Retning skal samle sig om sine Hovedfag, saaledes at den dog fra de andre Retninger optager de almindelige Synsmaader og Methoder. Hvad der menes hermed, illustreres tildels ved Müllers Foredrag om den Betydning, det har for Mathematiklæreren at blive bekjendt med sin Videnskabs Historie og Litteratur og med Oprindelsen til dens Terminologi.

Af Foredrag, der bringe nye Synspunkter eller nye Resultater, er der flere at nævne. Winterfeld paaviser Betydningen af Studiet af den latinske Litteratur fra Middelalderen, som han paralleliserer med den byzantinske. Et nyt Hjælpemiddel for den philologiske Kritik har Sievers udfundet ved Paavisningen af, at der til Grund for de forskjellige Forfatteres Skrifter ligger visse bestemte Typer af «Sætningsmelodier», som enkelte let reagerende Læsere ere i Stand til at reproducere. Her aabnes der for Textemendationen (eller Textinterpolationen) et vidt Felt. Keil henleder Opmærksomheden paa en forglemt Humanist, Carlo Valgoglio, og Franck fremdrager et i 1899 efter et kjøbenhavnsk Haandskrift udgivet nederlandsk Digt «Leven van Sinte Lutgart», hvis Forfatter han formoder er Willem von Affighem. De øvrige Foredrag forbyder Pladsen at nævne, om der end ogsaa blandt dem findes adskillige tankevækkende.

Til Slutning bør de vedtagne Resolutioner omtales. Man vedtog et Andragende til det østerrigske Kultusministerium om snarlig Offentliggjørelse, af Erkehertug Rainers Papyri og et til den tydske Rigskansler om at medvirke til, at Brødrene Grimms

Digitized by Google

Ordbog kan blive afsluttet i en overskuelig Fremtid. Endelig udtalte man Ønsket om, at den Skik at hædre berømte Mænd med Festskrifter snart maa gaa af Brug.

Hans Ræder.

Christian Harder, Homer. Ein Wegweiser zur ersten Einführung in die Ilias und Odyssee. Mit 96 Abbild. u. drei Karten in Farbendruck. Leipzig u. Wien, 1904, Freytag & Tempsky. VIII + 282 S.

En Kommentar til Homer, ikke til enkelte Vers og Ord, men Redegørelse for de Forhold, hvorunder Folk levede paa de homeriske Digtes Tid eller før den, en Fremstilling af deres Opfattelse af Guder og Mennesker, et saadant Forsøg er ovennævnte Bog, beregnet, som Forordet siger, fornemmelig paa Lærere, der underviser i Skoler, hvor Græsk ikke er optaget i Læseplanen, men hvor der dog gennem Oversættelser stiftes Bekendtskab med de homeriske Digte; dog haaber Forf., at den ogsaa kan være til Nytte, hvor den græske Text læses.

Det er et ikke ringe Maal, Forf. har sat sig; der kræves en omfattende Viden og Kendskab til den fjærneste græske Oldtid og Litteraturen derom og Evne til at samle og sigte de meget spredte Oplysninger. Trods mange gode Betingelser kan man dog ikke sige, at det er lykkedes Forf. paa en i alle Henseender tilfredsstillende Maade at løse sin Opgave.

I Forordet siger H.: «Das Masz des allgemein Zugestandenen ist kein geringes; und so schien es mir nicht unmöglich, mit Weglassung des Unbrauchbaren und Unbeweisbaren ein genügendes Bild von der homerischen Zeit zu bieten». Men det er netop dette «unbrauchbare» og «unbeweisbare», som ikke tilstrækkelig er holdt borte fra Fremstillingen. Allerede i Indledningen: «Geschichtliche Grundlagen» er der ikke saa faa dristige og ubeviste Paastande, og i Afsnittene om Guder og Heroer (S. 60—105) endnu flere. Der anføres en Del Oversættelser af Egennavne, der for største Delen synes meget betænkelige, f. Ex. S. 6 Ἀχαιοί: «die Erlauchten»; S. 72: Apollo «der von der Hürde», hvortil nævnes som Støtte et Ord ἀπέλλα, som ikke eksisterer; S. 73: Artemis: «die Schlächterin»; S. 74: Hermes: «der Gott des Steinhaufens» o. fl., og der er mange mærkelige Udtalelser, der ikke uden videre kan anses for at høre til det, som alle er enige om, f. Ex. S. 15, 1: Dorerne var nærmere i Slægt med Italiens Befolkning end med Grækenlands i den mykeniske Tid; S. 16 opstilles den Slutning, at den Omstændighed, at Sagnet lader Tydeus forlade Ætolien og drage til Argos, viser, at Ætoliens

Digitized by Google

oprindelige Beboere maatte flygte for Dorerne. S. 94 er Achilleus «ursprünglich ein Wassergott». men S. 228 er han «der Frühlingsgott». Thersites er «ursprünglich eine dem Achill feindliche Gottheit des Winters»; Hektor «ein alter böotischer Heros; in Theben wurde er verehrt». S. 95: Trechos (Il. V 706) bliver naturligvis «der Stammheros der Landschaft Trachis», hvorvel Homer kalder ham en Ætoler; men «zwischen Trachis und Ætolien bestand seit alten Zeiten ein enger Verkehr». S. 97: «Auch alte Wohnsitze der Troer selbst werden nachgewiesen in Attika zwischen Athen und Phaleron». S. 100 erklæres Iphitos for «ein Vertreter der altgriechischen von den Dorern angegriffenen Völker». S. 101 faar man at vide, at Æneas oprindelig hørte hjemme i Orchomenos i Arkadien. Der kunde nævnes mange flere Exempler. Det er muligt, at et og andet af dette kan have nogen Sandsynlighed, skønt det, f. Eks. naar man ser efter hos Paully-Wissowa, viser sig, at der er flere andre Forklaringer foreslaaede, der kan være ligesaa gode eller daarlige, og hvortil knyttes Bemærkningen: «Lose Vermutungen», eller, hvis man tager sin Tilflugt til Roscher, viser sig, at det, man søger, end ikke er nævnt; men hvorledes det end forholder sig dermed, saa maa en Bog, der vil tjene Lærere til Vejledning og samle et Stof, der ellers möjsommeligt maa hentes i store Værker, nødvendigvis forsynes med Henvisninger til de Kilder, hvorfra Forf. har sine Oplysninger. Man maa kunne se, hvad der tjener til Støtte for saadanne Paastande. Men Citater af den Slags mangler ganske, en meget følelig Ulempe ved de ovennævnte Dele af Bogen. Derimod er der baade der og andre Steder Citater nok tagne fra selve Iliaden og Odysseen. Men besynderligt nok er det mange Gange, som om det kun er Forf. om at gøre at nævne et Sted, hvor det af ham omtalte Navn forekommer, ligegyldigt om Stedet ellers passer. Saaledes tales S. 67 om Titanerne «welche in den Tartaros verbannt wurden»; hertil citeres Il. VIII 13, hvor Zeus siger, at han vil kaste enhver af Guderne, der mod hans Befaling hjælper Troer eller Achæer, i Tartaros. S. 92 omtales det, at Dioskurerne fra gamle Dage æredes i Lakedæmon; hertil citeres Od. XI 300 og Il. III 237, men intet af Stederne findes den mindste Hentydning til denne Dyrkelse. Det samme gælder paa samme Sted om Tiresias, Leukothea og Herakles. Lignende Steder findes S. 16, 7; S. 20, 14; 36, 5 (Od. XI 522) og 14; 37, 1, 3, 11, 12 (de fleste af Citaterne); 60, 2; 66, 4; 74, 20 (som Bevis for at «Hermes zerstreut Wolken und Nebel» citeres Il. III 11, hvor der staar, at Notos udbreder Taage); 78, 13 (Od. XI 572); 80, 4; 157, 4 (Il. V 734), 8 (Il. XXIV 647), 10 (der tales om, at Kapper [χλαῖναι] kunde lægges dobbelt; hertil citeres Il. XXIV 230 og Od. XXIV 276, hvor der begge Steder tales om Kapper, der er enkelte, ἁπλοίδες); 251, 1; 256, 9. Disse Steder som Eksempler, men der er sikkert flere. Hertil kommer Trykfejl i Citaterne: S. 6, 1; 36, 9; 66,

Digitized by Google

3 og 11 (Il. V 71); 80, 4 (Il. XXII 230) o. a. St. Nogle Steder falder Forf.'s Bemærkninger ret komisk som S. 248: «Taktgefühl verbot dem Sänger, den Amphinomos, den verständigsten der Freier, unter Odysseus' Händen sterben zu lassen» eller (samme Side), for at man ikke skal finde det upassende, at Apollo sidder og skyder paa Grækerhæren i 10 Dage (Il. I 43—54), «fügt der Dichter die Vorstellung von den Totenfeuern hinzu, so dass jenes Bild gar nicht erst Anstoss erregen kann». S. 226, 2 anføres som Exempel paa upassende Billeder og Lignelser, at Ajas lignes med et Vildsvin.

Medens altsaa Mytologiens og Sagnhistoriens Behandling ikke er fyldestgørende, synes de forskellige Afsnit S. 105—226 at være meget mere vellykkede. Her har Forf. holdt sig til Digtene selv og Udgravningernes Resultater uden at lade enten sin egen eller andres Fantasi føre ham ud i det vilde. Ogsaa Afsnittet: Die Entstehung der Gedichte (S. 230—243) vil være af betydelig Interesse for mange. Bogen er forsynet med mange Afbildninger, for største Delen gode og tagne efter virkelige Oldsager.

Kan man nu ikke ubetinget anbefale denne Bog, men maa opfordre tll Forsigtighed ved Brugen, er der paa den anden Side meget, der læses med Fornøjelse og Udbytte. Det maa beklages, at Forf.'s store Flid ikke overalt har haft det forønskede Resultat.

E. Trojel.

Autenrieths Schulwörterbuch zu den homerischen Gedichten. Zehnte verbesserte Auflage besorgt von *Adolf Kaegi*. Mit vielen Holzschnitten u. zwei Karten. Leipzig u. Berlin 1904, Teubner. XIV + 374 S.

At Autenrieths Ordbog til Homer har oplevet 10de Oplag, er et Bevis paa dens Brugbarhed for Disciplene og paa den Dygtighed, hvormed Forf. og efter hans Død Prof., Dr. Kaegi har gennemført Arbejdet og stadig søgt at følge med Forskningens Fremskridt. Skulde man indvende noget imod den, vilde det snarest være, at den sine Steder maaske er lidt for indholdsrig for en Bog beregnet til Skolebrug; men Udg. skriver i Fortalen, at det havde været hans Hensigt at forkorte den paa mange Punkter, men at Tiden var bleven ham for knap dertil. Det næste Oplag vil altsaa sandsynligvis bringe Forandringer i den Henseende.

Til Trods for al anvendt Omhu synes Citaterne at indeholde adskillige Fejl, der dels endnu hidrører fra første Udgave, dels har indsneget sig paa forskellige Maader. Ved et løseligt Gennemsyn fandtes under *Α* følgende: S. 7 *Ἄδρηστος* (3): 51 for 63;

Digitized by Google

(4): 604 for 694. S. 10 *ἀνήρ*: 684 for 864. S. 14 *Αἰνείας*: «nach Hektor der tapferste», men de to anførte Steder indeholder intet derom. S. 17 *αἰών*: *Σ* 58 for *X* 58. S. 30 *ἀμφιέννυμι*: *ζ* 23 for? S. 57 *Ἀσκληπιός*: *A* 194 for *Δ* 194. S. 59 *ἄτη*: 301 for 302. S. 60 *αὐλός*: *ι* for *τ*. S. 61 *ἀυτή*: *B* 135 for? *Γ* 331 for *Δ* 331; *Αὐτόλυκος*: Lin. 2 og 3: *τ* 396 ombyttet med *ω* 334 og *τ* 409 for *τ* 406; Lin. 6: *ἐπίστορα* for *ἐπιίστορα*. S. 62 *αὔτως*: *I* 590 for *I* 599. S. 64: *Ἀχιλλεύς*: *Γ* 681 for *B* 685; *Φ* 408 for?; *I* 490 for *A* 490; *λ* 410 for?; 477 burde udelades, 482 rettes til 485.

Det er ret naturligt, at der findes Fejl blandt saa mange Citater, dog burde maaske et 10de Oplag være nærmere ved Idealet.

E. Trojel.

Methode Toussaint-Langenscheidt. Brieflicher Sprach- und Sprech-Unterricht für das Selbststudium der spanischen Sprache von Dr. *S. Gräfenberg* unter Mitwirkung von *D. Antonio Paz y Mélia*. 668 S. + 6 Beilagen och ett Sachregister om tillsammans 227 S. Stor 8⁰.

Den här ifrågavarande metoden torde vara allmänt bekant. Den har redan följts vid utarbetandet af «språkbref» eller läroböcker i engelska, franska och ryska; omedelbart efter de spanska språkbrefven började utgifvandet af italienska och svenska; och under förberedelse äro nederländska, rumänska och ungerska språkbref. Brefven utkomma med fjorton dagars mellanrum i tvenne kurser à aderton bref i hvarje.

Meningen med dem är, såsom redan i titeln angifves, att tjäna självstudiet. Följaktligen äro de mycket populärt hållna i framställningen, och häri ligger en af deras förtjänster. Vidare återkommer framställningen ofta till en och samma sak, som vändes och ses på olika sätt eller i olika sammanhang. Häri ligger, då det är fråga om praktiskt språkstudium, en annan förtjänst. Detta praktiska språkstudium understödjes för öfrigt af goda råd, anvisningar och upplysningar af alla slag. Anmärkningsvärda äro särskildt de i dialogform gifna meddelandena om land, folk och sedvänjor i det ifrågavarande språkets område.

Men äfven för den framskridne filologen äro språkbrefven intressanta, hufvudsakligen genom rikhaltigheten af de meddelade fakta och framställningens tillförlitlighet.

I detta sista hänseende böra författarnes af de spanska språkbrefven namn gälla såsom fullgod borgen. Dr. Paz y Mélia, som är öfverbibliotekarie vid Nationalbiblioteket i Madrid och en

Digitized by Google

känd litteraturhistoriker, har naturligtvis på sin medarbetare, Dr. Gräfenberg, ur språkriktighetens synpunkt öfvat den bästa kontroll, liksom han väl ock torde ansvara för riktigheten af framställningarna af spanska lefnadsförhållanden och litteraturhistoriska uppgifter. Dessa sista växa i Bilagan VI ut till en hel spansk litteraturhistoria, som är förträfflig. Man kan dock ej undgå att märka, att denna är i hög grad bearbetad efter Beer's *Spanische Literaturgeschichte* (i Sammlung Göschen, 1903), i allt fall den yppersta grundval att bygga på.

Alltså kan man lifligt anbefalla de spanska språkbrefven åt hvem som helst, som befattar sig med det spanska språkets studium. För den, som vill genomgå alla öfningarna i den ordning, hvari de följa hvarandra, kan icke annat slutresultat bli möjligt än att han kommer att sitta inne med en högst solid insikt i spanskan.

Några detaljanmärkningar torde emellertid vara befogade.

En af hufvuduppgifterna för den Toussaint-Langenscheidtska metoden är bibringandet af ett godt uttal. Den noggranna och samvetsgranna uttalsbeteckningen, som i de första brefven beledsagar hvarje ord och hvarje sats, är ett godt medel för detta ändamål. Men i de teoretiska partierna har någon gång sträfvandet till lättfattlighet fört med sig otillfredsställande uppgifter om spanska ljudförhållanden. Jag afser i främsta rummet likställandet af sp. *ll* och *ñ* med *lj* och *nj* (§§ 35, 36, S. 18). Visserligen är icke detta likställande absolut (för *ll* «ungefähr»), och s. 335 säges till och med, att *ll* och *ñ* beteckna ljud, som ej finnas i tyskan; men ingen läsare af §§ 35, 36 skall komma på annan idé än att återgifva *ll* med *lj* och *ñ* med *nj*. Och dock är detta ett mycket svårt misstag, som stöter ett spanskt öra i hög grad. Det är för öfrigt anmärkningsvärdt, att så ofta samma felaktiga uppgift återkommer i spanska grammatikor. I de af svenskarna Carlberg och Stavelius författade finnes den; i de mest brukliga af tyskar skrifna grammatikorna likaså; se Schilling, Wiggers, Ollendorff, Sauer, Förster; i Knapps och Edgrens. på engelska skrifna ej mindre. Likväl jämföra flera af dessa författare *ll* med ital. *gli* och *ñ* med franskt *gn*. Franceson har den underliga motsättningen af *ll* såsom ett enkelt ljud (hvilket ju är riktigt) och *ñ* såsom ett dubbelt ljud (hvilket det alls icke är). Italienare, som skrifvit spanska grammatikor (t. ex. Manetta och Rughi eller Gorra) likställa *ll* med *gli* och *ñ* med *gn*, hvilket i det hela är riktigt (jag bortser från det sydspanska och amerikanska uttalet *ll* såsom *j*). Aranjo betecknar dessa ljudtecken såsom representanter för enhetliga ljud, palataler. Såsom sådana karaktäriseras de naturligtvis också af alla skolade fonetici, Sievers, Jespersen m. fl. och Nyrop i hans spanska läroböcker; i hans Kortfattet Spansk Grammatik, 3e uppl., t. ex.: *ll* betegner en enkelt Lyd, det mouillerede *l* [ł], en Sammensmæltning af [*l*] og [*j*]. Jespersen

Digitized by Google

skiljer som bekant i sin Fonetik på palatala och palataliserade konsonanter (s. 408); de förra ha högre tungställning än de senare; han anser ital. *gli* för palatalt och spanskt *ñ* för palataliseradt. Om ital. *gn* och spanskt *ll* yttrar han sig ej särskildt. Möjligen kan detta hänvisa på att graden, och i någon mån sättet, för palataliseringen är olika i de båda språken, åtminstone så att *gli* är vanlig palatal, under det *ll* är palataliseradt. Detta skulle lättare förklara öfvergången till *j*. Men i intet fall kan ansättandet af *ll* och *ñ* som *lj* och *nj* häraf få något stöd.

Såsom andra onöjaktigheter i det fonetiska partiet må anmärkas sammanställningen af det spanska *s* i t. ex. *desde* och det tyska eller franska klingande *s* i t. ex. *rose* (s. 17); uppgiften att ljudet *z* fattas i spanskan (s. 6) i stället för att det är ljudförbindelsen *ts*, som där fattas; regeln att *sc* alltid uttalas i spanskan som *sk* (s. 17) med glömska af ord sådana som *escena*; eller uppgiften att *n* blott framför *g* och *k* (*ch*) är nasalt (s. 20).

Vid substantiven talas om nom., gen., dat., ackus. (s. 53), gammal slentrian, som borde försvinna från de romanska språkens grammatik.

Hufvudtempora angifvas (s. 56) såsom pres., imperf., fut.; perfektet är dock mera ett hufvudtempus än imperf. (bortsedt från perf. logicum).

Ordet *maleta* användes (s. 192) i en dialog, men får först sedan (s. 210) plats i ordförteckningen till en annan dialog; sådana små lapsus förekomma här och där, men äro ju ytterst ursäktliga.

S. 414 ett i en lärobok anmärkningsvärdt tryckfel *trajo* för *trujo*; annars är korrektur synnerligen omsorgsfullt läst.

Åtskilnaden mellan adverb och konjunktion kunde i ett eller annat fall göras annorlunda (s. 357 ff); *entre tanto* t. ex. är väl snarare adverb än konjunktion.

Bland de sista textprofven upptages en komedi af Vital Aza: *Parada y Fonda* (från s. 400). Den är rätt betecknande för åtskilliga spanska förhållanden, särskildt hotellväsendet, men såsom dramatisk produkt så utomordentligt tarflig, att det förvånar, att den fått plats bland de annars förträffliga textprofven. Måhända har det skett för att visa, hvad spanjoren nu för tiden kan uthärda i sina teatersalonger. Quantum mutatus ab illo!

I sammanhang med dessa spanska språkbref må omnämnas en af Dr. Paz y Mélia utarbetad *Taschenwörterbuch der spanischen und deutschen Sprache* (Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung, u. å.) pris: 3,50 Mk. Den innehåller en spansk-tysk och en tysk-spansk del, tillsammans öfver 1000 tvåspaltiga sidor. Det är en förträfflig handbok, hvars förnamsta förtjänst är uttalsbeteckningen för de spanska orden, gifven efter samma metod som i språkbrefven.

Johan Vising.

Digitized by Google

Kr. Nyrop, Manuel phonétique du français parlé. Deuxième édition, traduite et remaniée par *Emmanuel Philipot*. Copenhague (& Leipzig & Paris) 1902, Det nordiske forlag. VIII + 182 pages.

I 1893 udkom første gang Nyrops kortfattede franske lydlære (112 sider); det er et bevis på denne bogs gode egenskaber, at den 1902 udkommer på ny i udvidet skikkelse både på fransk og dansk.

Bogen har først og fremmest et praktisk formål. Uden at fortabe sig i detajlspørgsmål giver den i det første kapitel begynderen en klar og tilstrækkelig oversigt over taleorganerne og deres brug, oplyst med billeder. — I fremstillingen, der helt igennem er bleven forøget og adskillige steder ændret, lægger man i konsonanterne særlig mærke til den udvidede skildring af det dentale og velære *r* samt til indrangeringen af *h* blandt konsonanterne som «spirante laryngale», mens den tidligere var klassificeret som «aspireret stemmeløs vokal». En tilføjelse er også de interessante bemærkninger (§ 67) om forekomsten af stød i fransk (Passy's «plosive laryngale»). I afsnittet om vokalerne er af særlig nyt en detaljeret undersøgelse af forekomsten af [ə], der skyldes oversætteren. Det samme er tilfældet med de forlængede konsonanter.

Nyrops Manuel ejer det pædagogiske fortrin at være fornøjelig, med mange oplysende og morsomme anekdoter, uden at tabe noget i retning af klarhed og overskuelighed. For så vidt synes bogen anlagt for germanske læsere, som den vrimler af jævnførelser og sammenligninger med og tagen afstand fra beslægtede lyde og fænomener i de forskellige germanske sprog. Det er sikkert et fremskridt, at forf. i den ny udgave benytter den af Association phonétique internationale brugte lydskrift, som ganske vist indeholder et for os danske særlig uheldigt tegn [œ], der, hvis det bruges i dansk skrift og tryk, uvægerlig opfattes som æ, bevis: trykfejlen s. 38, l. 4: [fæj̊te], for [fœj̊te]. Som trykfejl må vel også opfattes [pa], for [pɑ], *pas*, skønt det forekommer tre gange, §§ 38, 44, 93. — Fra først til sidst får man ved læsningen et stærkt indtryk af, hvor vanskeligt det ofte er at få fat i «le bon usage», og hvordan det franske sprog — også i den kultiverede form — ideligt skifter skikkelse og er et i høj grad levende og elastisk tungemål.

Er Nyrops Manuel således en god praktisk lærebog, så er den ypperlig som forskole for sproghistorisk, særlig lydhistorisk studium. Uden at karakteren af lærebog i moderne fransk udviskes, er det lykkedes forfatteren at indflette en mængde små historiske bemærkninger, der både forklarer de nutidige mærkeligheder og også har selvstændig værdi som det første solide grundlag for sproghistorien. Ad levende vej stifter begynderen

Digitized by Google

her bekendtskab med f. eks. assimilationer, lydforskydning, svarabhakti, osv., osv., og får straks et stærkt indtryk af skriftsprogets upålidelighed som historisk værdibetegnelse. Afsnit som *Écriture et prononciation* (§ 168, flg.) og om ictus' skæbne i romansk i modsætning til i germanske låneord (§ 136, flg.) må give begynderen blod på tanden; ligeså forklaringen af den anden lydforskydning i tysk (§ 27, Rem. 2). — Naturligvis er det forfatteren en stor støtte, at han hele tiden kan henvise til sin *Grammaire historique.*

Anker Jensen.

E.-E.-B. Lacomblé, Histoire de la littérature française. 2e édition. Leipzig 1903, Teubner. 107 pages.

En lille tiltalende bog, der, rigtig benyttet, sikkert med udbytte vilde kunne anvendes i de højere klasser i latinskolen og pigeskolen. Som forfatteren selv stærkt fremhæver, er det ingenlunde meningen, at den skal læres udenad, men at den skal tjene som basis for «une leçon d'esthétique»; det kommer altså an på den enkelte lærer, hvor megen tid han vil kunne afse dertil, og hvilken interesse han vil kunne vække hos eleverne. Jeg kunde tænke mig, at en nidkær lærer oplæste udvalgte oversættelser, hele eller brudstykker; der foreligger jo en tilstrækkelig række af sådanne fra klassikerne til nutiden, og også af den ældre literatur er adskillige ting oversat, som Roland, Aucassin, Renart, o. a. Jævnsides hermed skulde så vedkommende forfatters biografi eller literaturværks karakteristik læses hos Lacomblé og eventuelt tjene som grundlag for korte samtaleøvelser på fransk mellem lærer og elev — al egentlig udenadslæren udelukket. Mon ikke en del af den tid, der så smukt bruges til «månedslæsning», kunde gøres mere frugtbringende og mere dannende ved på en forstandig måde at anvendes i den antydede retning? Som sagt, et udvalg skulde det være. — Undertiden bliver forfatteren noget langtrukken og noget for abstrakt i sine skildringer — er på sine steder også noget svær rent sprogligt —, men som helhed må bogen siges at være praktisk og let overskuelig.

Hvis man så synes, kan man til literaturprøver vælge blandt dem, som forfatteren skønsomt har samlet i sit *Complément* (hos Noordhoff, Groningue).

Anker Jensen.

Digitized by Google

F. A. Heinichen, Lateinisch-deutsches Schulwörterbuch. 7. verbesserte Auflage, bearbeitet von *C. Wagener*. Leipzig und Berlin 1903, B. G. Teubner. XXVI + 937 pp.

Allerede længe har den foreliggende ordbog i Tyskland nydt anseelse som et af de bedste hjælpemidler ved skoleundervisningen i Latin, og utvivlsomt har de to sidste udgivere, A. Dräger og nu efter hans død C. Wagener, bidraget deres til at holde bogen på højde med de fordringer, man må stille til en sådan bog.

Som indledning findes korte oversigter over den latinske litteraturs historie og sprogets stilistik, tilsammen kun 18 sider. Trods den knappe plads er der dog i stilistikken givet adskillige nyttige sammenstillinger mellem latinsk og tysk sprogbrug, og opstillingen er praktisk og overskuelig, så det må være nyttigt for en secundaner at arbejde den igennem.

Selve lexikonet udmærker sig ved smukt, stort og tydeligt tryk på godt papir, som de tyske skoler forlanger det.

En virkelig anmeldelse af bogen, grundet på omhyggeligt studium af den, kan anmelderen ikke give; men han har i et halvt år stadig ved læsning af de forfattere, hvis ordskat er behandlet i den, benyttet ordbogen og har fundet, at den gennemgående ydede alt, hvad man kan forlange. Ved læsningen af en enkelt forfatter, nemlig Plautus, slog den ikke til; der mangler en del gloser og betydninger for gloser, der forekommer hos Plautus, selv i sådanne stykker, som kan tænkes læste i skoler (både i Ussings, Leos, Götz og Schölls udgaver). Udgiveren siger, at han har søgt at forbedre lexikonet ved at tage hensyn over alt til de nyeste og bedste texter; for flere værker vilde det have været nyttigt, om der i fortalen havde været angivet, hvilken text der er lagt til grund.

I artiklerne er der taget mere hensyn til formlæren, end man er vant til at se, f. ex. «bibo bibi († bibitus, † bibiturus, wofür klassisch die Formen von potare gebraucht werden)» [om † se nedenfor]. Vokalernes quantitet findes angivet også i positionsstavelser (af hensyn til de efter sigende ikke få skoler i Tyskland, der søger at indføre en consequent og så vidt muligt nøjagtig udtale af Latin).

De længere artikler synes vel ordnede. I en bog, hvis omfang ikke er større, kan der selvfølgelig ikke findes mange angivelser af kildesteder; dog findes de ikke helt sjælden ved usædvanlige constructioner (f. ex. non ignoro quin Cic. Flacc. § 64) og sværere (navnlig digter-) steder. Hyppigt er også et forfatternavn tilføjet ved specielle betydninger eller citater. Citater, betydninger og constructioner, der først findes hos efterklassiske forfattere, er betegnede med †, og findes de kun hos digtere, er de betegnede med en stjerne.

Ganske praktisk har udgiveren i bogen optaget en række

Digitized by Google

stamord, som vel ikke findes hos de forfattere, hvorfra dens stof er hentet, men dog ofte forekommer ellers. I den henseende kunde vist både den foreliggende og andre latinske (og græske) skoleordbøger uden fare for at blive for vidtløftige gå en del videre.

Julius Nielsen.

Wilhelm Viëtor, Deutsches Lesebuch in Lautschrift (zugleich in der amtlichen Schreibung). I. Teil: Fibel und erstes Lesebuch. 2. durchgesehene Auflage. Leipzig 1904, B. G. Teubner. XII + 158 pp.

Udgiverens formål med den foreliggende bog er, at den skal tjene «als Hilfsbuch zur Erwerbung einer mustergültigen Aussprache». Han har i dette øjemed samlet en del læsestykker, mest bekendte stykker, der går igen i mange læsebøger, og forsynet dem med en phonetisk omskrivning (på venstre side retskrivnings- og paa højre phonetisk text) med Association Phonétique Internationale's lydskrift. Forud for læsestykkerne er anbragt en oversigt over det tyske sprogs lyde og en række sammenstillinger af enkelte ord egnede til indøvelse af de enkelte lyde og lydgrupper.

Den foreliggende første del[1] indeholder af læsestof et afsnit «Bei Scherz und Spiel», s. 16—41, börneramser, börnerim og et stykke om börns lege, derefter «Bei der Arbeit» s. 44—77, hvor navnlig et stykke, der hedder Rechenstunde og indeholder en samling regneøvelser udførte, så at man kan lære de tyske udtryk for de enkelte operationer ved regningen at kende, og et andet Geographiestunde (et stykke Tysklands geographi) er meget nyttige, og endelig «In Haus und Hof» s. 80—143 indeholdende digte, fabler og eventyr (bl. a. flere af brødrene Grimm's).

Til sidst findes s. 144—158 i Erläuterungen drøftelser af en række tvivlsspörgsmål vedrørende udtalen, delvis med begrundelse af forfatterens standpunkt over for anderledes menendes.

Viëtor ventede sig ved udgivelsen af første udgave ikke, at bogen skulde blive brugt som egentlig læsebog i Tyskland, men håbede, at den skulde kunne blive skoleungdommen indirecte til nytte ved lærernes benyttelse og studium af den (både i Tyskland og i udlandet). Da første udgave har kunnet udsælges på 5 år, må hans forhåbninger om ivrig benyttelse af lærere sikkert også være gået i opfyldelse.

Udførelsen i det enkelte vil der ikke være anledning til at gå ind på; Viëtors standpunkter er sikkert de fleste, der interesserer sig for phonetiske spörgsmål tysk vedrørende, tilstrækkelig bekendte; det er egentlig også overflødigt at bemærke, at bogen er

---

[1] Anden del, udkommen 1902, har anm. ikke set.

Digitized by Google

skreven og gennemført med forfatterens sædvanlige omhu og nøjagtighed. I det hele og store slutter Viëtor sig til de resultater, som commissionen for undersøgelsen af den tyske theaterudtale kom til (Deutsche Bühnenaussprache. Ergebnisse der Beratungen . . . herausgegeben von Theodor Siebs, 1898). På enkelte punkter er han liberalere end commissionen og tilsteder en dobbeltudtale, f. ex. udlyden i *Tag* både som spirant [ta:x] og som *k* [ta:k]. I enkelte Tilfælde har Viëtor også ændret opfattelse; f. ex. forlanger han ikke længer *w* efter *sch* og *u* efter *q* udtalt bilabialt, men anbefaler tværtimod labiodental udtale.

Anm. kan kun slutte med på det varmeste at anbefale den foreliggende bog til vore tysklæreres opmærksomhed.

Julius Nielsen.

Ernst Horneffer, Platon gegen Sokrates. Interpretationen. Leipzig 1904, Teubner. 82 S.

Der Verfasser der vorliegenden Schrift hat sich die Aufgabe gestellt, den Zweck der Dialoge «Hippias minor», «Laches» und «Charmides» durch genaue Interpretation festzustellen. Dabei ist er zu dem überraschenden Resultat gelangt, dass die genannten drei Dialoge, welche von der bisherigen Forschung gewöhnlich als besonders «sokratisch» angesehen wurden, vielmehr als antisokratisch aufzufassen seien. Nach seiner Interpretation verfolgt Platon in allen drei Dialogen denselben Zweck: neben der deutlich ausgesprochenen Verehrung der Person des Sokrates sokratische Lehrsätze — und zwar die allerbedeutendsten — zu widerlegen. So soll sich der «Hippias minor» gegen die sokratische Gleichsetzung von Tugend und Wissen richten, und ebenso — mit besonderer Rücksicht auf die Tapferkeit — der «Laches», während im «Charmides» die sokratische Lehre von der Selbsterkenntnis angegriffen werden soll.

Wenn diese neuen Interpretationen sich als richtig ergeben sollten, würden zugleich die bisherigen platonischen Forschungen als geradezu stümperhaft erwiesen sein. Da hat man Jahr aus Jahr ein jene Dialoge in dem Sinne interpretiert, als ob Platon darin sokratische Lehrsätze darstellte und erläuterte, und jetzt ergiebt es sich plötzlich, dass, wenn man genau zusieht, in eben denselben Dialogen eben dieselben Lehrsätze als falsch und widersinnig gestempelt werden! Dies ist schon an sich wenig wahrscheinlich und ebensowenig ist es für die neuen Interpretationen eine Empfehlung, dass sie, wenn man mit dem Verfasser die genannten Dialoge als echt ansieht, uns zu der Annahme nöthigen, dass die Anschauungen Platon sin Bezug auf jene Fragen ausserordentlich

Digitized by Google

stark geschwankt haben. Der Verfasser giebt ja zu, dass Platon im «Staate» und im «Protagoras» eben jene sokratischen Lehrsätze vorträgt, die er im «Hippias minor» und im «Laches» bekämpft (S. 28 und 48), und wenigstens den «Staat» betrachtet er als ein späteres Werk Platons. Hat Platon denn in seiner Jugend die sokratischen Lehren bekämpft, um sie im späteren Alter wieder aufzunehmen, und zwar, wie im «Staate» VII p. 535 E, mit heftigem Ausfall gegen den Standpunkt seiner Jugend? Zwar hebt der Verfasser mit Recht hervor, dass jeder platonische Dialog zunächst für sich allein zu interpretieren sei; dennoch muss die Richtigkeit der Interpretationen sehr überzeugend sein, um uns so Unglaubliches glauben zu machen.

Sehen wir uns nun zunächst die Interpretation des «Hippias minor» an. Der Dialog schliesst bekanntlich mit dem paradoxen Ausspruch, dass der absichtlich Fehlende — wenn es einen solchen gebe — kein anderer als der Gute sei. Da man aber zu diesem absurden Ergebnis nur unter der sokratischen Voraussetzung von der Identität der Tugend und des Wissens gelangt, ist nach der Ansicht des Verfassers die paradoxe Folgerung als Widerlegung eben jener Voraussetzung anzusehen. Gegen die gewöhnliche Auffassung, welche im Bedingungssatze *εἴπερ τίς ἐστιν οὗτος* die Lösung des Räthsels findet — nach der sokratischen Voraussetzung giebt es ja keinen absichtlich Fehlenden —, stellt er erstens eine zweifellos unhaltbare Erklärung des *εἴπερ* auf, indem er den Bedingungssatz mit folgenden Worten wiedergiebt: «wenn anders es einen solchen gibt, da es ja bekanntermassen einen solchen gibt» (S. 20 f.); zweitens weist er auf den ersten Theil des Dialogs hin: nach der gewöhnlichen Auffassung «bliebe der ganze erste Teil des Dialogs unerklärt, wo nachgewiesen wurde, dass auch der Böse Wissen haben muss, dass, wenn das Bestimmende der Tugend das Wissen ist, der Gute und der Böse identisch sind, dass denn der Gute um nichts besser ist als der Böse» (S. 20).

Diese Auslegung des ersten Theiles ist aber keineswegs so evident, wie es dem Verfasser scheint; sie ist im Gegentheil entschieden falsch. Platon sollte hier den sokratischen Lehrsatz «Tugend ist Wissen» durch den Nachweis widerlegen wollen, dass gescheites Lügen eben durch das Wissen bedingt wird. Diese Widerlegung würde aber in der That ganz kindisch sein und würde nur die als sokratisch unnachweisbare Behauptung treffen, dass, wer das Richtige (z. B. das Facit einer Rechenaufgabe) wisse, unmöglich etwas Verkehrtes sagen könne. Die Sache ist nämlich die, dass nach sokratischer Auffassung die Lüge nicht unter allen Umständen verwerflich ist. Das weiss ja doch sogar Xenophon (Mem. IV 2, 14 ff.); der Verfasser der gegenwärtigen Schrift weiss es aber nicht. Sonst hätte er nicht auf S. 8 ohne weiteres den *ψευδής* als Gegensatz des Tugendhaften aufstellen können

Digitized by Google

oder auf S. 20 «der Gute und der Böse» schreiben können, da doch Sokrates (p. 367 C) vom ψευδής τε καὶ ἀληθής redet. An diesem folgenschweren Irrthum hängt das Ganze.

Die Unterscheidung von Zweck und Mitteln, die doch so tief im Platonismus wurzelt, ist dem Verfasser nicht aufgegangen. Auch die Lüge kann, wie jede scheinbar unrichtige Handlung, einen guten Zweck verfolgen, und wer um eines solchen Zweckes willen absichtlich lügt, ist natürlich besser, als derjenige, dessen «Lüge» nur durch Irrthum oder Unwissenheit verschuldet ist. Darin liegt gar nichts Widersinniges. Die Möglichkeit einer absichtlichen Lüge wird auch gar nicht von Sokrates geleugnet; er erklärt es nur für unmöglich, dass jemand einem von ihm als absolut erkannten Guten mit Bewusstsein entgegenarbeiten könne. Indem Platon seinen Lesern diese Folgerung nahe legt, hat er den schon öfters erwähnten sokratischen Lehrsatz — nicht widerlegt, sondern erläutert und vertieft.

Die Interpretation des «Laches» leidet an derselben Verkennung des Unterschiedes von Zweck und Mitteln. Im «Laches» sieht der Verfasser eine Widerlegung der sokratischen Lehre, dass die Tapferkeit auf Wissen beruhe. Diese Widerlegung soll z. B. dadurch geschehen, dass nachgewiesen wird, dass «die Tapferkeit durch das Wissen geradezu aufgehoben zu werden scheint» (S. 38). Es ist aber hier nur von einem rein technischen Wissen die Rede: wer nur wegen seiner technischen Überlegenheit Stand hält, ist nicht als tapfer zu rühmen; das technische Wissen giebt zwar Muth und Kühnheit, aber keine Tapferkeit. Vom technischen Wissen (d. h. dem Wissen von den Mitteln) ist aber das Wissen vom Guten und Üblen oder vom obersten Endzwecke, mit Rücksicht auf den die Tapferkeit ausgeübt wird, genau zu unterscheiden. Dies führt der Dialog aus, indem die von Nikias vorgetragene sokratische Lehre, dass die Tapferkeit das Wissen vom Schrecklichen und Nicht-Schrecklichen sei, insoweit vertieft wird, als anstatt des Schrecklichen und Nicht-Schrecklichen das Gute und Üble gesetzt wird. Hierdurch wird freilich der Unterschied zwischen der Tapferkeit und den übrigen Tugenden aufgehoben — ganz wie im «Protagoras»; mit welchem Recht man es aber als unzweifelhaft ansehen darf, dass Platon im «Laches» von der entgegengesetzten Voraussetzung von der Eigenheit jeder einzelnen Tugend ausgehe, wodurch der sokratische Tugendsatz «treffend und wirksam» widerlegt sein würde (S. 48), ist nicht zu ersehen.

Auch beim «Laches» verlangt der Verfasser eine einheitliche Interpretation des ganzen Dialogs (S. 46). Bei der gewöhnlichen Interpretation vermisst er eine Erklärung der Lobpreisung und Verherrlichung des Sokrates, welche einen grossen Theil des Dialogs aufnimmt. Es muss ihm zugegeben werden, dass diese Lobpreisung und Verherrlichung eine ganz andere Bedeutung gewinnt, wenn

Digitized by Google

sie mit einer Bekämpfung sokratischer Gedanken verbunden wird; dadurch ist aber nicht erwiesen, dass sie gerade von diesem Gesichtspunkte aus erklärt werden muss.

Auf die Interpretation des «Charmides» sind nur wenig Worte zu verlieren. Dieser Dialog bezieht sich in der That auf die sokratische Lehre von der Selbsterkenntnis. Weder technisches Wissen noch Wissen von dem, was man weiss und nicht weiss, genügt zur Glückseligkeit, sondern dazu gehört das Wissen vom Guten und Üblen. Dies steht mit dem «Laches» im Einklang, und auch hier kann nur von einer Vertiefung sokratischer Gedanken die Rede sein. Auf das Gute als aller Dinge Endzweck zielen sämmtliche Dialoge hin; dieser Gedanke ist in der That echt platonisch, aber deshalb doch weder unsokratisch noch antisokratisch.

Hans Ræder.

A. P. Fors, The ethical world-conception of the Norse people. Chicago 1904, University Press. 57 sider.

Denne lille afhandling handler om den etiske livsopfattelse hos Nordboerne i oldtiden (world-conception vil forf. lade svare til det tyske udtryk welt- und lebensanschauung). Den består af 3 kapitler foruden en indledning. I denne sidste gör forf. rede for denne «verdens- og livsanskuelse», dens væsen og art, særlig for så vidt som den viser sig i den gamle mytologi, og han udtaler (s. 13): «The entire Norse system, therefore, may be regarded as an expression of the consciousness of a moral order of the world». Dog er det ikke forf.'s mening, at her med «system» skulde menes et udførligt, systematisk hele. Det er i det hele ret almindelige betragtninger, forf. i så henseende gör gældende. Kap. 2 (det første af de 3 hovedkapitler) handler om «Norse mythological conceptions, expressing the ethical world-conception of this people». Her udvikles den mytologiske opfattelse især af striden mellem godt og ondt som grundlag for den etiske verdensanskuelse, og dette søges vist nærmere ved hjælp af Odin-Tor-Loke-Balder, osv. Der er overhovedet ikke meget nyt eller originalt hverken i grundsyn eller betragtningsmåde; forf. anfører også stadig udtalelser så af den ene, så af den anden; det hele bliver næsten et florilegium af andres udtalelser, men det er sat ret pænt sammen. Forf. er åbenbart endel belæst, ikke mindst i ældre skrifter; han er henrykt over Sv. Nilssons «Urinvånare» og V. Rydbergs «Undersökningar» og citerer desuden rent uvidenskabelige skrifter. Det 3. kapitel indeholder hovedsagelig fra litteraturen hentede eksempler, der oplyser det «oldnordiske etiske

Digitized by Google

system», den almindelige opførsel, mod og visdom, troskab, løfter og eder, venskab og fostbroderskab osv. Endelig giver forf. i det sidste kap. (4., Conclusion) hovedsagelig en kort sammenligning med andre folks, især Persernes systemer, samt omtaler forholdet til kristendommen — stadig med rigelig citeren.

Afhandlingen er ret læselig og vel ordnet, men noget videre selvstændigt udbytte giver den ikke. Enkelte småfejl er næppe værd at bemærke (som f. eks. Huding-cide f. Hunding-, forekommer oftere). Som kuriosum bemærkes, at forf. citerer Gunnarsslagr som et olddigt; det er forfattet af præsten Gunnarr Pálsson i det 18. årh. En pudsig misforståelse er det, når forf. (s. 19) tror, at der i Völs. forn. v. 34 («Helgi Hudingcide, vs. 32») med *sifjungar* mulig menes Aser og Vaner.

København, Oktbr. 1904.

Finnur Jónsson.

In Odysseam β 243 sqq.

Vulgo de enarratione desperatur verborum, quibus Liocritus Mentori respondet, si textus integer servatur. Nauck Düntzer Ludwich alii v. 251 ut interpolatum damnant. Nitzsch omnia enarrari posse negat. Hentze («Anhang») vv. 245 et 251 miros atque suspectos judicat.

Ac tamen versus illi, ut in codicibus leguntur, sine ulla litura vel conjectura (*καὶ παύροισι* pro *καὶ πλεόνεσσι* v. 245: Schol. — *εἰ πλεόνές οἱ ἕποιντο* v. 251: Buttmann) forsitan enarrari possint. Respondet enim Liocritus ad duo. Prius Mentor dixit procos in discrimen vitæ duci bona Ulixis comedentes, eum non rediturum opinatos. Deinde populum frequentem paucos illos objurgando cohibere jubet. Liocritus prius ad hæc: Insanus, inquit, es, qui nos verbis cohiberi jubeas. Tum ad illa — neque enim nisi cum Ulixe pugnantes in discrimen vitæ ducentur —: Difficile est nobiscum pugnare; pugnantes enim plures erimus, non pauci; adversarius unus Ulixes, si veniat, morietur, si cum pluribus de epulis pugnaverit; tu, Mentor, erras, cum nobis Ulixis reditu discrimen capitis fore nuntias (cum decertare opus erit, plures, non pauci erimus).

Hoc si tenebimus *καὶ πλεόνεσσι* et *μαχήσασθαι* (v. 245 et 251) — plures autem sunt ad Ulixem unum — contrarium esse *παύρους* illi et *καταπαυέμεν* (v. 242) — pauci autem non sunt nisi cum vulgo Ithacensium comparantur —, omnia perspicua erunt. *περὶ δαιτί*, *δαινυμένους* ad *κατέδουσι* referuntur. *δὲ* conjunctio (v. 244), qvæ enarrationi vulgatæ obstat, nostræ favet, quæ ab verbis illis *ἀργαλέον δὲ* novam sententiam incipere facit. Nusquam enim causa, cur *ποῖον ἔειπες* (*N* 824 *β* 85 *ϱ* 406), *ποῖον τὸν μῦθον ἔειπες* (*A* 552 *Δ* 25 *Θ* 209 462 *Ξ* 330 *Π* 440 *Σ* 361) , *ποῖόν σε ἔπος φύγεν*

Digitized by Google

ἕρκος ὀδόντων (Δ 350 Ξ 83 α 63 γ 230 ε 22 τ 492 φ 168 ψ 70) dicatur, conjunctione δὲ adjungitur, sed ubique ἀσύνδετος sequitur, nisi ε 22, ubi γὰρ conjunctio adhibita est, ψ 70, ubi sententia relativa, quæ idem valet quod participium ὀτρύνων β 244, causam indicat. φ 168 post v. 169 interpositum v. 170 eodem modo quo ceteri loci continuatur. β 85 locus unus nostro similis est. Etiam illic causa, cur ποῖον ἔειπες dicatur, participio (αἰσχύνων β 86) exprimitur; quæ autem δὲ conjunctione adiciuntur, alia sunt. — καὶ v. 245 πλεόνεσσι urget («præsertim qui plures simus»). — γὰρ v. 246 exemplum adicit loci communis ἀργαλέον δὲ etc. — αὐτὸς v. 246 Ulixem non Ithacensibus opponit, sed idem significat quod semper in formula αὐτὸς ἐπελθών (π 197 ρ 382 ψ 285 ω 506 Ω 418): ipsum sive coram adesse, cf. θεὸς αὐτὸς ἐπελθών ψ 285 f.

Hauniæ. **Carl V. Oestergaard.**

In Plutarchum.

De Herodoti malignitate c. 6. ὥσπερ οἱ κωμικοὶ τὸν πόλεμον ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἐκκεκαῦσθαι δι' Ἀσπασίαν ἢ διὰ Φειδίαν ἀποφαίνοντες, οὐ φιλοτιμίᾳ τινὶ καὶ φιλονεικίᾳ μᾶλλον στορέσαι τὸ φρόνημα Πελοποννησίων . . . ἐθελήσαντος.] *Studium iurgii* hic nullum locum habet; restituendum est, sicut multis aliis locis factum est (cf. Schanzii prol. Plat. VI 1), φιλονικίᾳ.

Ib. c. 11. εὐθὺς ἀποφαίνεται γνώμην τὸ κάλλιστον ἔργον καὶ μέγιστον τῆς Ἑλλάδος ἀβελτερίᾳ τὸν Τρωικὸν πόλεμον γενέσθαι διὰ γυναῖκα φαύλην.] Collocatio verborum apud Plutarchum haud raro aliquid insoliti praebet illa quidem; dubito tamen, an verba q. s. τὸν Τρωικὸν πόλεμον spuria sint.

Ib. c. 23. ὡς δ' εἰώθει, παραμιγνὺς . . . . φησίν κτέ.] Scribendum εἴωθε, cf. p. 863 c: εἶθ' ὑπειπών, ὥσπερ εἴωθε, . . . φησὶ κτέ. et p. 868 d: οὐδὲ γὰρ εἰς ἑτέρους, ὥσπερ εἴωθεν, ἀνάγει κτέ.

Ib. c. 23. καίτοι Περιάνδρου σχετλιώτερον οὐδὲν οὐδ' ὠμότερον ἔργον ἱστορεῖται τῆς ἐκπομπῆς τῶν τριακοσίων ἐκείνων οὓς ἐξαρπάσασι καὶ διακωλύσασι παθεῖν ταῦτα Σαμίοις ὀργίζεσθαί φησι καὶ μνησικακεῖν Κορινθίους ὥσπερ ὑβρισθέντας.] Quid est ταῦτα? ut emitterentur? sed emissi erant. Quod ne pueri Corcyraei paterentur Samii impedierunt, id erat ut castrarentur, cf. c. 22 in. Κερκυραίων παῖδας τριακοσίους τῶν πρώτων Περίανδρος ὁ Κορίνθου τύραννος ἐπ' ἐκτομῇ παρ' Ἀλυάττην ἔπεμπε. Apparet, ni fallor, non ἐκπομπῆς, sed ἐκτομῆς Plutarchum scripsisse, cui scripturae id certe non obstat, quod Periandro non contigit ut consilium perpetraret. (Correctura demum facta iam Dübnerum verba q. s. ταῦτα παθεῖν *ne castrarentur* vertentem mendum intellexisse video.)

Carolus Hude.

Digitized by Google

Papyrusfundene i Oxyrhynchos. IV.

Af

Hans Ræder.

Det 4de Bind af Grenfell og Hunt's *The Oxyrhynchus Papyri* (London 1904) indeholder en Række højst interessante Fund, Frugten af en ny Udgravning, som fandt Sted i 1903. Det er de litterære Papyri, hvortil Hovedinteressen knytter sig, og med dem skulle ogsaa de efterfølgende Bemærkninger udelukkende beskjæftige sig[1].

Forrest i Bindet meddeles et opsigtvækkende Fund, et Stykke af en Samling «Jesu Ord», i Smag med dem, som ere offentliggjorte i 1ste Bind. Den ivrige Diskussion, som de tidligere fundne Ord have vakt, vil nu sandsynligvis tage stærkere Fart, saa meget mere som den nye Samling indeholder flere Mærkeligheder, som ere i Stand til at kaste et nyt Lys over Spørgsmaalene. I de ret udførlige Bemærkninger, som Udgiverne have knyttet til de meddelte Brudstykker, have de selv taget Stilling til de indviklede Problemer, som de to Fund give Anledning til.

Fundet af en Samling af Jesu Ord kunde til at begynde med vække en Formodning om, at vi have faaet fat i Noget, der er beslægtet med den «Talesamling», som af de nyere Kritikere formodes at være en Kilde til nogle af vore Evangelier, og dermed Haabet om, at vi kunne komme bag om Evangeliernes Overlevering. Dog har denne Formodning ikke megen Sandsynlighed for sig; dertil indeholde de nye Samlinger — ved Siden af deres mange Overensstemmelser med Evangelierne — for meget Stof, der bærer en senere Tids Præg. Særlig skal her fremhæves det 2det Ord af den sidst fundne Samling. Dets Begyndelse er desværre overleveret i en saa mangelfuld Tilstand, og Udgivernes Suppleringer ere saa usikre, at den helst maa lades ude af Be-

---

[1] Jvfr. Wilamowitz-Möllendorff i Göttingische gelehrte Anzeigen 1904, S. 659 ff.

tragtning. Men længere fremme følger i Tilslutning til Ordet *ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ὑμῶν ἐστι* (= Luk. 17,21)[1] en Anvendelse af det gamle græske *γνῶθι σεαυτόν*: den, der kjender sig selv, vil finde Himmeriges Rige o. s. v. Til Grund herfor ligger en helt anden Tankegang end Evangeliernes; med Rette anføre Udgiverne et Ord af Clemens Alexandrinus (Pædag. III 1, 1): *ἑαυτὸν γάρ τις ἐὰν γνῷη, Θεὸν εἴσεται.*

Nok saa mærkeligt er det imidlertid, at der et andet Sted findes en Overensstemmelse med Hebræerevangeliet, som ellers kun er kjendt gjennem enkelte Citater. Et af Ordene lyder saaledes (det, der er sat i Klammer, er suppleret, men efter de tidligere kjendte Citater): *μὴ παυσάσθω ὁ ζη[τῶν . . . . . . ἕως ἂν] εὕρῃ καὶ ὅταν εὕρῃ [θαμβηθήσεται καὶ θαμ]βηθεὶς βασιλεύσει κα[ὶ βασιλεύσας ἀναπα]ήσεται*[2]. Af Hebræerevangeliet citerer Clemens (Strom. II 9, 45): *ὁ θαυμάσας βασιλεύσει καὶ ὁ βασιλεύσας ἀναπαήσεται*, men endnu nøjere er Overensstemmelsen med et andet Sted hos samme Forfatter (Strom. V 14, 96), hvor ganske vist ikke Hebræerevangeliet citeres som Kilde: *οὐ παύσεται ὁ ζητῶν ἕως ἂν εὕρῃ, εὑρὼν δὲ θαμβηθήσεται, θαμβηθεὶς δὲ βασιλεύσει, βασιλεύσας δὲ ἐπαναπαύσεται.*

Det brændende Spørgsmaal er nu, om disse Jesu Ord ere at opfatte som et Uddrag af et eller flere tabte Evangelier, eller om de hvile paa ældre Samlinger, der ere uafhængige af Evangelierne. Med Hensyn til de først fundne Ord har den førstnævnte Antagelse fundet Støtte fra mange Sider, men der er en Omstændighed ved de senest fundne Ord, der gjør Sagen noget tvivlsom. Af det Forhold, at der til et af Ordene tillige er føjet Foranledningen, et Spørgsmaal fra Disciplene, kan ganske vist Intet sluttes, men af større Betydning er det, at man nu har fundet de Ord, hvormed hele Samlingen indledes, hvilket ogsaa kan bidrage til at kaste Lys over de tidligere fundne Jesuord, som synes at have tilhørt den samme Samling. Indholdet af Indledningen — Formen er paa flere Punkter meget tvivlsom — er, at de efterfølgende Ord ere talte af Jesus til Thomas og muligvis en anden Discipel, idet der foran *Θωμᾷ* findes et *καὶ*, og foran dette en Lakune. Om, hvad der har staaet i denne, meddele Udgiverne flere Formodninger: det kan enten være Navnet paa en anden Discipel eller nogle Ord som *τοῖς τε ἄλλοις* eller

[1] *τῶν οὐρανῶν* er suppleret af Udgiverne; Lukas har *τοῦ θεοῦ*.
[2] *παήσομαι* er Futurum Passiv. af *παύω*.

Digitized by Google

endelig et andet Navn for Thomas[1]. Men i ethvert Tilfælde synes et mindre troligt, at en saadan Indledning kan være bleven sat foran Samlingen, hvis den i Virkeligheden kun er et Uddrag af et Evangelium. Det skulde da være, at det var et Uddrag af det saakaldte Thomas's Evangelium, men om dette vides der næsten Intet, og det, som vides, stemmer daarligt med Ordenes Charakter.

Udgiverne, som iøvrigt fremstille Stridsspørgsmaalene med stor Objektivitet, hælde selv til den Antagelse, at Jesuordene gaa tilbage til en meget gammel Tid (det 1ste Aarhundrede) og hvile paa en Kilde, der er uafhængig af de kanoniske Evangelier, medens de selv have havt Indflydelse paa flere af de tabte eller apokryphiske Evangelier, og de opstille i Tilknytning hertil den Formodning, at den mystisk-spekulative Tankeretning, som findes i Johannesevangeliet, har været mere almindelig udbredt i en tidlig Tid, end man sædvanlig antager. Herimod taler imidlertid ikke alene det, at Jesuordenes Tankegang, som ovenfor bemærket, paa flere Punkter har Berøring med senere Tiders, men særlig det omtalte Forhold til Hebræerevangeliet. Thi det er en afgjort Sag, at dette Evangelium oprindelig var skrevet i det aramæiske Sprog; men hvorledes skal man da forklare den ordrette Overensstemmelse?

En ikke ringe Lighed med dette Fragment frembyder et andet, der ligeledes indeholder en Del af Jesu Udtalelser, men afbrudte ved et Spørgsmaal fra Disciplenes Side. Ordene minde her for en stor Del om Steder hos Matthæus og Lukas, især af Bjergprædikenen, men i en noget kortere Form. Der advares imod Bekymringerne for Føde og Klæder og henvises til Lilierne, *ἅτινα αὐξάνει οὐδὲ νήθει*, medens Fuglene ikke nævnes. Men saa følger kort efter Disciplenes Spørgsmaal: «Naar vil du aabenbare dig for os, og naar skulle vi se dig?» Og dertil det mystiske Svar: «Naar I afføre eder eders Klæder og ikke skamme eder derved» (*ὅταν ἐκδύσησθε καὶ μὴ αἰσχυνθῆτε*). Vi have ogsaa her en Overensstemmelse med et tabt Evangelium, nemlig med Ægypterevangeliet, hvoraf der er opbevaret en Samtale mellem Jesus og Salome af et lignende Indhold, idet der henvises til den Tid, da «I skulle træde paa Blufærdighedens Klædning», og al Kjønsforskjel skal være forbi (*ὅταν οὖν τὸ τῆς αἰσχύνης*

[1] Suppleringen [*τῷ Διδύμῳ τῷ*] *καὶ Θώμᾳ* (jfr. Joh. 20, 24) vilde stemme med Lakunens Omfang.

Digitized by Google

ἔνδυμα πατήσητε, καὶ ὅταν γένηται τὰ δύο ἕν, καὶ τὸ ἄρρεν μετὰ τῆς θηλείας οὔτε ἄρρεν οὔτε θῆλυ). Men det er vel værd at lægge Mærke til, at Ordene i det sidst fundne Brudstykke have en langt simplere og naturligere Form, ligesom Overensstemmelsen med Genesis 2, 25 og 3, 7 er større. Der er da ogsaa i dette Tilfælde Grund til at overveje, om vi ikke have fundet Udsagn, hvis Oprindelse gaaer tilbage til en meget gammel Tid. Men ganske vist er Sammenhængen mellem de Udsagn, der forekomme her, af en noget paafaldende Art, idet Forbudet imod at bekymre sig for Klæderne er sat i Forbindelse med en Henvisning til, at det overhovedet er et Tegn paa Ufuldkommenhed, at Menneskene — af Blufærdighedshensyn — have Brug for Klæder. Derved er Tankegangen unægtelig bleven noget forrykket — hvilket dog ikke berettiger Wilamowitz til Vittigheden om «Evangelium des Gallimathias».

Af Fragmenter af de bibelske Skrifter findes to meget omfangsrige, af Genesis i Septuaginta's Oversættelse og af Hebræerbrevet, som alene ved deres Ælde (henholdsvis første Halvdel af 3die Aarh. og første Halvdel af 4de) ere af stor Betydning for Textkritiken; de stemme ikke overens med noget enkelt af vore øvrige Haandskrifter og have begge flere særlige Læsemaader.

Til den religiøse Litteratur kan paa en Maade endnu regnes en Erklæring om at have ofret til Guderne. Den stammer fra Aar 250, fra Kejser Decius's Tid, da der fandt en Christenforfølgelse Sted. En Mand ved Navn Aurelius (Efternavnet er delvis revet ud) erklærer, at han altid har ofret til Guderne og atter har gjort det i Overværelse af Undersøgelseskommissionen samt smagt paa Offerkjødet sammen med sin Søn og sin Datter, og beder nu om en Attest desangaaende. Af den Slags Erklæringer er der allerede tidligere fundet to.

Vi gaa nu over til de Fund, der vedrøre den klassiske Oldtidslitteratur. Her er først at mærke et Par Brudstykker af Digte, som, uagtet der ikke findes noget udtrykkeligt Bevis derfor, dog ved hele deres Form, Sprog og Udtryksmaade tilkjendegive sig som skrevne af Pindar. Det er de omfangsrigeste Stykker af Pindars Digte, som hidtil ere fundne i Ægypten. De synes at høre til to forskjellige Digte, der dog begge ere skrevne til Ære for den samme Mand, Aioladas, kjendt fra Thukydid (IV 91) som Fader til Pagondas, der anførte Bøoterne i Slaget ved Delion (424) og ogsaa nævnes i det ene af Digtene. Disses Tid kan da bestemmes som Midten af det 5te Aarhundrede.

Digitized by Google

Af det første Digt er der kun bevaret 16 Linier. Det er for en stor Del almindelige Sententser, holdte i Pindars knappe, prægnante Form. Der tales om Misundelsen over Menneskenes Fortrin (*παντὶ δ' ἐπὶ φθόνος ἀνδρὶ κεῖται ἀρετᾶς, ὁ δὲ μηδὲν ἔχων ὑπὸ σιγᾷ μελαίνᾳ κάρα κέκρυπται*). Kronos's Sønner anraabes om at give Lykke til Aioladas og hans Slægt, i hvilken Anledning der tales om, hvorledes Slægten forplantes i det Uendelige, medens den Enkelte maa dø (*ἀθάναται δὲ βροτοῖς ἁμέραι, σῶμα δ' ἐστὶ θνατόν*). — Det andet Digt er interessant derved, at det er et Partheneion, en Digtart, hvorom vi tidligere ikke have kunnet gjøre os nogen rigtig klar Forestilling. Det lægges i Munden paa en Kvinde (det vil naturligvis sige et Chor af Kvinder), som kommer med Laurbærgrene for at hædre Aioladas's Hus med Sang og Fløjtespil. Hans Slægt prises bl. A. i Anledning af Sejre i Hestevæddeløb paa forskjellige Steder. Digtets Sammenhæng er desværre uklar, da de tre Brudstykker, som ere fundne, ere adskilte ved Mellemrum af ubestemmelig Størrelse.

Et Fund af megen Interesse er et Stykke af en Indholdsoversigt over Kratinos's Komedie *Διονυσαλέξανδρος*[1]. Begyndelsen mangler, men af den velbevarede Slutning faa vi en tydelig Forestilling om, hvad Stykket har handlet om. For det Første klares det Spørgsmaal, hvad det er for en Alexandros, som det har drejet sig om. Det viser sig at være den trojanske Prins (Paris), og Komedien har da indeholdt en Travesti af Sagnet om Helenes Rov. Man har sædvanlig ment, at Travestien af Sagnene og Mytherne var Noget, som først kom op med den mellemste Komedie, men nu lære vi, at allerede den gamle Kratinos har valgt sig et Thema af den Art. Han har lavet Sagnet om paa den Maade, at Dionysos, Theatrets Gud, er bleven Kvinderøveren, men har dog samtidig bevaret Forholdet til Troja. Dionysos optræder omgivet af sine Satyrer, der aabenbart have udgjort Komediens Chor, og efter Parabasen — hvor vor Indholdsoversigt begynder — holde de nogle Løjer med ham. Saa har Digteren fundet paa at lade ham fælde Dommen mellem de tre Gudinder; selvfølgelig tilkjender han Aphrodite Prisen og sejler saa til Lakedæmon og henter Helene. Komedien tog det jo ikke saa nøje med Tid og Rum, og vi maa derfor heller ikke undres over at se Dionysos vende tilbage til Idabjerget med Helene eller over, at han kort efter forfærdes over, at Achæerne have angrebet

[1] Jvfr. herom Körte i Hermes XXXIX S. 481 ff.

Digitized by Google

Landet. Saa veed han ikke anden Udvej end at skabe sig om til en Vædder og Helene til — Noget, som har staaet i et Hul i Texten; i ethvert Tilfælde putter han hende i en Kurv og flygter ind til Byen med hende, til Alexandros's Hus. Hvorledes denne Scene er bleven udført, veed vi ikke, men der kan vel ikke være nogen Tvivl om, at her har været Anledning til en hel Del Løjer. Da saa Alexandros opdager Parret, vil han udlevere dem til Achæerne, men da Helene nødig vil, beholder han hende af Medlidenhed (!) som sin Hustru. Dionysos bliver derimod udleveret og rejser afsted ledsaget af sine Satyrer, som ikke ville svigte ham. Meningen er vel den, at paa den Maade skal det være gaaet til, at den populære Gud fra først af er kommen til Grækenland. Til Slutning findes der en Notits om, at Perikles skal være bleven angrebet i Komedien paa en forblommet Maade som den, der havde styrtet Athen i Krig. Dermed er Stykkets Tid ogsaa saa temmelig bestemt; Angrebet har vel været af en lignende Art som i Aristophanes's «Acharner» (v. 524 ff.), hvor ligeledes et «Kvinderov» angives som Anledning til den peloponnesiske Krig. Vi have altsaa her en meget kjærkommen Forøgelse af vort Kjendskab til den gamle attiske Komedie.

Et ganske mærkeligt Stykke er det, som af Udgiverne betegnes som hørende til en philosophisk Dialog, en Betegnelse, der har mere Rimelighed for sig end den, Wilamowitz har foreslaaet, nemlig at det skulde være en Roman. Dialogen synes at have behandlet det fra Platon velkjendte Thema, om en Tyran kan være lykkelig. Imidlertid er der foruden Noget af Indledningen kun bevaret et mindre Stykke af selve Samtalen. Denne refereres af en af Deltagerne, som fortæller om sig selv, at han, da Peisistratos blev Tyran i Athen, forlod Byen og i Ionien traf sammen med Solon, som allerede forinden var rejst bort. Senere vendte han imidlertid tilbage til Athen. Derefter fortælles om nogle personlige Forhold, som have mindre Interesse, men længere henne tages saa fat paa Samtalen, hvori bl. A. Peisistratos tog Del. Overfor denne søger et Par af de andre Deltagere i Samtalen at vise, at et Tyranregimente er fordærveligt for Indehaveren, i hvilken Anledning de paaberaabe sig Periandros's Exempel, og der begyndes paa en Fortælling om en Ulykke, der ramte ham som Tyran i Korinth.

Fra hvad Tid Dialogen skriver sig, er vanskeligt at afgjøre. Udgiverne henføre den til Aristoteles's Tid, Blass til selve Aristoteles, medens Wilamowitz af sproglige — dog næppe af-

Digitized by Google

gjørende — Grunde henfører den til en langt senere Tid. I ethvert Tilfælde kan den dog ikke gjøre Krav paa at regnes for en paalidelig historisk Kilde med Hensyn til de Personer, der nævnes i den, men alligevel giver den Anledning til at rejse nogle Spørgsmaal angaaende Chronologien i den ældre græske Historie. For det Første er der at mærke, at det fortælles, at Solon rejste til Ionien, efter at Peisistratos havde tilrevet sig Eneherredømmet i Athen. Paa denne Rejse kan hans Møde med Krøsus, som Herodot henlægger til en tidligere Tid, godt have fundet Sted. Det er nu ikke noget Nyt; paa den Maade fremstilles Forholdet ogsaa hos Diogenes Laertios I 50. Mere mærkeligt er det, at der i Dialogen gaaes ud fra, at Periandros endnu levede, efter at Peisistratos var bleven Tyran, medens han efter den sædvanlige Chronologi allerede skal være død 585 (Diog. Laërt. I 95). Men det er vel værd at lægge Mærke til, at ogsaa Herodot paa flere Steder gjør Periandros til samtidig med Peisistratos. Saaledes fortæller han V 94—95, at Periandros mæglede mellem Athenæerne og Mytilenæerne angaaende Sigeion, som Peisistratos havde erobret, og III 48 meddeler han, at Periandros endnu levede en Menneskealder før det Krigstog, som Lakedæmonierne gjorde mod Polykrates paa Samos (omtr. 525). I Virkeligheden beroer hele denne Tids Chronologi paa ganske usikre Kombinationer. Naar man har sat Periandros's Tid saa tidligt, kommer det af, at han skal have været samtidig med Tyrannen Thrasybulos i Milet (Herod. I 20), imod hvem den lydiske Konge Alyattes kjæmpede i Begyndelsen af sin Regjering (Herod. I 18 ff.); men Alyattes regjerede efter Herodots Beregning 617—560. Nu er det imidlertid en afgjort Sag, at Herodots Opgivelser angaaende de lydiske Kongers Regjeringstid ere fejlagtige; at han har sat Gyges for tidligt, sees af de assyriske Beretninger. Vi have derfor Lov til at antage, at han har Uret i at fortælle (I 25), at Alyattes regjerede i hele 57 Aar; det eneste Holdepunkt, vi ellers have for denne Konges Regjeringstid, er Solformørkelsen 585. Der er da Intet til Hinder for, at vi — hvad enten nu Forfatteren af den omtalte philosophiske Dialog har vidst rigtig Besked eller ikke — kunne faa Periandros's Død trukket ned til henimod Midten af det 6te Aarhundrede[1].

---

[1] Beloch (Rhein. Mus. N. F. XLV S. 465 ff.) har, støttende sig paa Herodot, flyttet Pittakos med samt Alkæos og Sappho ned til Midten af det 6te Aarhundrede, hvorimod han forkaster Herodots Beretninger an-

Digitized by Google

Vi gaa nu over til Betragtningen af et Fund, der har vakt særlig stor Opmærksomhed. Som bekjendt er det særdeles faa af de hidtil fundne Papyri, der have forøget vort Kjendskab til den latinske Litteratur, men denne Gang er der nu fundet en saadan, nemlig et Stykke af et hidtil ukjendt Udtog af Livius[1]. Man synes overhovedet i Ægypten at have haft en særlig Interesse for historiske Kompendier; fra Ægypten stammer saaledes ogsaa det Haandskrift, hvori Granius Licinianus's ligeledes for en stor Del paa Livius beroende Kompendium er opbevaret[2], og af de i Oxyrhynchos fundne græske Papyri er der ogsaa flere, som indeholde kortfattede historiske Oversigter, saaledes i dette Bind en, der opregner forskjellige Begivenheder af Siciliens Historie i det 5te Aarhundrede f. Chr.

For at vende tilbage til Udtoget af Livius, saa er først at bemærke, at det er ganske forskjelligt fra de tidligere kjendte Periochæ; dog udviser det nogen Lighed med den Periocha af mere kortfattet Art, som alene er opbevaret til 1ste Bog. Det forholder sig saa heldigt, at det nye Udtog dels refererer sig til Bøger af Livius, som ere opbevarede i deres Helhed, dels til tabte Bøger; det omfatter nemlig 37te—40de og 48de—55de Bog. Kun den sidste Del giver os altsaa nye positive Oplysninger, medens den første Del hjælper os til Klarhed over, paa hvilken Maade Udtoget er foretaget.

Til Forskjel fra de gamle Periochæ er det nye Udtog affattet i streng annalistisk Form, idet hvert Aars Begivenheder indledes med Konsulnavnene. Desuden er som Overskrift angivet de paagjældende Bøger af Livius, hvis Navn iøvrigt ikke udtrykkelig

---

gaaende Periandros, forsaavidt som de stride imod den vedtagne Chronologi; men han indrømmer alligevel, at Periandros's Tid maaske virkelig er ansat et Par Decennier for tidligt. Utvivlsomt fortjener Herodot ogsaa paa dette Punkt mere Tiltro end Alexandrinernes chronologiske Systemer.

[1] Heraf foreligger nu en særlig Udgave med kritisk og historisk Kommentar af Ernst Kornemann (Die neue Livius-Epitome aus Oxyrhynchus. Beiträge zur alten Geschichte, zweites Beiheft. Leipzig 1904, Dieterich).

[2] Af Granius Licinianus er nylig udkommen en Udgave ved Michael Flemisch (Leipzig 1904, Teubner). Den indeholder foruden en vidtløftig kritisk Kommentar, der gjør Rede for Konstitutionen af den meget hullede Text (Haandskriftet er ikke blot en Palimpsest, men en «codex ter scriptus»), tillige en Sammenstilling af talrige Parallelsteder fra romerske og græske Forfattere, som kunne tjene til Hjælp ved Udredningen af Kildeforholdet. Smlgn. om Granius Licinianus Madvig: Kleine philologische Schriften S. 391 ff.

Digitized by Google

nævnes. Formen er kort og knap uden Forsøg paa at knytte Begivenhederne sammen. Men endskjøndt Udtoget saaledes er meget kortere end de gamle Periochæ, medtages der dog adskillige Begivenheder, som ikke nævnes i disse. Der tales baade om Krigsbegivenheder og om indre romerske Forhold; særlig Interesse synes Epitomatoren at have haft for lidt pikante Historier.

Den overleverede Text er i en meget daarlig Forfatning. Der er mange Huller i den, og dertil de besynderligste Skrivefejl (som f. Ex. *vastaita* for *basilica*), som tyde paa, at Skriveren ikke har kunnet Latin. Dette er dog ikke saa meget generende for os, da det, hvor Talen er om Begivenheder, som omtales i de gamle Periochæ eller hos andre Forfattere, i Reglen ikke er saa vanskeligt at udfylde Hullerne og rette Skrivefejlene. Med Hensyn til Kildeforholdet er det umuligt at antage, at Kompendiets Forfatter direkte har benyttet Livius; han maa have haft et andet Kompendium for sig. Ved Sammenligning med de mange korte Uddrag af den romerske Historie, som vi have fra Kejsertiden, har Kornemann endog godtgjort ret overbevisende, at der maa ligge mindst to Mellemled imellem Livius og det nye Udtog. Ved saadanne gjentagne Bearbejdelser er det naturligvis ikke løbet af uden Misforstaaelser; da et af Mellemleddene ikke har benyttet den strengt annalistiske Opstilling, men undertiden har omtalt flere Aars Begivenheder paa eet Sted, kan det hænde, at det nye Udtog har faaet visse Ting ind under et galt Aar. En pudsig Misforstaaelse foreligger i den uforstaaelige Sætning: *Rhodonia de Soli deducta*, som aabenbart er opstaaet ved Sammensmeltning af to Sætninger: *Rhodii de Solis* (sc. egerunt) og *Bononia deducta* (se Liv. XXXVII 56, 7 og 57, 7).

Her skal nu gives en kort Sammenstilling af de nye historiske Oplysninger angaaende Aarene 150—137, som vi have faaet ved dette Fund; flere af dem ere ganske vist i sig selv af ringe Betydning. Masinissas Død sættes her med Bestemthed til 148, medens hidtil Adskillige have sat den til 149. Paa samme Maade forholder det sig med et Nederlag, som den romerske Prætor Juventius led i Thessalien mod den falske Philip, der optraadte som Thronprætendent i Makedonien. Endvidere blive vi bekjendte med det hidtil ukjendte Faktum, at Romerne i Aaret 141 led et Nederlag overfor Skordiskerne, et Folk i Pannonien, som formodentlig gjorde Indfald paa Balkanhalvøen. Vi faa Navnene at vide paa de tre Gesandter, som Romerne i Aaret 149 sendte til Pergamon, og blive derved i Stand til at rette det hos Polybios

Digitized by Google

(XXXVII 6) korrupt overleverede Navn *Λεύκιος Μαλλιολέων*; Manden hed Lucius Manlius Vulso (*Μάλλιος Οὐόλσων*). Flest Oplysninger faa vi dog angaaende Krigen mod Viriathus i Spanien og angaaende de indre Forhold i Rom, som netop synes i høj Grad at være paavirkede af den uheldige Krigsførelse i Spanien. Vi faa her bedre Rede paa Chronologien, end vi tidligere have haft; navnlig er det først nu blevet muligt at fastslaa, i hvilken Rækkefølge Statholderne i Hispania ulterior have fulgt efter hinanden. Viriathus's Drab sættes til 139 (ikke 140), og Romernes Vægring ved at belønne Morderne sættes endda først til 138; heraf synes at fremgaa, at Vægringen, som ogsaa Aurelius Victor angiver, skyldes Senatet, ikke, som Eutropius meddeler, Konsulen Cæpio, der netop angives at have anstiftet Mordet.

Angaaende Forholdene i Rom faa vi den Oplysning, at det Bytte af Kunstværker, som Mummius havde taget i Korinth, først blev fordelt i Rom og Italien i Aaret 142, da Mummius var Censor, samt at Aqua Marcia i Aaret 140 blev ført op til Capitolium. Interessantest er det, at vi ved det nye Fund blive bedre i Stand til at se, hvorledes det under den spanske Krig stadig trak mere og mere op til de gracchiske Uroligheder. At Folket led haardt under de stadige Udskrivninger af Soldater, se vi af gjentagne Beretninger om Strid mellem Konsuler og Folketribuner i den Anledning. I Aaret 140 satte Tribunen Appius Claudius igjennem, at der ikke maatte holdes Udskrivning to Gange om Aaret, og samme Aar søgte en anden Tribun at hindre Konsulen Cæpio i at drage til Spanien med Tropperne. To Aar efter kom det endog saa vidt, at to Tribuner lode Konsulerne fængsle; dog blev den Bøde, som de vare blevne idømte, eftergivet dem af Folket. Endelig er at mærke, at Scipio Africanus's Anklage mod Cotta for Udsugelser bliver fortalt under Aaret 138. Denne Overlevering er sikkert at foretrække for Ciceros rhetorisk farvede Angivelse (*bis consul fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperii, Carthaginem Numantiamque deleverat, cum accusavit L. Cottam*, pro Mur. 58, jvfr. Div. in Cæc. 69), hvorefter Anklagen skal være faldet efter 133. I ethvert Tilfælde synes Kornemanns Formodning meget rimelig, at det netop var den Omstændighed, at Cotta — trods svære Beviser, men paa Grund af Bestikkelse — var bleven frikjendt, som gjorde, at Africanus Aaret efter understøttede Lex Cassia, som indførte den af Optimaterne i høj Grad forhadte hemmelige Afstemning (Cic. de legg. III 37; Brutus 97). Vi se

Digitized by Google

saaledes Africanus forholdsvis tidlig i Opposition til Optimaterne, som han først efter Tiberius's Optræden igjen nærmede sig til.

Til Slutning skal endnu omtales enkelte af de Papyri, hvori der er opbevaret Brudstykker af hidtil kjendte Værker af den græske Litteratur. Det vil erindres, at Udbyttet af de i forrige Bind offentliggjorte Fund forsaavidt var mindre glædeligt for de moderne Textkritikere, som det i flere Tilfælde viste sig, at den saa hyppig anvendte Fremgangsmaade, at bygge alene paa den bedste Haandskriftklasse og skyde alle «ringere» Haandskrifter til Side, blev desavoueret af Papyrushaandskrifterne, som ofte bekræftede de ringere Haandskrifters Læsemaade. Særlig grelt kom dette Forhold frem ved Xenophons Anabasis, hvor det viste sig, at Papyrushaandskriftet i et lille Stykke Text Gang paa Gang i Fællesskab med vore ringere Haandskrifter frembød en rigtig Læsemaade, hvor det «bedste» Haandskrift, som er lagt til Grund af de nyere Udgivere, er helt forvansket.

Fuldt saa galt er det ikke denne Gang; dog er det nok værd at bemærke, at i et Fragment af Xenophons Kyropædi — hvoraf der ligesaa lidt som af Anabasis til Dato existerer nogen ordentlig kritisk Udgave — følger Papyrushaandskriftet snart den ene, snart den anden Haandskriftklasse, og i Sophokles's Elektra 995 har Pap. ligesom de ringere Haandskrifter *ποτε βλέψασα* for *ποτ' ἐμβλέψασα*.

Paa den anden Side byde de nye Fund dog ogsaa Kritikerne den Trøst, at der er Konjekturer af nyere Lærde, som finde Bekræftelse. Hos Apollonios Rhodios III 745 bekræfter Pap. Porsons Konjektur *ναυτίλοι* for *ναῦται*, og hos Æschines III 94 ligeledes Kaibels Konjektur *ζώντων* for *ὁρώντων*. Med blandede Følelser optager man det derimod, at der er kommet for Dagen en hel Del Læsemaader, som ere, om ikke bedre, saa dog ligesaa gode som de hidtil kjendte. Ved Ordstillingen *ἀπορίαν ἔσεσθαι* for *ἔσεσθαι ἀπορίαν* hos Æschines III 96 fjernes en Hiatus, og Tilføjelsen af *δή* i *ταῦτα μὲν* <*δή*> *τὰ φανερὰ* er heller ikke ilde. Endelig er der til Thukydid fremkommet en hel Del nye Varianter i nogle Brudstykker af IV 28—36, som tilhøre det samme Haandskrift, hvoraf der tidligere er fundet nogle Stykker af de paafølgende Kapitler (36—41). I cap. 29,3 er at mærke *ἀπροσδοκήτοις*, indført ved Rettelse for *ἀπροσδοκήτως*, i cap. 32, 1 *κατὰ τὸ εἰωθός* for *κατὰ τὸ ἔθος*; i cap. 32, 2 findes Læsemaaden *ἀπέβαινεν* i Stedet for Haandskrifternes *ἐπέβαινον*, som i Udgaverne er rettet til *ἀπέβαινον* (ogsaa Flertallet

Digitized by Google

er unøjagtigt, da Subjektet er *ὁ στρατός*). Fremdeles findes i cap. 34, 1 *ἀμύνεσθαι*, som er rettet til *ἀμύνασθαι*, de senere Haandskrifters Læsemaade, men *ἀμύνεσθαι* maa vistnok foretrækkes; i cap. 35, 1 er *ἐχώρησαν* rettet til *ἀνεχώρησαν* og sammesteds findes den noget større Variant *οὐ πολὺ ἀπέχον* for *ὃ οὐ πολὺ ἀπεῖχε*; endelig cap. 35, 2 *δὴ* for *ἤδη* og *πρὸς* for *ἐς*, og cap. 36, 2 *πιστεύοντες* for *πιστεύσαντες*. Om end disse Varianter for en stor Del ere ret ligegyldige, bidrage de dog til at forstærke Indtrykket af vor Overleverings Mangelfuldhed, et Indtryk, som overhovedet de mange Papyrusstumper, der graves frem i Ægypten og underkastes et saa ihærdigt Studium, nødvendigvis maa fremkalde.

Digitized by Google

Nye etruskiske Indskrifter.

Af S. P. Cortsen.

I «Sitzungsberichte der Bayer. Akademie der Wissenschaften» for 1904, Hefte IV, har A. Torp og G. Herbig udgivet en Del etruskiske Indskrifter, som de har fremdraget under Rejser i Italien i det sidste Par Aar. Beretningen, der foruden Indskrifterne selv indeholder Oplysninger angaaende de Omstændigheder, der har ledsaget Fundene, afvigende Læsemaader, samt af og til Tydningsforsøg, er udkommet som Særtryk (i Komm. hos G. Franz, München).

Man maa være Udgiverne taknemlig, fordi de allerede nu har publiceret disse Indskrifter, som egentlig først skulde foreligge i C. I. E., men paa Grund af den Langsommelighed, hvormed dette Værk fremkommer, endnu kunde lade vente paa sig i lange Tider. Det ret righoldige Materiale, den sidste halve Snes Aar har bragt os (navnlig Mumiebindet i Agram; endvidere den af Bücheler i Rheinisches Museum for 1900 offentliggjorte Gravskrift fra Capua, Indskriften fra Monte Pitti o. fl. a.), i Forbindelse med de ældre Kilder, vækker Haab om, at det snart kan lykkes at sprede noget af den Taage, hvoraf det etruskiske Sprog endnu er omgivet. Ogsaa af en anden Grund tegner Udsigterne sig lysere: der kan ikke længere være Tvivl om Arbejdsmethoden. De Resultater, de fleste af de ældre Etruskologer har naaet, maa nødvendigvis for den uhildede Iagttager synes faa og smaa i Forhold til det anvendte Arbejde; men saa længe man spillede Prokrustes' Rolle overfor etruskisk, søgte at tyde dette Sprog ud fra et eller andet kendt, kunde det ikke være anderledes. I Praxis har denne Fremgangsmaade, hvis Uholdbarhed ret hurtigt skulde synes indlysende, slaaet sig selv død; et graverende Eksempel paa Methoden frembyder Deecke's «Tydning» af Blypladen fra Magliano. Etruskisk kan — det indrømmer vist alle nu — kun tydes gennem de etruskiske Indskrifter. Dette Synspunkt har af de ældre Forskere Pauli altid gjort gældende, skønt han — af forstaaelig Utaalmodighed — ikke tilstrækkeligt skarpt har trukket Grænsen mellem sikker Viden og rene, ofte ganske æventyrlige Kombinationer; det fremtræder ligeledes nogenlunde konsekvent gennemført

Digitized by Google

hos Torp i hans Etruskische Beiträge I og II; at man alligevel paa en Mængde Punkter maa være uenig med ham, er bl. a. en Følge af Undersøgelsernes Vanskelighed. Særlig lidet overbevist har jeg følt mig af Torps Afhandling om de etruskiske Talord (I p. 64 fg.), hvor han søger at bevise, at de første 6 Tal har Værdi i denne Orden: *ϑu* : *zal* : *ci* : *śa* : *maχ* : *huϑ*, samt at *-em-* i Forbindelsen Ener + Tier svarer til latinsk *de* i *undetriginta*; *zaϑrum* skulde betyde 20. I et Par af de nyfundne Indskrifter mener Torp nu at have fundet Støtte for sin Theori. Nr. 46 (p. 510) lyder saaledes: *ziltnal* | *ramϑa* | *avils* : *ϑu*|*nem* : *za*|*ϑrums arśϑai*. Disse Ord er indhuggede paa et Sarkofaglaag, der bærer Billedet af en ung Kvinde. *Ramϑa* er Genetiv med den almindelige Udeladelse af Gen.-Mærket s. Betydningen er altsaa: *Ramtha Ziltnas* (nl. er denne Kiste). *avils ϑunem zaϑrums* angiver den afdødes Alder (*avil* = Aar). Efter Torp er *ϑunem zaϑrums* = *undeviginti*, og dette kunde passe udmærket paa den fremstillede Figur; de to Arbejdere, der var Torp behjælpelige, anslog den unge Kvindes Alder henholdsvis til 19 og 18 à 19 Aar. Det er mærkeligt, at Torp ikke har indset, hvorlidt der lader sig bygge paa den Art Materiale. Hvormange vil efter Fotografi paatage sig at bedømme en Persons Alder til Punkt og Prikke? Men hvor uendelig meget vanskeligere bliver ikke Bedømmelsen her, hvor man ingen Garanti har for, at Portrætlighed har været tilstræbt? Og selv om Etruskerne har haft Sans for realistisk Fremstilling, hvorpaa forskellige Ting tyder, er det jo ingenlunde afgjort, at de altid har forstaaet at give den et tilfredsstillende Udtryk. Ofte har vel den dødes Slægtninge købt Sarkofag med Billede færdigt, og om nogen tilstræbt Lighed mellem den afdøde og Sarkofagfremstillingen bliver der da naturligvis ikke Tale. Endvidere ved vi intet om Etruskernes tidlige eller sene fysiske Udvikling; hvor Indskriften er anbragt paa Sarkofagkassen og Figuren paa Laaget, er der Mulighed for, at Laaget slet ikke tilhører denne Kasse — noget saadant kan i enkelte Tilfælde bestemt paavises; og endelig kan Billedet fremstille en hel anden end den afdøde, f. Eks. den, der har skænket Kisten. For at danne sig blot en Smule Skøn over det tilladelige i Slutninger fra Sarkofagfremstillinger til Betydningen af de herhen hørende Tal, hvor disse er udtrykt med Bogstaver, krævedes en Undersøgelse af Forholdet, hvor Tallene er angivne med Taltegn (af denne Art forekommer der mange). Indtil en saadan fore-

Digitized by Google

ligger, bør man ved Fastsættelse af Talordenes Betydning ikke benytte Argumenter hentede fra Sarkofagbillederne. Forøvrigt udtaler Torp sig selv i den førnævnte Afhandling ret nedsættende om Slutninger paa dette Felt, ganske vist i Anledning af en Fremstilling, der synes at gaa mod hans Hypothese. Fabretti 2071 er afbildet en velvoksen Mand, der af Fabretti betegnes som *uomo vecchio*, medens Deecke angiver hans Alder til højst 30 Aar. Indskriften har: *avils ciem zaϑrums lupu*, der efter Torp skal være: Han gik bort i en Alder af 17 Aar. I Virkeligheden kan der her lige saa lidt hentes et Modbevis mod *ciem zaϑrums* = 17, som der af Stedet ovenfor kan søges en Bekræftelse paa *ϑunem zaϑrums* = 19.

Gennem en anden Betragtning forekommer det mig imidlertid usandsynligt, at *zaϑrum* kan have saa lav en Værdi som 20. Fabr. P. S. 388, hvor der er Tale om en Mand, død *maχ zaϑrum* Aar gammel, læser Deecke (Forsch. u. St. VI Nr. 20) og andre: *zilaχnuce* | *zilc XI . purtśvavc XI* . . Nu har Torp utvivlsomt Ret i, at det ikke kan forholde sig rigtigt med denne Læsemaade *XI*. Bortset fra, at man ved Angivelser af, hvor hyppigt en Mand har beklædt et Embede, ellers altid finder Talbogstaver (*cizi*, *eslz* osv.), er et saa højt Tal ganske urimeligt. Det højeste Tal, vi ellers finder angivet — og det staar endda ret isoleret — er (Fabr. P. S. 387) *cezpz (zilχnu = var Zilc) + ϑunz (purtśvana = var puruϑn)*, hvilket i det højeste kan være 15, men sandsynligvis er meget mindre; men den døde har der opnaaet en saa høj Alder som *avils esals* : *cezpalχals* d. e. mindst 72 Aar. Hvad der skal læses, bliver et andet Spørgsmaal og har ikke Interesse i denne Sammenhæng; men naar Torp vil forstaa Stedet saaledes: Han var Magistratsperson *(zilaχnuce)* i Embedet *(zilc) purtśvavc*, da er dette bevislig urigtigt. *zilχ* kan ikke betyde Embede i al Almindelighed; dette fremgaar allerede af Indskrifter som Fabr. 2339: *larϑ* : *ceisinis* : *velus* : *clan* : *cizi* : *zilaχnuce*. En saadan Betegnelse: 3 Gange Embedsmand uden Tilføjelse af, af hvad Art Embedet har været, er ganske utænkelig. Desuden staar *zilχ* ofte sideordnet med *cepen*, *puruϑn* o. a. Ord, om hvilke vi ved, at de betegne bestemte Embeder, og endelig viser den før citerede Indskrift: *zilχnu* : *cezpz* : *purtśvana ϑunz*, at *zilχ* er en Embedstitel; thi Meningen kan dog ikke være, at den døde har været Embedsmand x Gange, *puruϑn* (Embede af sakral Karakter) y Gange. Af hvad Art dette Embede som *zilχ* har været, lader sig efter min Mening ogsaa omtrentlig bestemme (jeg

Digitized by Google

ser fuldstændig bort fra Deeckes halsbrækkende Etymologi Forsch. u. St. VI p. 31 fg.).

Fabr. 2335 a. (Deecke VI Nr. 17) er *zilχ* en Mands eneste Embedstitel (*eslz* . *zilaχnϑas* : *avils* : *ϑuneśi* : *muvalχls* : *lupu* = efter at have været *zilχ* 2 Gange døde han i en Alder af — Aar). Paa Forsiden af Kisten ser man den døde paa en Biga, ledsaget af 8 Mænd foran, 2 bagved. Fabr. P. S. 387 (før omtalt) er følgende Ord indhugget paa Kanten af en Sarkofag: *tute* : *larϑ* : *anc* : *farϑnaχe* : *tute* : *arnϑals* : *lupu* : *avils* : *esal* : *cezpalχals* : *haϑlials* : *ravnϑu* : *zilχnu cezpz* : *purtśvana* : *ϑunz*. Dette betyder: Larth Tute gav denne (Kiste) til Arnth Tute (Gen.-Mærket udeladt; sml. ovenfor), død i en Alder af — Aar, en Søn af Ravnthu Hathli; han var *zilχ* — Gange, *puruϑn* —. Forsidens Relief viser den døde staaende paa en Biga, togaklædt; foran Vognen gaar 2 Liktorer i Toga, ved Siderne 2 Hornblæsere og bagved Vognen 2 Embedstjenere, hvoraf den ene holder en Lovtavle. Da *puruϑn* er et Præsteembede, kan denne Fremstilling kun tage Sigte paa *zilχ*-Stillingen. Man faar det Indtryk, at *zilχ* har været en Stilling, der paa nogle Punkter svarede til romersk Prætor, paa andre til romersk Konsul; for denne verdslige Karakter af Embedet har vi ogsaa indirekte et Bevis deri, at vi slet ikke finder *zilχ* omtalt paa Blypladen i Magliano eller Mumiebindet i Agram, der afgjort er af sakralt Indhold, og hvor *puruϑn*, *iχutev*, *cepen* o. a. Embedsmand er nævnede.

Overensstemmende med det ovenfor udviklede har den Mand, hvis Alder er *maχ zaϑrum*, beklædt to Embeder, og da synes 25 Aar (saal. Torp) for lavt; saa vidt mig bekendt er ellers den laveste Alder for en Embedsmand 36 Aar, maaske med Undtagelse af Fabr. 2055: *elsśi* : *zilaχnu* : *ϑeluśa* : *ril* : *XXVIIII*, hvor Tilføjelsen: 29 Aar gammel muligvis skal betegne en usædvanlig tidlig Embedsbeklædelse.

I Nr. 55 finder vi et nyt Talord. Indskriften lyder: *larisallari* | *saliśla* | *ϑanχvilus* | *calisnial* | *clanl avils* | *huϑnars*. Da Tierne dannes ved *alχ* eller *ϑrum*, repræsenterer *huϑnar*, som Torp rigtig har set, Ener + Tier (*huϑnar* maaske = 16; Figuren kan dog ikke tages til Indtægt for denne Værdiansættelse). Naturlig er da den Slutning, at vi i *nar* har det etruskiske Ord for 10. Herved bliver Eksistensen af det af Torp konstruerede Ord for 10 *lu* højst problematisk; thi at etruskisk skulde have to Ord for 10 i Ener × Tier og ét i Ener + Tier, uden at noget af disse Ord skulde være = Tallet 10, er ikke rimeligt.

Digitized by Google

Ogsaa i Nr. 56 (ligesom Nr. 55 Sarkofagindskrift) har vi Talord. Linie 2 lyder: XXX *lane vel śeϑal . acilc* . ↑ . /\ . *celc* : *ceanuϑ* : *avils*. Her er Tydningen højst usikker, da første Linie omtrent er udvisket; læselig er kun Begyndelsen *xn velχas* og Slutningen *śuϑu* : *puϑce*. Torp formoder, at Indholdet er: Velchas, som ligger i Sarkofagen, har optaget Stalane Vel og 15 Slægtninge i sin Grav. Tilsidst angives den afdøde Velchas' Alder i Ordene *celc ceanuϑ avils*. Dette skal betyde 48 Aar (*celc* = 30, *ceanuϑ* = 18). *celc* er vel tænkeligt som grafisk Variant til *cealχ*, *celχ* (*c* for *χ* er ganske almindeligt); imidlertid behøver *celc* dog ikke at være Talord, men Opfattelsen *cel (cel*, *cal* = lat. *cella)* + *c* (= og) er ligesaa tilstedelig. Hvilket Tal *ceanuϑ* er, tør jeg ikke udtale mig om, men jeg finder det meget betænkeligt af Torp at antage to Ord for 18, *eslemzaϑrum* og *ceanuϑ*. Oversættelsen af Linie 2 tilfredsstiller kun i ringe Grad Meningen; at sammenligne Fabr. 2335 gaar ikke an, da dér ikke er Tale om at bisætte 20 Slægtninge i Graven, men derimod om at nedsætte 20 Urner i den! *murs* betyder nemlig som af Schäfer fundet: Krukke, Urne.

Af andre Indskrifter kan der være Grund til at fremhæve Nr. 48 (Sarkofagindskrift):

ramϑa : *nuiχlnei* : *stalanes* : *velus*
cianil : *puia*

Her har vi i *cianil* et nyt Ord. Da *puia* betyder Hustru, maa *cianil* enten være et Adjektiv med Betydningen elsket, kære (for Endelsen sml. *acil*, *husil*, *vacil*) eller et Ordenstal svarende til *ci*. Det sidste anser jeg med Torp for langt det sandsynligste. Et saadant Følelsesudbrud som «elsket» er jo ganske almindeligt paa vore Grave, men vistnok uden Parallel paa de etruskiske, der nøjes med en nøgtern Angivelse af Fakta. At *eitva pia* Fabr. 2340 skulde betyde smuk og from (*pia* romersk Laaneord) er en løs Paastand, for hvilken der ingen Støtte kan anføres. Hvis *cianil* er Ordenstal, maa *ci* være et ret lavt Tal — noget, der ogsaa er sandsynligt ud fra en Række andre Betragtninger — 2 eller 3. Naar Torp p. 511 bemærker, at han har bevist Værdien 3 for *ci*, da er dette ganske urigtigt; *ci* = 3 er en ren og skær Hypothese, der bl. a. hviler paa det falske Grundlag, at *vacl M. A.* skulde betyde «Spruch». Hvad dette Ord end betyder — «Spruch» kan det ikke være, som det allerede fremgaar af Forbindelsen *vacltnam*, der er = *vacl etnam* (*etnam* = Offer-

Digitized by Google

gave); altsaa maa *vacl* være noget, der ofres (et Suffix *-tnam* er ganske ukendt).

I Nr. 55 finder Torp Genetivformen *clanl* (*clan* = Søn) højst paafaldende, da den almindelige Form er *clenśi*. Da Genetiv Enkelttal i etruskisk dannes enten med *s* eller *l* og der ikke synes at være Tale om forskellige Deklinationer, kan jeg ikke se, hvad der skulde være i Vejen for, at det samme Ord danner sin Genetiv baade med *s* og *l*, selv om den ene af disse Dannelsesmaader er den almindelige. Forøvrigt kan en saadan Vekslen bestemt paavises i Ordene paa *na* (sml. ogs. *fuflun-l*, hvor det ikke er nødvendigt at antage Elision af *s*; *neśs* ved Siden af *neśl*, *murśs* og *murśl*; sikkert *larϑias* og *larϑial* som Gen. til Larthi(a) m. a.). Den samme Genetivform har vi aabenbart C. I. E. 4539 *ca* : *suϑi* : *nes*[*l* : XX] | *amcie* : *titial* : *can*|*l* : *restiaś* (Udeladelse af *l* er ganske almindeligt); maaske ogsaa C. I. E. 76 *mi* : *cana* : *larϑiaś* : *zanl* : *velχinei* : *śe* . . . .

Nr. 35 lyder saaledes: *nerinai* . *ravnϑu* . *avils* . *ril* . ↑ *IIX* . *at* . *cravzaϑuras* (:) *velϑurs* : *lrϑalc*. Betydningen er klar. Ravnthu Nerinai (død) i en Alder af 58 Aar, Velthur og Larth Cravzathuras *at*. I *at* maa der stikke Forkortelse af et kvindeligt Slægtsnavn, naturligst Moder (for Hustru har vi Ordet *puia*). Efter min Mening maa dette *at* (eller *ati*, som Pasqui læser) sættes i Forbindelse med *ativu* Fabr. 2169. Paa den ene Side af en Nenfrostele læses: [*r*]*avnϑu* . *sei* | *tiϑi*; paa den anden: *ativu* | *sacniśa* : *aturś*. Den samme Form med udeladt *v* har vi Fabr. 1013: *larϑi* : *seianti* : *fraunisa* : *atiu* : *piute* : *ś*. Denne sidste Indskrift maa betyde: Larthi Seianti Frau(c)nis Datter, Sethre Piutes *atiu*; *atiu* bruges altsaa her om en Kvinde; «Moder» synes at passe godt. (Da *piute* er skilt fra *ś* ved Punkt, kan man ikke som Torp I 34 opfatte *piute* : *ś* som Gen. til *piute*, men *s* er her som ikke sjældent Afkortning af Navnet *sethre*). 2169 maa betyde: Ravnthu Seitithi (nl. hviler herunder). Hendes Moder indvier *aturs*. Torps Oversættelse: Ravnthu Seitithi, *die ativu*, indvier til sig selv (underforst. en Grav) er urigtig. Hvis *ativu* hørte sammen med Ravnthu Seitithi, havde det sikkert staaet paa samme Side; *ativu* uden Genetiv vilde være underligt, da det efter Torp, der rigtigt afviser Deeckes *sacerdos*, betyder: Enke, Søster el. l. (hvis Enke eller Søster?); og endelig er *aturs* ikke Gen., men Nom.-Acc. og danner Objekt for *sacniśa*. At *s* hører med til Ordets Stamme, fremgaar af Fabr. 2335 (paa Laaget af en Sarkofag) . . . *atrśrc*.

Digitized by Google

escuna . calti . śuϑiti (*c* = og) . . . og giver *atrśr* i Gravrummet. Torp øver Vold mod Teksten, naar han river *rc* løs fra *atrś* og tager disse to Bogstaver som Objekt.

Af Gloser, vi allerede i Forvejen kendte, og hvis Betydning er nogenlunde klar, finder vi *mutna* = Kiste 49, 50, 51 og 53; *fleres* = Billede, Billedstøtte 21 (almindeligt paa M. A.); *tinia* 37 a etruskisk Navn for Juppiter (med Sideformen *tina*, Gen. *tinś*, *tinśi*); *ecn*, *eca*, *ca*, grafiske Varianter af det demonstr. Pronomen, = denne; Betydningen er absolut sikret, og Herbigs «vielleicht» er unødvendig Forsigtighed; 42 *eclϑi ramϑa cainei* er *eclϑi* aabenbart Lokativ af Nom.-Acc. *cal*, *cel*, *cela* = lat. *cella*; altsaa blot grafisk forskelligt fra *clϑi*, *celati*, *calati*, *calti*, *clt*, *clϑ*. Til *eclϑi*, *clϑi* sml. *ścuna*, *escuna; luri*, *eluri*; *ecn*, *cn; puruϑn*, *eprϑne* osv.

Digitized by Google

Anmeldelser.

F. Cumont, Die Mysterien des Mithra. Deutsche Ausgabe von *G. Gehrich*. Leipzig 1903, Teubner. XVI + 176 s.

Med enestående koncentration har den belgiske arkæolog *Franz Cumont* helliget sig til studiet af guden Mithra, og han har i de c. 15 år, denne hans forskning har staaet på, gennemgransket sit æmne til bunden. Det var også fornødent, at det blev gjort. At den iraniske guddoms kultus var mægtig i den romerske kejsertid og vidt udstrakt over riget, vidste man; men dens liv var så lønligt og dens steder så spredte, at der skulde en gennemtrængende søgen til for at få sagen samlet under øje. Fr. Windischmanns udførlige artikel om Mithra i ZKM I var ikke nok dertil og opholdt sig tilmed især ved Mithradyrkelsens østlige ende; den støttede sig også næsten udelukkende til litterære mindesmærker. Men der måtte gås arkæologisk tilværks om man skulde faa fat i Mithra, og Cumont havde ikke ladet nogen indskrift eller noget billedværk upåagtet, da han i 1896 og flgg. år fremlagde sit store værk «Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra» (Bruxelles, Lamertin). Det er hovedindholdet af dette lærde opus som han nu har gjort almindelige dødelige den tjeneste at fremstille i let tilgængelig korthed[1]; og denne mindre bog har da også fundet fortjent udbredelse, idet den foreligger både i tysk og engelsk oversættelse fra den franske original.

Det mindst betydelige af bogens afsnit er det første om Mithraismens oprindelse. Forf. viser her meget kortfattet hvorledes den iraniske guds kultus har bredt sig over Armenien, Pontus og Kappadokien og det øvrige Lilleasien, dens sammensmæltning med babylonisk religion og andre semitiske elementer. De vigtigste problemer på dette område har C. dog ikke søgt at løse. Mithras forbindelse med solen er vel kendt fra Veda og Avesta, hans forbindelse med oxen — som er et hovedtræk i hans vestlige form — derimod ikke. Hvor stammer den fra? og på hvilket tidspunkt har han faaet sin frygiske hue? Hvor mange iraniske elementer har han overhovedet bevaret? At Mithra er

---

[1] Også hans artikel Mithra i Roschers lexikon kan anbefales dem, der vil slippe lettere til det.

Digitized by Google

et rigtig godt exempel på et kultisk konglomerat er ihvertfald tydeligt, og måske man aldrig får nøglet viklet op. Skade, at den danske præst Johannes Fibigers store værk om Mazdaismen aldrig blev udgivet. Det indeholdt en meget grundig undersøgelse af Mithradyrkelsens lilleasiatiske elementer og kom, såvidt jeg husker, til det resultat, at disse var det afgørende ved gudens senere skikkelse.

Med det næste afsnit: Mithradyrkelsen i Romerriget betræder Cumont sit egentlige revier. Det første udbytte af hans topografiske eftersøgning er dette vigtige: at «Mithra for stedse blev udelukket fra den græske verden». Grækernes nationale stolthed bød dem det; de kunde tage mod mange fremmedguder, men den persiske arvefjendes skytsgud har de betakket sig for. Italien er Mithra ifølge Plutarchs troværdige beretning nået til på Pompejus' tid, vistnok gennem den kilikiske sørøverkrig. Overhovedet er hæren det bindeled mellem øst og vest, ved hvilket den nye kultus forplanter sig; derfor nåede den først ud til rigets udkanter, langs grænserne i nord og vest, hvor legionerne lå; først senere, og da især med soldaterkejseren Commodus, vinder den rigtig fod i Rom. Særdeles levende er C.s påvisning af, hvorledes bestemte rekruteringer med asiatiske tropper, f. ex. Hadrians i Dalmatien og Møsien, og enkelte kolonisationer som Trajans i Dacien, har ført Mithraismen med sig og hvilken betydning det havde, at just Commagene, hvor denne religion stak særlig dybt, kom til at levere så meget mandskab til legionerne. Således afsøger C. det hele terræn «fra Sortehavets bredder op til de skotske bjærge og ned til Saharas ørken»; han opleder kultusstederne, viser, hvor dyrkelsen har udbredt sig over landdistrikterne, og hvor den (som i Britannien) har holdt sig til de befæstede pladser. I Middelhavets havnebyer forklarer han udbredelsen gennem de asiatiske slavers spredning, hvad også indskrifterne ligefrem beretter om. I Cæsarea i Kappadokien vier en slave («på meget god latin») et solbillede til Mithra, hvad jeg griber lejligheden til at notere som støtte for tydningen af Trundholmfundet (Danske Studier I). Hvor C. finder lokaliteter uden fremtrædende Mithradyrkelse, søger han at forklare det; i Asia propria, Bithynien og Galatien mangler den, fordi handelen var på græske hænder og fordi der herfra kun exporteredes mandskab. Når den mangler i Spanien og Midt- og Vestgallien, slutter C. at det var fordi der ikke var stående legioner i disse egne, som altså kunde rekruteres fra Asien — hvilket er stærkt sluttet. Som et hovedresultat slår C. fast, at

Digitized by Google

Mithradyrkelsen har spredt sig med en vidunderlig hastighed, hvilket jo også stemmer med det almindelige indtryk, man har af mindesmærkernes ensartethed og samtidighed.

I det smukke lille kapitel «Mithra og kejsermagten» anføres der strax en grund til denne hurtighed, nemlig at dyrkelsen kom så sent til Rom, at den undslap forfølgelser, som tidligere orientalske kultusbevægelser havde været udsat for. Kejserne tog allerede fra Neros tid velvilligt imod den og fandt selv en positiv støtte i Mithraismen, idet denne gav et vægtigt bidrag til kejserdyrkelsens udbredelse. Ganske vist dyrkede Perserne ikke storkongens person, men for guddommelig regnede de dog hans kongelige magt, den såkaldte *hvareno*, der snart tænktes som en ildslue, snart som et blot abstractum. Dette ord oversatte Grækerne ved *τύχη*, Romerne ved *fortuna*, og denne persiske forestilling om kongemagtens guddommelighed forplantede sig via Pontus og Kappadokien, indtil vi finder den på Vespasians og hans efterfølgeres mønter som *fortuna Augusti*. Den samme tankegang ligger, som C. i det enkelte påviser, bag kejsertitlerne *pius*, *felix* og navnlig *invictus*, der er en arv fra den med Mithra identificerede *Sol invictus*. Solkronen har sin oprindelse sammestedsfra, og udtrykket *deus et dominus natus* forklarer C. ud fra Mithratheologiens præexistenslære.

Udførligt fremstilles nu denne theologi som et spekulativt system sammenføjet af den iraniske dyrkelse af «Tiden» (*Zervan* = *χρόνος* identificeret med *Κρόνος*) og af naturelementerne: den babyloniske stjærnedyrkelse med dens skæbnetro og den til Mithra særligt henhørende soldyrkelse. I denne verdensorden står solguden (ligesom den babyloniske Shamash) som en «midler» (*μεσίτης*), dette vigtige begreb, der i de første århundreder melder sig i alle religiøse systemer, gnostiske og platoniske såvel som kristelige, idet det for alle gælder om at skaffe en effektiv forbindelse mellem den unærmelige og uerkendelige gud og menneskeslægten. Derfor kredser den mythologiske fantasi nu så stærkt om Mithras person, hans fødsel i klippehulen, hyrdernes tilbedelse, hans dyst og forlig med solen, først og fremmest hans gentagne kampe med oxen. Disse får dels kosmogonisk betydning efter gammelarisk mønster, idet tyrens blod og sæd giver alt Levende væxt og liv på jorden, hvorved Mithra altså bliver skaber (demiurg); dels antager disse kampe en heroisk-tragisk karakter i stil med Heraklesarbejderne; det er Mithras lidelse og møje. Hvor tyreslagtningen senere optræder med sin bloddåb i Mithrasliturgien,

Digitized by Google

tyder C. den vistnok rigtigt som livsgivende, ikke som rensende. Imidlertid spiller også renheden (og denne er jo et persisk grundbegreb) en rolle i den mithraiske ethik. Den vandtes dels ved afholdenhed, men mere ved krigersk tapperhed, ligesom man i det hele sporer den persiske mandigheds- og virksomhedsånd i denne moral. Det afgørende er dog gudens hjælp og den forløsning, der ligger i optagelse i hans kultuskreds og den mystiske forbindelse med hans væsen. Ved denne hjælpes den troende gennem skæbnerne hinsides graven og går frelst ud af dommedagsprøverne og verdensbranden. Også disse sidste optrin er utvivlsomt lån fra det persiske.

Såvel dette dogmatiske kapitel som navnlig det følgende om liturgien er løselig holdt og bevæger sig en del i formodningens form. De er heller ikke længer vor bedste kilde. C.s arbejde lider på dette punkt af den vanskæbne at være kommet til verden kort før Dieterich udgav den liturgi, som han har bestemt som en Mithrasliturgi. C.s eget suk efter «et lykkeligt tilfælde som skulde bringe et Mithramissale for dagen», har således fået prophetisk betydning, men samtidig har dette fund og dets tydning kronet C.s egne arbejder; thi uden disse var Dieterich sikkert ikke kommet langt frem med sin tolkning af denne næsten uigennemtrængelige text. I Dieterichs bog må man altså søge nærmere besked om Mithradyrkelsens faktiske indhold (ihvertfald sålænge Dieterichs påstand står uomstyrtet, at det virkelig er en Mithrasliturgi, han har fremlagt).

I slutningskapitlet om Mithraismens skæbne i Romerriget og dens forhold til de andre datidige religioner er C. atter på sikker grund, og hans fremstilling former sig her til et særdeles lærerigt billede af kejsertidens indviklede religionsforhold. Grundene til, at Mithradyrkelsen efter sin hurtige udbredelse og stærke kulmination (omkring 250) så brat sank sammen, søger han fornuftigvis ikke blot i de kristne kejseres forfølgelser, men også i indre skavanker. At kvinderne var udelukkede fra Mithradyrkelsen var allerede en fatal omstændighed, men endnu mere skæbnesvanger var Mithrareligionens synkretistiske karakter, der ikke blot indvævede alskens ufrugtbare naturspekulationer, men også orgiastiske udskejelser i det ellers så smukt anlagte Hele. Og disse uægte bestanddele blev Mithraismen aldrig befriet fra, fordi den ikke som kristendommen blev avet af modstand og modsigelse i sin opvæxt, men tværtimod strax gjorde lykke og kom på moden. Dog tror jeg ikke, det er modstandens rensende skærsild alene, der gav kristen-

Digitized by Google

dommen overtaget. Underligt, at der i disse afregninger mellem kristendom og hedenskab fra videnskabelig side lægges så lidt mærke til det faktum, at kun de tre religioner, der er grundlagte af en personlighed, og som består i forholdet til denne personlighed, har kunnet blive verdensreligioner.

Edv. Lehmann.

Oluf Nielsen, Lærebog i fransk Syntax til Brug for de højere Klasser. Kbh. 1904 (G. B. N. F.). 167 S.

De lærere, der har følt ulæmperne ved at anvende Barüels store syntax, men som ikke har kunnet bekvemme sig til at bruge en mindre bog som f. ex. Jungs grammatik, vil sikkert med glæde hilse fremkomsten af et hjælpemiddel, der er mere beregnet paa undervisningen i de højere klasser. Om nærværende bog træffer det rette, vil naturligvis kun kunne lade sig afgøre ved at bruge den med et eller to hold. Paa forhaand synes den at være lidt for omfangsrig, medens den paa den anden side har forskellige gode egenskaber, der røber den kyndige lærer. Det er saaledes absolut et fremskridt, at læren om infinitiv er ordnet efter infinitivens funktioner og ikke efter dens forbindelse med præpositioner, at der gøres opmærksom paa forskellen mellem *personne* og det substantiviske *aucun*, at det fremhæves, at en sætning med *pour que* ikke altid er en hensigtssætning, og flere andre ting. I det hele og store afviger bogen imidlertid ikke meget fra den traditionelle behandling af fransk syntax. Der findes adskilligt forældet, og, hvad værre er, der er ikke skarpt nok skelnet mellem lærebog og sprogbeskrivelse. En lærebog skal f. ex. docere, at nægtelsen paa fransk er *ne—pas*, en sprogbeskrivende fremstilling skal tillige vise, hvorledes det literære sprog paa mange maader viser spor af ældre tilstande. Nu siger forfatteren ganske vist udtrykkeligt (s. 129), at *pas* i det moderne sprog er uundværligt, og lader tilfældene med *ne* alene træde i baggrunden; men rundt om i bogen findes der exempler, der er tagne fra det literære sprog og ikke afpassede efter lærebogens tarv, saaledes f. ex. s. 16—17: *Je ne pouvais choisir meilleur moment.* Da der ikke er saa mange aar tilbage, inden fransk faar en væsenlig anden stilling i skolen, meddeler forf. i fortalen, at han agter at sammenarbejde sin «grammatik» og foreliggende syntax til en ny lærebog, der vil kunne svare til det ny gymnasiums tarv, og at han i denne vil foretage en oprømning i det traditionelle stof. Forhaabenlig vil han da se mere bort fra det sprogbeskrivende og indføre ensartethed i alle meddelte exempler.

Digitized by Google

Passé défini maa vige for passé indéfini overalt undtagen netop i den anmærkning, der skal kortelig fortælle, at passé défini er en ren bogform. Paa samme maade maa imparf. du subj. udryddes fra alle exempler, der ikke direkte vedrører subjonctif, og selv der maa tilfælde som *on eût dit* erstattes af *on aurait dit* osv. osv. Opgaven er ikke saa ganske let, da det gælder om at kaste saa meget overbord, som hidtil er anset for nødvendigt, men det vil være et meget fortjenstfuldt arbejde, som man kun kan ønske forf. held til at fuldføre.

Med hensyn til forskellige enkeltheder har jeg en anden opfattelse end forfatteren. Da det vilde blive for vidtløftigt her at komme ind paa dem alle, skal jeg nøjes med at udplukke et par ting, der for øvrigt ikke alle er af lige stor betydning.

S. 14. Blandt de tilfælde, i hvilke artiklen udelades, findes som sædvanligt *il loge rue de Richelieu.* Det er imidlertid ikke tilstrækkeligt at sige, at artiklen udelades ved bopælsangivelser. For det første er det kun navne paa gader, torve og pladser, der kommer i betragtning, for det andet anvendes disse navne uden artikel i langt større omfang end blot ved bopælsangivelse. Sml. følgende exempler, der langt fra er udtømmende: *arrivés place Royale* (Daudet, Numa R. 249); *on s'arrêta rue Jacob* (D., Sapho 18); *l'argent filait rue Fortuny, chez le mange-tout* (D., L'immortel 27); *[il] l'avait vu se faire cirer, boulevard Montmartre* (Zola, L'assommoir 302); *Place du Théâtre Français, elle se décida brusquement* (Lesueur, Fiancée d'outre-mer 94). Navnlig anvendes gadenavne osv. saaledes meget almindeligt i stedet for et bestemt hus eller en bestemt families eller persons bopæl, ganske som paa dansk («Jærnbanegade» = Dagmarteatret), f. ex. *il se fit conduire rue de Courcelles. Plus personne* (D., L'imm. 193; ɔ: til fyrstinde Rosens palæ i rue de C.); *il lui raconta sa visite rue de Rome* (D., Sapho 242), osv.

S. 37. Det forekommer mig mindre heldigt at sige, at *il est* anvendes, naar prædikatet er et adjektiv eller et forholdsled. Hellere: «eller en adjektivisk forbindelse». Det er i de allerfleste tilfælde *à* + infinitiv, der ogsaa ellers fungerer som adjektiv, medens vendinger som det anførte *il est d'un dupe de . . .* sikkert er forældede.

S. 44. Bemærkningen om ordstillingen *de ne le point voir* (for *de ne pas le voir*) kunde passende udgaa af en lærebog, og det samme gælder s. 45 *il crut pouvoir lui tout dire.* Det regelmæssige er, at pronominet kommer umiddelbart foran infinitiven, og det er det, eleven skal lære.

S. 45 fodnote 1. Det er et meget stort spørsmaal, om *voici* og *voilà* er oprindelige imperativer. Det strider mod pronominers foranstilling ved disse ord, og der kan næppe være nogen tvivl om, at det fra først af er spørgeformer.

S. 52. Der vilde være grund til under omtalen af de pos-

Digitized by Google

sessive pronominer at anføre tilfælde som *je suis heureux d'avoir fait votre connaissance, à vous et à votre sœur*; *leur fille adoptive, à elle et à son frère* (Zola, Travail 477) «hendes og hendes broders adoptivdatter»; *sa fille adoptive et celle de son frère* kunde misforstaaes. Exemplet s. 56 *ma maison et celle de mon voisin* er oversat «mit og min nabos hus» og kan næppe oversættes paa anden maade med faa ord. Der er rimeligvis tale om to forskellige huse, men da det ogsaa kan opfattes som gældende et hus, som jeg og min nabo ejer i fællesskab, er der anledning til at fremhæve, hvorledes forskellen lader sig udtrykke paa fransk.

S. 59. Det er for lidt at sige, at *cela* «undertiden» bruges som foreløbigt subjekt i stedet for *il*. Vendinger som *cela m'ennuyait beaucoup d'en parler* er i virkeligheden ganske almindelige og hænger sammen med den sædvanlige tendens til at sætte *cela* foran upersonlige verber (*ça suffit, ça fume, ça neige* osv.) i modsætning til det personlige *il*.

S. 63. En sætning som *au moment que je sortais* er umulig paa moderne fransk. Det relative adverbium *que* bruges om tidsforhold kun efter substantiver med ubestemt artikel samt efter tidsadverbier som *aujourd'hui, maintenant* osv. Naar man i literaturen træffer tilfælde som *du temps qu'il travaillait à Mousseaux* (Daudet, L'imm. 55); *où est le temps que M. Paul Margueritte publiait la «Force des choses»!* (Pellissier i La Revue 1 avr. 1902, 91) er det bevidste eller ubevidste arkaismer, som elementærgrammatikken ganske maa se bort fra. Det hedder altsaa normalt f. ex. *le jour où ça est arrivé*; *au moment où il quittait sa patrie*; *les fois où il rentrait ivre*, osv. *Du moment que* forekommer i betydningen «siden» (begrundende), men det mere moderne *du moment où* er vel nok saa hyppigt. Derimod regelmæssigt *un jour qu'il se promenait . . ., une après-midi que . . .* osv., men kun indledende, ellers følger der ogsaa *où* efter substantiver med ubestemt artikel, f. ex. *il arrive un jour où c'est fini de rire* (Maupassant, Bel-Ami 142); *elle jura de venir le surprendre une après-midi où elle n'irait pas là-bas ensuite* (Daudet, L'imm. 142).

S. 76. «Visse intransitive Verber (som f. Eks. *aller, courir, dormir, vivre*) kan endogsaa kun bruges absolut». Denne sætning er meget dunkel, naar der som exempel paa intransitive verbers absolute og ikke-absolute brug lige er nævnet *il parle — il parle de Paul*.

S. 77. *pleurer la mort de qn., sentir le tabac* og *sonner la charge* er ikke homogene.

S. 81. Sætningen *un cri les fit dresser en sursaut* maa forandres til *un cri les fit se dresser en sursaut*. Sprogbrugen gaar mere og mere i retning af at beholde *se* foran infinitiv efter *faire* med undtagelse af de nævnte faste forbindelser, hvortil ogsaa hører *faire dresser les cheveux*. I ikke faa tilfælde er det oven i

Digitized by Google

købet nødvendigt at anvende *se*, se Alfr. Johansson i «Mélanges Wahlund».

S. 96. *malgré que* angives af Dict. général at være forældet. Dette udelukker ikke, at det ret jævnligt findes i nyere literatur, hvorpaa der kunde nævnes mange exempler, som *malgré qu'elle fût alors maigre et frêle* (J. H. Rosny, Thérèse Degaudy 12). Det er ikke sikkert, at brugen af *malgré que* hos moderne forff. (og i vulgærsproget) er at henregne blandt arkaismerne, da den ogsaa kan forklares ved indflydelse fra *malgré* + substantiv ganske som paa dansk undertiden *trods* som sætningspræposition (sml. exempler anførte af Jespersen Dania III 82—83, hvortil kan føjes Søderberg: Gadens Digte 110: «trods jeg ved, at alt paa Jorden»; ogsaa det omvendte, «skønt» som præposition har sit tilsvarende i fransk vulgærsprog: *quoique ça*). Men i intet tilfælde hører *malgré que* hjemme i en lærebog, som derimod bør fremhæve *bien que* og *si — que* paa bekostning af *quoique* og *quelque — que*.

S. 97. *en attendant que* er ikke «ventende til», men «afventende at».

S. 99 fodn. At sige, at *de* foran infinitiv svarer til dansk *at*, tysk *zu*, engl. *to* er misvisende; det er tvært imod *à*, der i mange tilfælde er en nøjagtig parallel til de germanske «infinitivmærker», f. ex. *facile à tromper* = let at bedrage. Forskellen er den, at «at» i germansk ud fra saadanne tilfælde er generaliseret, medens det tilsvarende *a* i romansk kun har faaet en lignende udvidet brug i ét sprog, nl. rumænsk, idet andre udviklinger er traadt i vejen i de andre sprog.

S. 100 fodn. 1. Hvorledes infinitiven i *je suis bien bon de t'écouter* kan sammenstilles med den i *ma première pensée fut de maudire cet accident* er mig en gaade.

S. 104. Det er at stille sagen ganske paa hovedet at sige, at *commencer* «endnu» kan have *à* + inf. ved siden af *de* + inf. Brugen af *à* + inf. er langt overvejende i literaturen og vist eneherskende i det talte sprog.

Forfatteren har bestræbt sig for saa vidt muligt at forklare de forskellige sproglige fænomener, og ogsaa i denne henseende indeholder bogen adskilligt godt i sammenligning med sine forgængere. Dog er jeg ikke sikker paa værdien af saadanne oplysninger som den (s. 63 fn.), at det relative adverbium *que* enten er «en videre Udvikling af det i § 59,3 omtalte *que* eller af Neutrumspronomen *que* (§ 58 Anm. 1, Note)», bortset fra, at man i dette tilfælde ingen oplysning faar ved at følge den sidste henvisning.

Kr. Sandfeld Jensen.

Digitized by Google

Bibliographie der vergleichenden Literaturgeschichte. Herausg. von *A. L. Jellinek*. 1ster Band. Berlin 1903, A. Duncker.

Det sammenlignende litteraturhistoriske Studium med dets Følgesvend, Sagnforskningen, spiller i vore Dage en saa betydelig Rolle, dyrkes paa saa mange Steder og har en saa vidtløftig Litteratur at opvise, at en regelmæssig udkommende Bibliografi som den foreliggende, over Nyheder paa dette Omraade, næsten hører til de nødvendige Ting og vil blive hilst med Glæde, naar den blot er nogenlunde fuldstændig og omhyggelig gjort. Bogen er egentlig et Tillæg til Tidsskriftet «Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte», der for faa Aar siden begyndte at udkomme i Berlin. Et Hæfte af Bibliografien ledsager hvert Kvartal af Tidsskriftet, og dens 1ste Bind indeholder da hvad der er udkommet fra midt i 1902 til midt i 1903, for saa vidt det har været Udgiveren tilgængeligt, — han beklager sig i saa Henseende over manglende Interesse fra Forlæggeres og Forfatteres Side, idet han forgæves har anmodet om Tilsending af de Arbejder, de have ladet se Lyset. Imidlertid er Bindet, med Forfatter- og Sagregister samt en geografisk Fortegnelse over litterære Vexelvirkninger, blevet paa 74 Sider. Udgiveren lægger, som rimeligt er, særlig Vægt paa at faa det fjernere Liggende med, det som ikke enhver Studerende vil træffe paa Alfarvej, altsaa hvad der er spredt i alskens Tidsskrifter, i Disputatser o. desl. Inddelingen er følgende: 1) Almindeligt og Theoretisk, 2) Æmner og Motiver, 3) Litterære Forbindelser («Beziehungen») og Vexelvirkninger, med en særlig Rubrik ang. de enkelte Forfatteres litterære Indflydelse. Den anden Afdeling er ubetinget den omfangsrigeste og indeholder især en stor Del Folklore; indenfor den ere atter de enkelte Motiver ordnede alfabetisk, som: «Pflanzen», «Physiologus», «Politische Dichtung», «Roland», «Romeo u. Julie» osv. Ganske korte Notitser om vedkommende Arbejdes Indhold slutte sig til Titelangivelserne. Men der er unægtelig ved dette Bind det mindre Heldige, som Registrene ikke afhjælpe helt, at de fire Hæfter Bibliografi fra Tidsskriftet nok ere sammenstillede her, men ikke sammensmeltede, saa at man af og til maa se efter paa en hel Del forskellige Sider. — Det bibliografiske Arbejde synes at udmærke sig i det hele ved prisværdig Nøjagtighed og vil vistnok blive af virkelig Betydning, naar Tilslutningen ikke udebliver og naar der raades Bod paa den nys paapegede Mangel. Fra den nordiske litteraturhistoriske Forskning anføres i dette 1ste Bd. Arbejder af E. Björkman, O. Davidsson, J. L. Heiberg, J. P. Jacobsen, O. Kyrre-Olsen, S. Larsen, W. Moestue, C. Nyrop, A. Olrik, J. «Ostrup», O. Sinding, W. Söderhjelm, C. Wahlund, E. Wrangel og undertegnede Anmelder.

E. Gigas.

Digitized by Google

P. Vergilius Maro Aeneis Buch VI. Erklärt von *Eduard Norden.* (Samml. wissensch. Kommentare zu gr. u. röm. Schriftst.) Leipzig 1903, Teubner. XII + 484 S.

In der Reihe der bisher erschienenen wissenschaftlichen Kommentare ragt Nordens Erklärung der Nekyia Virgils sowohl durch die Wahl der Aufgabe als durch die Ausführung hervor. Von Virgil ist seit Heyne in Deutschland keine erklärende Ausgabe erschienen, die wissenschaftlichen Anforderungen genügt; andererseits hat sich gerade in den letzten Jahrzehnten die Specialforschung dem lange vernachlässigten Dichter stark zugewandt. Ihre Bemühungen sind ganz besonders dem 6ten Buch zu Gute gekommen; schon deshalb war die Wahl gerade dieser Partie der Aeneis wohl gerechtfertigt. Ausserdem ist die Nekyia, wie der wichtigste, so auch der schwierigste Abschnitt des ganzen Gedichts.

Norden behandelt in einer verhältnismässig kurzen Einleitung die schwierige Quellenfrage; dann folgen Text und Übersetzung; Kommentar (S. 105—341); Schlussbetrachtung über die Komposition; stilistische und metrische Anhänge; endlich Nachträge und Register.

Der Text ist, wie sich gebührt, durchaus konservativ behandelt; wenn ich mich nicht irre, hat keine einzige Konjektur Aufnahme gefunden. Der Apparat ist sehr knapp gehalten; hie und da vermisst man Varianten, so zu 734 *despiciunt* (alle alte Hdss.), zu 704 *siluis* (so F M[s]), die auch im Kommentar keine Erwähnung finden. — Die Übersetzung hat kein einheitliches Metrum, sondern zeigt bunten Wechsel von Iamben, Trochäen, Nibelungenstrophe u. a. Dass sie misslungen ist, ist wol ein so allgemeines Urteil, dass ich mich dabei nicht weiter aufzuhalten brauche.

Der Quellenfrage, die in neuerer Zeit vielfach behandelt ist, hat N. mit Recht seine besondere Aufmerksamkeit zugewendet. Leider steht das Ergebnis in keinem rechten Verhältnis zur verwandten Mühe. Man ist darüber einig dass Virgil zwei Arten von Quellen benutzt hat: mythologisch-poetische und theologisch-philosophische. Dass unter ersteren sowohl eine *κατάβασις Ὀρφέως* als eine *κ. Ἡρακλέους* war, hat N. durch eine Reihe in den Kommentar aufgenommener Einzelbeobachtungen sicher gestellt. Als philosophische Hauptquelle will er in der Einleitung eine Apokalypse des Posidonius nachweisen. Dass zahlreiche Parallelen zwischen Virgil und von Posidonius beeinflussten Schriftstellern vorhanden sind, steht nach N.'s Untersuchungen ausser Zweifel; nur wissen wir leider von einer Posidonius-Apokalypse nichts, und die Parallelen können bei der in dieser Litteratur ausserordentlich zähen Tradition leicht täuschen. Dessen ist sich Norden übrigens wohl bewusst und trägt daher seine Hypothese mit aller Reserve vor. Am meisten bleibt zu bedauern, dasz die ganze Quellenarbeit, wenn sie auch sicherer wäre, für die Erklärung so wenig abwirft,

Digitized by Google

so lange wir die Quellen nicht rekonstruiren können; und das ist leider sowohl bei der einen wie der andern Gruppe bis jetzt unmöglich. — In der Abgrenzung der Quellen gegen einander bietet N. sehr Beachtenswerthes; Widersprüche bei Virgil gelten ihm (mit vollem Recht) auf diesem Gebiete nicht als Beweis von Benutzung verschiedener Quellen.

Im Verhältnis zur Quellenfrage ist die Behandlung der Komposition etwas zu kurz gekommen. Das Buch von Heinze «Die epische Technik Virgils» hat Norden nur für seine Schlussbetrachtung verwerthen können. Das ist sehr zu bedauern; gerade dieser Abschnitt, wo N. auf den von Heinze gewonnenen Resultaten selbständig weiter baut, enthält ganz Vortreffliches und zeigt dass N. für derartige Untersuchungen ein entschiedenes Talent hat. Hätte er die Betrachtungsweise, die hier versucht ist, durchführen können, so hätte der Kommentar so wie die Einleitung an vielen Stellen sehr gewinnen müssen. Nun vermisst man manches — am meisten, was doch in der «Schlussbetrachtung» hätte stehen können, eine Betrachtung der Stellung der Nekyia zum übrigen Gedicht. Eine solche ist nicht nur an sich natürlich, sondern zugleich für die Erklärung vieler Einzelheiten im VI. Buch geradezu nothwendig. Ich könnte mich bei diesem Punkt mit einem Verweis auf meine Abhandlung «Guderne hos Virgil» (1887) begnügen; weil aber dies Buch (aus leicht erklärlichen Gründen) Norden unbekannt geblieben ist, und ich einiges heute, nach fast 20 Jahren, anders formuliren möchte, werde ich unten gelegentlich auf diese Fragen zurückkommen.

Der Kommentar ist gehaltvoll ohne weitschweifig zu sein. Selbstverständlich hat Norden die neueren Untersuchungen über einzelne Stellen, Quellen- und Kompositionsfragen u. s. w. sorgfältig verwerthet; ausserdem hat er aus den älteren Kommentaren, vor allem natürlich aus Servius, manche wertvolle Notiz ans Licht gezogen. Mitunter begnügt er sich freilich mit einem Hinweis auf eine fremde oder eigene Specialarbeit. Das mag in Nebensachen gerechtfertigt sein; an wichtigern Stellen ist es übel angebracht. So thut er fast die ganze Realerklärung der Verse 788—807 (Weissagung über August) mit einem Verweis auf einen Zeitschriftaufsatz und eine Abhandlung ab. Das ist, trotz der darauf bezüglichen Bemerkung in der Vorrede (S. VII), ein kaum zu verantwortendes Verfahren. Wenn die Erklärung eines Abschnittes anderwärts erledigt ist, so mag man die Begründung derselben übergehen; die Ergebnisse gehören aber in einen Kommentar der diesen Namen verdienen soll. — Über das Verhältnis Virgils zu seinen Vorgängern bietet N.'s Buch mehr und Besseres als irgend ein früherer Kommentar; an zahllosen Stellen wird der Ausdruck analysirt um Abhängigkeit von älteren Dichtern zu konstatiren. Auch die technischen Mittel Virgils, wie Allitteration, metrische Feinheiten u. dgl., finden eingehende Behandlung. Ausser-

Digitized by Google

dem wird jedem Abschnitt eine sorgfältige Darlegung der rhetorischen Komposition vorausgeschickt. Ich gestehe, ich habe mich mit diesen a, b, c, 1, 2, 3, *τρίκωλον, τετράκωλον* u. s. w. nicht recht befreunden können; sie nehmen viel Platz ein, und ihr Nutzen bleibt zweifelhaft. Sehr dankenswert sind dagegen die Zusammenstellungen metrischer und stilistischer Beobachtungen, die die Anhänge bieten, und mit vollem Recht hat N. durch ihre Ausscheidung den Kommentar entlastet.

Bei einer so schwierigen Aufgabe werden viele Einzelheiten immer kontrovers bleiben. Einiges von der Art soll im Folgenden besprochen werden, wobei ich mich vorzugsweise an die schwächste Seite der N.schen Arbeit, die Behandlung der Komposition, halten werde. — In der Einleitung S. 29 behandlet N. ausführlich V. 439 (*noviens Styx interfusa coërcet*). Diesen Zug, der sonst nicht zu belegen ist, erklärt er «kosmisch», aus einer philosophischen Lehre von 9 Sphären, woraus die Welt zusammengesetzt sei (Cic. somn. Scip. 17). Mit der Styx lässt sich diese Lehre nur durch eine Reihe unhaltbarer Kombinationen in Verbindung bringen. Auch hiervon abgesehen passt die «kosmische» Vorstellung gar nicht in die Virgilstelle hinein. Die 9 Sphären reichen von der Erde bis zum Aether als dem Aufenthalt der Seligen; bei Virgil ist von den Selbstmördern die Rede, die in das irdische Leben gern zurückkehren möchten. Von diesem sind sie doch höchstens durch eine Sphäre getrennt (wobei übrigens zehn herauskommen würden; bei den neun ist an die Unterwelt überhaupt nicht gedacht). Viel näher liegt ein Verweis auf die Hesiodstelle Theog. 790, wo von der Styx als dem zehnten Theil der in neun Windungen sich um die Erde schlingenden Okeanos die Rede ist. Von dieser Stelle aus ist die Verschiebung der Vorstellung vom Okeanos auf die Styx leicht zu begreifen; sie wird schon in der Quelle Virgils vollzogen worden sein. — Überhaupt sind diese «kosmischen» Erklärungen etwas bedenklich. So wird der Ausdruck *aëris campi* 887 auf die Mondregion gedeutet, und dadurch in die Unterweltsdarstellung Virgils ein ganz fremdes Moment hineingetragen. Das Gleiche gilt von den Versen 740—42: *aliae panduntur inanes suspensi ad ventos, aliis sub gurgite vasto infectum eluitur scelus* etc. Jeder Gedanke an die «überirdische Sphäre», von welcher N. auch hier redet, wird durch die Worte *sub gurgite vasto* ausgeschlossen. Vielleicht meint N. nur, dass diese Vorstellungen von Virgil auf die unterirdische Welt übertragen sind; dann müssen sie aber (auch *aëris campi*) zunächst von dieser erklärt werden. — Für den Zug dass Aeneas in der Unterwelt zwei Führer hat, bringt N. mit groszem Aufwand von Gelehrsamkeit allerlei Parallelen bei. Sie sind zum Theil etwas weit hergeholt; immerhin sind sie dankenswert, weil das *ἀμάρτυρον οὐδὲν ἀείδω* für Virgil durchgängig vorauszusetzen, der Nachweis etwaiger Vorbilder also ein Erfordernis an seinen Erklärer ist. Nur sollte man darüber

Digitized by Google

nicht vergessen, dass die Theilung der Führerschaft unter allen Umständen für Virgil nothwendig war, wenn die Zusammenkunft mit Anchises nicht in eine ganz müszige Begegnung auf der Strasze auslaufen sollte; und diese Zusammenkunft ist wiederum nothwendig als Hauptmotiv für die ganze Hadesfahrt. N. behandelt hier, wie auch sonst gelegentlich, den Virgil als ob er ein Geschichtsschreiber wäre, der seine Quellen wohl oder übel nacherzählen muss, während er doch als Dichter vor allem durch ästhetische Rücksichten gebunden war. Aus ähnlichen Gründen kann die Behandlung der Stellung, die dem Anchises und der Sibylle in Bezug auf die Wahrsagung über die Zukunft des Aeneas angewiesen ist, nicht befriedigen. Im III. Buch wird dem Aeneas versprochen, dass ihm die Sibylle mittheilen wird, wie er sich in Latium zu verhalten habe (458 ff.); V 737 sagt Anchises dass Aeneas in der Unterwelt über sein Geschlecht und dessen Stadt Auskunft erhalten wird — deutet also nur auf die «Heldenschau» hin. Im VI. Buch (890—92) dagegen wird auch die Anweisung über die nächste Zukunft dem Aeneas von Anchises gegeben, wobei die betreffenden Verse aus III direkt wiederholt sind. Aus diesem Sachverhalt schlieszt N., wie andere vor ihm, dass Virgil die Absicht hatte bei der letzten Redaktion der Nekyia die Anweisung des Anchises zu streichen und sich mit der Wahrsagung der Sibylle (VI 83—97) zu begnügen. So einfach liegen aber die Dinge keineswegs. Die Wahrsagung der Sibylle, wie sie jetzt aussieht, enthält nicht was sie nach dem Versprechen des Helenus in III enthalten musste; Aeneas bekommt nur einige Andeutungen, aus denen er nicht klug werden kann. Man kann aber weiter gehen: nach der Absicht des Dichters sollte sie auch nicht das Versprochene enthalten; sonst hätte er den Aeneas in seiner Bitte an die Sibylle (VI 65 ff.) eine entsprechende Prophezeiung verlangen lassen — was Aeneas eben nicht thut. Eine tiefgreifende Umarbeitung der ganzen Sibyllenscene wäre also nothwendig gewesen um wirkliche Übereinstimmung mit III 458 ff. zu erzielen. Nun ist freilich andererseits zu beachten (was N. ebenfalls übersehen hat), dasz Virgil es niemals auf eine wirkliche Erfüllung des Versprechens in III abgesehen hat. Er hätte ja dadurch der letzten Hälfte seines Gedichts von vorn herein alles Interesse benommen. Das Versprechen des Helenus hat Virgil in Anlehnung an Homer (κ 539 f.) erfunden um dem Aeneas einen Beweggrund für das Aufsuchen der Sibylle und damit einen ersten Anstosz zur Hadesfahrt zu geben. Von der Unterwelt und von Anchises konnte in III, wo Anchises noch lebt, keine Rede sein. Damit war aber auch die Rolle dieses Motivs ausgespielt; es ist weiter nicht zu gebrauchen, es ist eben nur ein Scheinmotiv, deren es so viele in der Aeneis gibt. Deshalb erfährt der Leser nichts von dem Inhalt der so wichtigen Wahrsagung über die Verhältnisse in Latium; deshalb redet und handelt Aeneas in

Digitized by Google

VII—XII als ob er niemals eine derartige Wahrsagung erhalten hätte. Doch erfüllt müsste das Versprechen werden — d. h. zum Schein erfüllt; daher die ganz leeren und bedeutungslosen Worte VI 890—92. Aber gerade in dieser reducirten Form liess sich die Wahrsagung in der Scene mit der Sibylle nicht anbringen; dazu ist diese viel zu bewegt, viel zu stark durch den bevorstehenden Abstieg in die Unterwelt bedingt. So hat sie Virgil an die Stelle gebracht wo sie jetzt steht, und wo sich kein Mensch um sie kümmern sollte; ob diese Prophezeiung von Anchises oder der Sibylle gegeben wurde, war ja einerlei. So wird Virgil gerechnet haben; im Ganzen richtig, nur hatte er die Philologen nicht mit in Anschlag gebracht. Die ganze Art wie er durch stetes Verschieben der Motive seine Nekyia mit dem übrigen Gedicht in Verbindung gesetzt hat ist für seine Arbeitsweise überaus lehrreich; doch mag es hier mit der Besprechung dieses einen Punktes genug sein. — Für das Verlassen der Unterwelt durch das Thor der Träume sucht Norden vergeblich Parallelen zu bringen; was er anführt, zieht nicht. Vielleicht hat Virgil hier einmal wirklich geneuert; er war gezwungen, Aeneas und die Sibylle auf einem kürzern Weg nach der Oberwelt gelangen zu lassen, und hatte wol hierfür keine Parallele. — In der «Schlussbetrachtung» S. 352 bemerkt N., dass Virgil das Motiv des goldnen Zweiges nicht ganz im ursprünglichen Sinn ausgenutzt hat; eigentlich hätte der Zweig Proserpina persönlich überreicht werden müssen. Dies ist gewiss richtig; man kann aber ferner zeigen dass Virgil das Motiv nicht ganz ausnutzen konnte, weil ein Besuch beim Herrscherpaare der Unterwelt in seiner Nekyia keinen Zweck hatte und sich doch als Nebensache nicht abthun liess. Das führt zur weiteren Frage, warum er denn überhaupt dies Motiv aufgegriffen hat; und hierauf scheint keine andere Antwort möglich als dass er es in einer Quelle fand und aus Rücksicht auf die poetische Schönheit nicht missen mochte. Dann ist ferner wahrscheinlich dass das Motiv in dieser Quelle im ursprünglichen Sinne verwendet war (so auch Norden); und auf diesem Wege werden wir auf eine *κατάβασις* mit Darbringung eines Bittzweigs an Proserpina geführt — das heisst gerade auf eine *Ὀρφέως κατάβασις*, von der N. nichts wissen will. Dem steht freilich gegenüber dass die alten Virgilerklärer das Motiv nicht belegen konnten, und dennoch die *Ὀρφέως κατάβασις* gekannt zu haben scheinen. Doch ist dies nicht ganz sicher; das *lectum est in Orpheo*, das zweimal bei Servius steht, braucht nicht nothwendig auf die *κατάβασις* bezogen zu werden.

Diese Beispiele aus der Einleitung und Schlussbetrachtung N.s werden genügen um zu zeigen, wie wichtig die stete Berücksichtigung der Komposition für die Virgilerklärung ist, und dass hier auch nach Nordens Bemühungen viel zu thun übrig bleibt. Ich wende mich jetzt zum Kommentar, um einen Abschnitt desselben

Digitized by Google

etwas genauer durchzugehen und aus dem Rest einige Stellen auszuheben.

Für die Erklärung der Verse 42—155 (Begegnung des Aeneas mit der Sibylle) hat N. zunächst gründliche Auskunft über das Lokal eingeholt. Diese versucht er dann für die Erklärung der Beschreibung Virgils auszunutzen. Leider kommt dabei gar nichts heraus; die Beschreibung ist so unklar dass keine Exegese aus ihr ein deutliches Bild herausklauben kann. N. gibt das eigentlich selbst zu (S. 133); wozu dann aber alle die Anstrengungen statt des Nachweises dass Virgil wie gewöhnlich selbst keine klare Anschauung von den Dingen hatte und deshalb auch seinem Leser keine solche beibringen konnte? Diesen Nachweis zu führen sind die von N. eingeholten Aufschlüsse vorzüglich geeignet, und auch das ist ein werthvolles exegetisches Resultat, wenn auch ein negatives. — Zu Vs. 53 stehen gute Bemerkungen über Verbindungen wie *mors pallida* u. dgl. Wenn aber *domus attonita* dahin erklärt wird dass die Höhle durch die Gegenwart des Gottes mit Stummheit geschlagen sei, ist die Feinheit wol zu weit getrieben. — Zu 57 (*dircxti*) richtige Bemerkungen über den verschiedenen Gebrauch dieser Formen bei Catull (Vulgarismen) und Virgil (Archaismen). — Zu 66 f. (*da Latio considere Teucros*) ist übersehen, dasz Aeneas hier nicht um das bittet, worum er nach dem Rath des Helenus in III hätte bitten sollen; vergl. oben S. 128. — 80 *premendo* vom Anziehen der Zügel ansprechend erklärt und gut belegt; beim ersten Anblick der Stelle ist man versucht, das Wort vom Gebrauch der Schenkel zu verstehen, was unschön ist. Im Flgd. wird die eigentliche Bedeutung des Ausdrucks *plena deo* klargestellt. Das Wort ist als virgilisch überliefert; es findet sich jetzt nicht in unsrem Texte, scheint aber an dieser Stelle ursprünglich gestanden zu haben. Doch durfte N. nicht deshalb Ausdrücke wie *Phoebi nondum patiens*, *domare* und *premere* als zweideutig bezeichnen; im jetzigen Zusammenhang sind sie durchaus eindeutig. — 86 *sed non et venisse volent* hat mit Verbindungen wie *effugisse volunt* nichts zu thun, wie N. will. — 88 wird gesagt dass Aeneas die Worte *Dorica castra* vom Griechenheere vor Troja verstehen musste. Was das heisst, ist mir unklar; Aeneas musste nach dem Zusammenhang die Worte ebenso wie jeder Leser verstehen, von einem Feinde ähnlicher Art wie die Griechen (vgl. *alius Achilles* 89). — Die schwierige Stelle 95 f. (*tu ne cede malis sed contra audentior ito quam tua te fortuna sinet*) ist nicht befriedigend erklärt. N. hält an der überlieferten Lesart *quam* fest, ohne sich mit der darin enthaltenen Schwierigkeit gehörig auseinanderzusetzen: über den Muth womit jemand auftritt hat ja die Fortuna nichts zu sagen. Wenn *sinet* mit «dulden will» paraphrasiert wird, so wird diese Schwierigkeit nur vertuscht; denn das kann *sinet* nicht bedeuten. — 103 ff. rächt es sich, dasz N. die eigenthümliche Form der Bitte in 66 nicht beachtet

Digitized by Google

hat (s. oben S. 130); er findet jetzt eine Schwierigkeit darin dass die Wahrsagung der Sibylle auf Aeneas keinen Eindruck macht. Aeneas hat aber nur Eins verlangt: die Gewissheit dass sein Volk in Latium eine bleibende Stelle finden wird. Die wird ihm gewährt (*in regna Lavini Dardanidae venient, mitte hanc de pectore curam*), freilich mit dem Zusatz dass es nach schweren Kämpfen geschehen wird. Ganz korrekt anwortet er: das ist mir gleichgültig, in der Beziehung bin ich auf alles gefasst; wenn nur die Hauptsache in Ordnung ist, bin ich zufrieden. Wenn er dann fortfährt: *unum oro* (nämlich meinen Vater zu sehen), so ist diese Bitte nicht «unvermittelt», noch hat Servius mit der Erklärung: nicht «um dies allein», sondern «um dies vornehmlich», den Sinn des Dichters getroffen. Die Worte sind ganz einfach zu nehmen wie sie dastehen: nachdem ich über das was mir vor allem am Herzen lag Gewissheit habe, so habe ich nur noch e i n e Bitte an dich: lass mich meinen Vater sehen. Auf diese Weise hat der Dichter die Bitte um eine Wahrsagung mit der Bitte um die Hadesfahrt verknüpft — sehr geschickt, wie mir scheint, aber freilich mit Verschiebung des ursprünglichen Motivs, wonach Aeneas die Sibylle um Auskunft über die *res Italae* u. s. w. bitten sollte. — Wenn es in diesem Zusammenhang weiter heisst, die passive Haltung des Aeneas in der Aeneis erkläre sich dadurch, dass Virgil Züge des stoischen Idealmenschen auf seinen Helden übertragen habe, so ist die Beobachtung an sich richtig: Aeneas redet hier und anderswo wie ein Stoiker; aber N. hat Antecedens und Consequens verwechselt. Die Passivität des Aeneas ist in der Gesammtanlage des Gedichts tief begründet; um sie heldenmässig zu machen, setzt Virgil hie und da etwas stoische Schminke auf. — 105 gehört *animo* nicht *ἀπὸ κοινοῦ* zu *praecepi*, sondern *animo mecum ante peregi* ist Epexegese zu *praecepi*. — 110 ff. sagt N. unrichtig, Helenus habe dem Aeneas befohlen Anchises aufzusuchen; vgl. oben S. 128. — Vor 119 wird Punkt gesetzt und eine Anakoluthie statuirt — ohne Nothwendigkeit und ohne Rückhalt an den angeführten Parallelstellen; sie sind eben nicht parallel. — 121 f. geht aus den Worten Virgils nicht mit Sicherheit hervor, dass er Kastor und Pollux einen um den andern im Himmel und in der Unterwelt unterbringen will; wie freilich Lukian dial. deor. 26 thut. — — Der Widerspruch zwischen 260 (*vagina eripe ferrum*) und 290 (*corripit . . . ferrum Aeneas*) wird durch N.s Erklärung nicht vollständig gehoben; was heisst hier *corripit ferrum*? etwa: f a s s t d a s S c h w e r t f e s t e r? — 406. *aperit ramum qui veste latebat* soll Reminiscenz aus Ap. Rhod. III 1012—13 sein! Zwischen beiden Stellen ist keine formale Ähnlichkeit, und vor allem ist in der Situation keine Analogie die eine Anlehnung veranlassen könnte; N.s Einfall ist nur eine Verlegenheitsauskunft um einer unangenehmen Konsequenz (Abhängigkeit von der Ciris)

Digitized by Google

auszuweichen. — 408 hätte die Konjektur *resident* eine Erwähnung verdient; dass die Stelle bedenklich sei, gibt N. selbst zu. — 411 wären einige Belege für den seltenen Gebrauch von *alius* erwünscht gewesen. — 505. Dass Deiphobus *Rhoeteo litore* begraben war, braucht Virgil aus keiner Quelle zu haben; wenn er ihn in diesem Theil der Unterwelt anbringen wollte, musste er ihm ein ordentliches Begräbnis zu Theil werden lassen. — 510 hätte der sonderbare Ausdruck *funeris umbris* wol eine Anmerkung verdient. — 515 wäre neben Ennius Alex. fr. IX Aesch. Agam. 787 zu nennen gewesen. — Die Stelle 548 ff. (Tartarus) ist in den meisten Stücken von N. richtig interpretirt; aber die Hauptschwierigkeit ist übersehen. Wenn das Gericht des Rhadamanthys innerhalb der 549 genannten *moenia* stattfinden soll, wie Norden will, wie kann dann Virgil sagen, dass erst nach beendigtem Gericht sich die Pforte öffnet (573)? Offenbar meint V. dass das Gericht ausserhalb der Stadt abgehalten wird; die Stadt ist die Strafanstalt, nicht das Gerichtslokal. Ohne diese Voraussetzung kommt kein Sinn in die Stelle; sie ist aber, wenn auch nicht bestimmt ausgesprochen, doch mit den Worten des Dichters wohl vereinbar (*Gnosius haec Rhadamanthys habet durissima regna* besagt nur, dass diese ganze Gegend dem Rh. unterlegt ist). — Was über die Stelle 601 ff. gesagt wird, befriedigt nicht; vor allem ist es unrichtig, dass die Worte 616 f. *radiisque rotarum districti pendent* nicht auf Ixion zu beziehen sind; sie folgen unmittelbar auf die Worte *saxum ingens volvunt alii,* bei welchen der Leser nothwendig an Sisyphus denkt, und im nächsten Verse werden zwei mythische Verbrecher (Theseus und Phlegyas) geradezu genannt. Damit fällt die Möglichkeit, dass Virgil bei den in 602 ff. genannten Strafen an Ixion gedacht hätte. — Dass 612 f. der Sklavenkrieg des S. Pompeius gemeint sei, ist nicht so sicher wie N. meint; *dominorum fallere dextras* ist für Sklaven ein unpassender Ausdruck. — Heisst *superne* 658 wirklich «nach oben»? Der Lorbeerhain lag hoch (vgl. 676, 678), und von ihm kommt der Fluss; das genügt wohl um das Wort zu erklären. — 763 ff., wo N. sonst richtig erklärt, ist nicht genügend hervorgehoben, dass *educet silvis* sinnlos wird, wenn man nicht an den Zwist zwischen Lavinia und Ascanius denkt. Dass Livius *casu quodam in silvis natus* sagt, hilft hier nichts.

Die vorstehenden Bemerkungen haben hoffentlich gezeigt, dass Nordens Arbeit nach gewissen Seiten verbesserungsfähig ist: die Komposition muss eingehender berücksichtigt werden, und auch in der Einzelexegese ist hie und da schärfere Formulirung der Probleme möglich. Vor allem aber sollten sie mein Interesse für das Buch bezeugen. Wer sich mit Virgil eingehender beschäftigt hat, vird immer mit Freude daran denken, dass wir jetzt wenigstens für einen Abschnitt der Aeneis einen gross angelegten und wissenschaftlich durchgeführten Kommentar besitzen. Unter den vielen

Digitized by Google

Vorzügen, die Nordens Arbeit auszeichnen, sei noch einer besonders hervorgehoben: dass er umlernen kann. Manche Erklärung, die er früher in Specialuntersuchungen vertreten hat, ist hier aufgegeben und durch Besseres ersetzt. Um so mehr möchte man ihm wünschen, dass er Gelegenheit finde diese geistige Regsamkeit für die Erklärung der virgilischen Nekyia weiter zu bethätigen. Die erste Auflage seines Buchs hat uns schon sehr viel Gutes geboten; gerade von Norden ist zu erwarten, dass eine zweite fast nichts mehr zu wünschen übrig lassen wird.

A. B. Drachmann.

A. Philippson, Das Mittelmeergebiet, seine geographische und kulturelle Eigenart. Leipzig 1904, Teubner. VIII+266 S.

Uden at gjøre Fordring paa at optræde som Anmelder ønsker jeg at henlede Fagfællers Opmærksomhed paa dette fortræffelige Værk af den udmærkede Geograf, der har gjort Studiet af Middelhavslandene, særlig de græske, til sit Speciale. En Oversigt over Indholdet vil bedst af alt vise hvad det er der her bydes.

Stoffet er delt i 9 Kapitler. Først behandles Middelhavsregionens Geologi i store Træk, dens Opstaaen og successive Forandringer indtil den Dag i Dag. Derpaa følger en Oversigt over de enkelte Dele af Omraadet, den vestlige og østlige, m. H. t. deres Bygning. De følgende Kapitler behandler: III Havet (Vandet, dets Bevægelser, Skibsfart, Dyreverden o. s. v.); IV Kysterne (med Redegjørelse for deres forskjellige Bygning); V Klimaet; VI Vandløb, Overfladeformer og Jordbund; VII Planteverdenen; VIII Landdyrene; IX Mennesket.

Det er en uhyre Stofmængde der rummes i denne Bog; men Stoffet er overalt behersket, dets vigtige Sider træder frem i behørigt Relief, Phænomenernes Aarsagssammenhæng betones fra først til sidst. Formen er saa behagelig at man læser Bogen fra Ende til anden uden at trættes; at Indholdet er paalideligt, derfor borger Forfatterens hele tidligere Produktion. Kapitler som III, V, VI, VII og VIII indeholder en Mængde Ting af største Interesse og Nytte for Philologen og Læreren i de gamle Sprog. Prisen er i Forhold til det der bydes forbausende billig; gode Illustrationer og Kort forhøier yderligere Bogens Brugbarhed. Den bør ikke savnes i noget Skolebibliothek.

A. B. Drachmann.

Digitized by Google

Otto Jespersen, Lehrbuch der Phonetik, autor. Übers. von Hermann Davidsen; mit 2 Tafeln. Leipzig u. Berlin 1904, B. G. Teubner. VI + 255 ss.
Otto Jespersen, Phonetische Grundfragen, mit 2 Figuren im Text. Leipzig u. Berlin 1904, B. G. Teubner. 185 ss.

Med disse bøger har Jespersen overført mellem halvdelen og totredjedelen af sin store danskskrevne «Fonetik» på tysk. Hvad der ikke er kommet med i den tyske gengivelse, er — ganske naturligt — den indtrængende beskrivelse af skandinaviske, og ganske særligt danske, lydforhold, som forfatteren frygter uden for sit fædreland «weder interessieren noch gewürdigt werden können». Da nu således det meste af bogen er forelagt det europæiske publikum, turde det ikke være ubetimeligt at ønske, at forfatteren vilde skænke sine landsmænd resten, altså uddrage en dansk eller endnu bedre en nordisk lydlære, for de danske, hvis kundskaber og interesser ikke er vidtgående nok til, at man kan byde dem det store internationale værk.

Lehrbuch der Phonetik er helt og holdent et uddrag af «Fonetik», og jeg kan for så vidt nøjes med en kortere omtale af den. Den indeholder efter en indledning de fire hoveddele: «Analyse», «Synthese», «Kombinationslehre» og «Nationale Systematik.» Fremstillingen er på flere punkter forkortet og lagt bedre pædagogisk til rette; derved kan det ske, at noget er gået i løbet, som man synes burde været med, f. e. i § 2 eksemplerne på lydhistorisk udvikling (= Fonetik, 7). Derimod er det kun rimeligt, at den udførlige diskussion om [ʃ]-lyd (og dansk sj) er udeladt, og at den smukke afhandling om R-lydene, der i sin tid dannede et helt kapitel for sig, reduceres til et par sider. Bogen er jo først og fremmest en lærebog.

Af nyt er der, så vidt jeg kan se, ikke synderlig meget. Bemærkes bør dog gengivelsen af nogle af de eksperimentalfonetiske resultater i Ernst A. Meyers (i 1903 udkomne) bog Englische lautdauer (§ 187 b), og ligeledes E. W. Scripture's toneundersøgelser i de senere år (§ 247). Ligeledes er der under Synthese tilføjet en rapid oversigt over konsonanterne, der gør disse let overskuelige. Selvfølgelig er fremstillingen i det hele ført op til den nyeste tid, hvad angår anvendelse af og henvisning til nye kilder — jeg skal således nævne, at Bells vokaltavle er gengivet (§ 146) efter Sweets nyeste fremstilling (fra 1902), og med henvisning til Sweets sidste udtalelser om mixed-vokalerne.

Som allerede sagt, er omtalen af danske forhold meget stærkt reduceret, men der findes netop så meget derom — synes jeg —, som uden at tynge fremstillingen danner et nyttigt pendant til det, der er bogens hovedstof: de tre hovedsprog tysk, engelsk og fransk. Kuriøst nok har forfatteren strøget bemærkningen om Danmarks fremskudte stilling på døvstummeundervisningens om-

Digitized by Google

råde (Fonetik, 9), skønt Forchhammer flere gange citeres. — Værre er det, at den nyttige bibliografiske vejledning er udeladt.

I dette værk benytter Jespersen «Maître phonétique»'s stedse mere udbredte lydskrift, dog med bibeholdelse af sin apostrof for det danske stød.

Phonetische Grundfragen er kun tildels et uddrag af «Fonetik». Dette gælder de fem første kapitler: Laut und Schrift. — Lautschrift. — Die beste Aussprache. — Akustisch oder genetisch? — Systematisierung der Sprachlaute. Hvad der ovenfor i almindelighed er sagt om Lehrb. der Ph., gælder tildels også her. — Spørgsmålet om «den bedste udtale» er naturligvis ikke i den grad underbygget med betragtninger over danske sprogforhold, som sket er i «Fonetik», og jeg er derfor afskåret fra her at knytte nogle bemærkninger til forfatterens velkendte definition af det danske rigsmål i forbindelse med hans opfattelse af dettes genesis — jeg håber andensteds at få lejlighed til at sysle lidt med disse standpunkter, som efter min mening bør modificeres en del.

Nyt er derimod kapitel VI: Untersuchungsmethoden (side 118—142). Her opruller forfatteren et interessant vue over «instrumentalfonetikens» metoder og resultater. Han øver en kyndig kritik til alle sider — ikke som den, der affejer undersøgelsernes endnu famlende fremgangsmåder og små, tit usikre resultater, men som den interesserede tilskuer, der selv har gjort forsøg, f. e. med Röntgen-stråler på Københavns kommunehospital — desværre uden held (§ 128). Med særlig interesse læser man (§ 132) fremstillingen af E. Rosengrens teori om dynamisk akcent = kvantitet, og om den rolle, fonografen har spillet til at «bevise» denne teori, mens de Jespersen'ske forsøg, der alle gik imod R., slår fast, «dass wir auch in Zukunft Intensität und Quantität als zwei verschiedene Grössen betrachten dürfen». Forøvrigt mener J., at Poulsens telegrafon vil få større værd til fremtidige undersøgelser end de øvrige benyttede reproducerende apparater.

Endelig kapitel VII (s. 142—182), der hedder Zur Lautgesetzfrage. Det består af 2 dele: den afhandling, som findes i dette tidsskrift, ny række, VII 207 ff., og et «Nachtrag» fra 1904 (s. 171 ff.). Dette sidste er dog kun en mundssmag («vorläufige Andeutungen») på et helt nyt kapitel om lydforandringer, som forfatteren oprindelig havde haft til hensigt at skrive til dette værk. Man må da håbe, at J. engang vil give en samlet fremstilling af sin opfattelse af dette vigtige spørgsmål. Som fonetiker og mangesidig filolog vil Jespersen formentlig være den rette mand til at foretage de nødvendige modifikationer i den junggramatiske formulering af lydlovene. Her fremfører han foreløbig en række bemærkninger, som yderligere søger at fastslå den intime forbindelse af ydre og indre, lyd og betydning i sprogets liv.

Det er ikke enhver — heller ikke enhver fonetiker — givet at spænde over så store vidder som prof. Jespersen. Så mange

Digitized by Google

sprog og tungemål er, mere indtrængende eller i forbigående, behandlede i hans værk, at man næsten burde have bedømmelser fra kompetente mænd af de pågældende nationer. Her må det da være mig tilladt at henvise til den anmeldelse af Lehrb. d. Ph., som A. R. Gonçalves Vianna har skrevet i «Maître phonétique», XIX (1904), p. 128—137. Den lærde portugiser giver her en række tilføjelser fra flere italienske og hispaniske sprog og dialekter; anmeldelsen er helt igennem overordentlig anerkendende og taler om «ce beau livre où l'on trouve à chaque moment des observations nouvelles et précieuses». Der er da også næppe noget af de talrige behandlede punkter, hvor V. er i alvorlig uoverensstemmelse med forfatteren[1]. Den bedste danske anbefaling turde da være den, at forfatteren er den fineste og skarpeste iagttager af sit modersmål, der har beriget sine landsmænd med værdifulde bidrag til forståelsen af sprogets ydre og indre liv.

Endnu et punkt må omtales. «Fonetik» vrimler af historiske sidebemærkninger, som emnet giver anledning til, og det er der ikke slået af på i den tyske udgave. Det er på den måde, en moderne fonetik skal skrives (jeg har ovenfor s. 87 haft anledning til at fremhæve det samme med hensyn til Kr. Nyrops Manuel phonétique). Det er velgørende at se, at begejstringen for fonetiken som selvstændig videnskab ikke fordunkler dens udmærkede egenskaber som filologisk hjælpevidenskab. På den anden side burde det efterhånden blive utænkeligt, at nogen gav sig til at studere sproghistorie uden i forvejen at kunne betjene det elektrisk-klare strejflys, den moderne fonetiske videnskab yder.

Mærkeligt nok er de to bøger skrevne med store begyndelsesbogstaver i substantiverne. Man kunde synes, det er en uvæsentlig anke mod et videnskabeligt værk, men Jespersen har selv i sin tid (Dania, III 383) — med rette — bebrejdet Verner Dahlerup dette forhold i hans «Det danske Sprogs Historie». Det samme argument, som han der anfører, kan nu anføres mod ham, nemlig at de om forfatterens egen mening uvidende vil opfatte det som en erklæring for det gamle. Men måske har Jespersens tyske forlægger ikke været så fremskridtsvenlig som f. e. Noreens? Pædagogiske hensyn har dog vel næppe heller været det ledende i så henseende. — Den kortfattede danske lydlære, som de to herrer O. J. og V. D. tilsammen har udgivet (senest i 2. udg., 1898) — en bog, som ifølge forordet ikke er bestemt til direkte

---

[1] I en afhandling om nasalvokaler i hollandsk (i Taal en letteren, XV 30—37) henviser H. Logeman til J.s bemærkninger om nasalvokaler i dansk og hollandsk; når han der (s. 37, note 2) udtaler tvivl om den af J. givne stærkt sammentrukne form mẽ·r af mijnheer (Fonetik 371 = Lehrbuch 175), savner anmelderen forudsætninger for at udtale sig derom. Jeg nævner det nærmest for også at få lejlighed til at henlede opmærksomheden på den omtale af de nærværende bøger, som den hollandske filolog vil give i det nævnte tidsskrift.

Digitized by Google

skoleundervisning — er alligevel skreven med omhyggelig iagttagelse af store bogstaver og verbale flertalsformer; til sammenligning tjener, at Wimmers oldnordiske bøger, der bruges i alle skolerne, blæser ad al officiel retskrivning.

København, februar 1905. **Anker Jensen.**

E.-E.-B. Lacomblé, Complément de l'Histoire de la littérature française. (Morceaux choisis, poésies, analyses.) 2e édition, revue et augmentée. Groningue 1904, P. Noordhof. XII+232 pages.

Denne bog er et «complément» til forfatterens franske literaturhistorie, som jeg har anmeldt i dette tidsskrift, ovenfor s. 88. Dengang var anden udgave (1. udg. udkom 1900, 196 pages) netop under trykning, og jeg måtte derfor nøjes med en hentydning til den. I tilslutning til, hvad dèr er sagt om muligheden af i de højere klasser at indføre lidt literatur og literaturhistorie, anbefaler jeg kolleger denne samling, der byder mangt og meget, som, oplæst i god oversættelse, måtte kunne interessere eleverne.

Endvidere mener jeg, at denne bog måtte kunne være til nogen nytte for de studerende, der forbereder sig til eksamen i fransk. Det er ikke så helt let en kunst at uddrage et résumé — på ordentligt fransk — af de værker, man opgiver, til mundtlig eller skriftlig gengivelse ved eksamen. I så henseende yder den den ønskeligste vejledning, idet den bl. a. indeholder en række «analyses» af Roland, Patelin og af mesterværker af Corneille, Molière, Racine og Voltaire, hver på et par sider eller tre. Ved et omhyggeligt studium af disse oversigter jævnsides med læsningen af værkerne vil man lære selv at lave slige også for prosaværker.

Forøvrigt er udvalget helt igennem fornuftigt og velvalgt. For bifagsfolk, der ikke ønsker at blive stående ved det tidspunkt, eksamensfordringerne tillader dem, er det en udmærket begynderbog. Den begynder med Serments de Strasbourg, ledsaget af oversættelse på moderne fransk, hvilket også er tilfældet med de følgende stykker af Roland, Villehardouin og Joinville. Bogen er forsynet med talrige noter.

København, februar 1905. **Anker Jensen.**

Hugo Pipping, Bidrag till Eddametriken. (Skr. utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland. LIX.) Helsingfors 1903, 118 s.

I en afhandling i nærværende tidsskrift for et par år siden (3dje række X) gjorde jeg et forsøg (fremkaldt af personlige

Digitized by Google

grunde) på at rejse en almindeligere metrisk discussion herhjemme. Det er nemlig selve grundspørgsmålene, det er galt fat med; man er vedblivende uenig om mål og midler for metrisk forskning, og sålænge det er tilfældet, har metrikken som videnskab ret ringe udsigter. «Metrikkens land er vedblivende gyngende grund, et af sprogvidenskabens farlige hjørner, hvorfra man skynder sig bort for ikke at blive hængende.» Og står det således til med moderne versbygning, yder den ældre metrik langt fra et mere oplivende skue. Hvad ved man om klassisk metrik? Først og fremmest, at de lærde er i aller højeste grad uenige, og at man ikke har nogen almindelig anerkendt forståelse af, hvad vers efter kvantitetsprinciper egentlig vil sige. Og nu de germanske oldsprogs versbygning. 1893 udgav *E. Sievers* sin Altgermanische Metrik, hvori han giver en sammenfattende fremstilling og begrundelse af «femtype-teorien», der jo har et flertal af tilhængere viden om. Næste år kom *A. Heuslers* «Über germanischen Versbau», som polemiserer direkte mod Sievers, både grundlag og enkeltheder. Her foreligger nu af en tredie fuldtud kompetent forsker nogle bidrag til eddametrikken, hvis resultater, om de er rigtige, kuldkaster en stor del af Sievers' bygning, men går helt andre veje end Heusler.

Lad mig straks sige, at jeg anser Pippings bog for et overmåde skarpsindigt og dygtigt arbejde, der alene ved sine undersøgelsers art har ført vor metriske viden et godt stykke fremad. Det har to udmærkede grundsynspunkter: det handler om sprogmateriale, ikke om musik og derhen hørende rytmeformer, og d e t r e s p e k t e r e r i a l t v æ s e n t l i g t d e n f o r e l i g g e n d e t e k s t o v e r l e v e r i n g. For det nytter ikke! Den metriske undersøgelse, hvis regler kun slår til, når der gøres endda ret kraftig vold på det overleverede sprogstof, har kun fået og vil kun få stakket liv.

Det synes, som om også Pipping går ud fra som givet, at eddadigtenes rytmiske opbygning er afhængig såvel af trykfordeling som af stavelsekvantitet, eller med andre ord, at det oldnordiske folkelige versmål fornyrðislag ikke blot har et vist regelbundet afvekslingsforhold mellem hævning og sænkning, men at de for rytmen nødvendige t i d s a f s n i t helt (eller delvis?) beror på stavelsens længde. Han opstiller da det indledningsspørgsmål, «huruvida spiritus lenis kunde verka position eller ej». Ved spiritus lenis forstår han «knæklyden», der går forud for vokal i trykstavelsens forlyd, når stemmebåndene er lukkede ved talens begyndelse; som bekendt den almindelige regel i moderne tysk og et hyppigt fænomen i dansk, derimod overordentlig sjældent i fransk og engelsk. Sievers og andre har ment, at man med denne lyds tilstedeværelse kan forklare det ejendommelige oldnordiske allitterationsforhold, at alle vokaler allittererer indbyrdes; altså fordi de i virkeligheden har en konsonant foran sig, der blot ikke betegnes i almindelig skrift. Pipping billiger denne opfat-

Digitized by Google

telse og besvarer sit opstillede første spørgsmål bekræftende. Dette kan, som han siger, også udtrykkes således, at alle old nordiske ord begynder med en konsonant. For at beregne stavelsekvantiteten opstiller han dernæst følgende regler: kort lyd er en tidsenhed, lang lyd to enheder; korte er de stavelser, som rummer mere end tre enheder, de øvrige er lange; en stavelses enheder (Pipping siger *moræ*) regnes fra og med dens vokal til men ikke med den følgende stavelses vokal. Hvis nu indledningsstødet betragtes som en altid tilstedeværende konsonant, kan forfatteren løse en række vanskelige spørgsmål, der hurtig påtrænger sig i oldnordisk metrik. Efter typeteorien behandler man feks. første stavelse i ordet *búa* som kort; men i sætningen *bú es betra* er *bú* lang, efter Pippings mening altså, fordi der kommer en tidsenhed til fra spiritus lenis foran *es*. Nye vanskeligheder, som hans teori medfører, lykkes det ham uden tvang at forklare, tildels i hvert fald. — Ganske naturligt bliver det da, at han prøver sin opfattelse med en større statistisk undersøgelse; han vælger hertil alle længere, sammenhængende dele af eddaen, som er digtede i fornyrðislag, og han følger Bugges udgave, som den der var den mest konservative, da han begyndte sine undersøgelser. I undersøgelsesmaterialet findes der omkring 6000 vers, der med kun et par undtagelser hver indeholder fra tre til syv stavelser. Hvormange kombinationer er nu mulige inden for disse vers mellem lange og korte stavelser? Det kan med matematiske formler hurtigt fastslåes, at der i alt er 4088 muligheder, i sandhed lidet opløftende, når man kun har 6000 vers at undersøge! Dette ser forfatteren grant, og han begrænser straks grundig sin opgave ved ikke i reglen at gøre forskel mellem lang og kort stavelse i sænkningerne; derved bliver der i alt næppe 600 muligheder, og det viser sig hurtigt, at hele grupper kan udelades, fordi de enten slet ikke forekommer, eller i hvert fald yderst sjældent.

Værkets hovedparti omfatter da denne statistiske undersøgelse, der synes foretagen med største omhu og grundighed, og hele ordningen er anerkendelsesværdig klar og overskuelig. Grupperne ordnes efter stavelsernes antal, betegnet med romertal; arabiske cifre ved siden af disse angiver trykstavelsernes plads; feks. III 13 betegner altså et vers af formen x́xx́. Derunder ordnes verslinierne fra eddadigtene efter kvantiteten ⏒́⏒́—, ⏒́⏑́— osv. Som man ser, ydes der samtidig materiale til at kontrolere typeteorien.

Efter således at have gennemgået undersøgelsesmaterialet uddrager forfatteren 15 regler om stavelsetal og stavelselængde. Adskillige af disse regler er tilpas ubestemte («sällan», «nästan alltid», «vanligen» osv.); men i alt væsentligt forekommer de mig uangribelige ud fra de opstillede forudsætninger, og utvivlsomt er det, at de synes at føre et dræbende slag mod en hel række vigtige enkeltheder i Sievers' hele verslære, hvad forfatteren også drøfter i sine slutningsbemærkninger; særlig gælder dette den be-

Digitized by Google

rømte «metriske opløsning» (–́ = ⏑́ x), som for mange har været en alvorlig anstødssten.

Jeg har nu forsøgt at gøre rede for dette vigtige værks hovedindhold, så vidt den begrænsede plads har tilladt mig det. Hvad er der nu at sige om denne udvikling? Først stiller jeg mig stærkt tvivlende over for udgangspunktet, hvorpå opbygningen for en stor del beror. Er det nemlig så aldeles givet, at der virkelig foran hver indledningsvokal har været en konsonantisk lyd, frembragt ved sprængning af stemmebåndslukket? Det er vel i hvert fald meget tvivlsomt (sml. Kocks og Jespersens udtalelser om dette punkt). Og så længde- og tidsenheden. Det forekommer mig ret betænkeligt, mekanisk, om man vil alt for skematisk, at gøre den enkelte lyd isoleret (konsonant eller kort vokal) til enhed, selv om det naturligvis er rigtigt, at stavelsen bliver «tungere», jo flere lyd den rummer (forf. anfører selv Hofforys lære herom). Pipping måler fremdeles stavelsens længde fra top til top og lægger stavelsetoppen i begyndelsen af stavelsens vokal. Men dette er jo et fonetisk omtvistet spørgsmål, hvor der formentlig er god grund til tvivl. — Sæt nu imidlertid, at hele undersøgelsen er uangribelig. Forbindelsen af Sievers' typeteori og Pippings kvantitetslære giver alligevel grumme lidt oplysning om det versprincip, hvorefter eddasangerne har digtet. De fleste er jo enige om, at femtypeteorien kun giver de naturlige hovedformer af de mulige trykkombinationer i et firestavelsesvers. Nu har Pipping på en lignende måde fundet de naturlige hovedformer af længdefordelingen i det foreliggende sprogmateriale. Men ingen kan dog for alvor tro, at eddasangenes forfattere blot tilnærmelsesvis har været klar over de fem typer med deres mange underafdelinger og de femten Pippingske stavelseregler. Mig i hvert fald forekommer det indlysende, at det egentlige versbygningsprincip — det, der har skilt oldnordisk vers fra oldnordisk prosa — må have været langt simplere, siden den halvvejs folkelige eddadigtning har kunnet beherske det. Naturligvis, vil man sige; men derfor er undersøgelser som Sievers' og Pippings lige nødvendige og lærerige. Dette indrømmer jeg meget gerne. Men — man bliver stærkt fristet til at anvende analogien fra moderne versbygning på eddadigtningen og sige: fornyrðislagverset er vers, fordi hver linie består af to omtrent lige store tidsgrupper, med ét hovedtryk dominerende i hver; parvis hører linierne nøje sammen, som allitteration og andre germanske oldvers viser; et hovedtryk kan kun beherske et begrænset antal stavelser, kommer der for mange, sprænges enheden ved det rytmetryk, der af sig selv indfinder sig også i prosa, derved forstyrres også tidsgrupperingen; dette sidste kan også ske, ved at lydmængden bliver for stor; forøvrigt er det principielt ganske ligegyldigt, hvor trykket står, og principielt ligegyldigt, enten stavelserne er lange eller korte, kun at afveksling ifølge alminde-

Digitized by Google

lige psykologiske love foretrækkes for hobning; matematisk talt er der saare mange kombinationer mulige; undersøgelse af de faktisk foreliggende vers viser, at kun et mindretal praktisk forekommer; dette kan bero på mange ting: sprogstoffet i sig selv, den anførte afvekslingslov, efterligning af givne forbilleder (enkelte former kommer af en eller anden grund i særlig yndest; erindres må det også, at det bevarede versstof er forholdsvis lille); heri ligger igen muligheden for, at visse former kan blive regel i mere bevidst kunstdigtning; hvorfor bliver sligt vers? rytmefølelse og rytmelove er rene psykologiske problemer; hvorfor netop sådanne oldnordiske vers? det er et historisk spørgsmål, som kun kan løses, om det overhovedet kan, ad sammenlignende sprogvidenskabelig, ikke ad den statistiske undersøgelses vej. Eller: der behøver aldeles ikke at være nogen principiel forskel mellem allitterationsverset og rimverset, når vi for dette sidstes vedkommende tager den fremmede kirkelyriks indflydelse i betragtning. — Hvor om alting er: Pippings bog må, ganske uanset de fremførte indvendinger og den moral, jeg drager af resultaterne, betegnes som et overordentlig dygtigt og værdifuldt arbejde. Hvad der er godtgjort, er i sig selv af stor vægt, og det kan næppe undgåes, at man ud fra dettes indhold må vinde större klarhed og indsigt i vor versbygningslære. Det er et hovedværk, som bør studeres af alle, som bryder sig om disse spørgsmål, og det vil bringe belæring både til ven og modstander.

Odense, Januar 1905. **Karl Mortensen.**

F. Noack, Homerische Paläste, eine Studie zu den Denkmälern und zum Epos. Mit 2 Tafeln und 14 Abbildungen im Text. Leipzig 1903, Teubner. 104 S.

Mykenæisk har man pleiet at kalde den oldgræske Kultur, som i forhistoriske Tider har hersket i Landene ved Ægeerhavets Kyster, ikke med Urette, da det var i Mykenæ, at den havde vist sig i sin rigeste Udfoldning, saa at de øvrige Lande paa Hellas' Østkyst kunde synes at være afhængige deraf; men efter at der i de senere Aar paa Kreta var opdaget lignende Monumenter, som overgaa de mykenæiske baade i Storhed og i kunstnerisk Udførelse, og som tilmed ere meget ældre, kan dette Navn ikke længere kaldes træffende, og om man end vil beholde et Fællesnavn, maa man ikke lukke Øinene for de store og gjennemgribende Forskjelle, der findes. Noack har i sin ovennævnte Bog paataget sig at paavise disse. Med Forbigaaelse af alt hvad der kunde synes mindre betydende, holder han sig til de store Paladser, saa vidt som disse hidtil ere tilstrækkelig bekjendte,

Digitized by Google

d. e. paa Kreta Knossos og Phæstos, i Hellas Tiryns og Mykenæ og den mindre Borg, han selv har udgravet paa Vestsiden af Kopais-Søen, hvori han mener at gjenfinde det homeriske Arne.

Det er strax iøinefaldende, at de vældige kyklopiske Mure, der skjærmer Borgene i Hellas, ikke findes paa Kreta. Paladserne i Knossos og Phæstos ere ubefæstede; de vidne om fredeligere Tider. De ere anlagte efter en regelmæssig Plan; de samme Hovedlinier gaa helt igjennem, baade fra N. til S., og fra V. til Ø. Ogsaa i Tiryns findes en Mængde regelmæssige Værelser, men de fleste ere lagte ved Siden af hinanden uden organisk Forbindelse og adskilte fra hinanden ved Korridorer, der gaa ved Siden af dem og uden om dem, medens de paa Kreta støde umiddelbart op til hinanden med fælles Mellemvægge. I de kretiske Paladser dannes Centrum af en stor aflang Gaard, i Knossos henimod 60 M. lang og c. 28 bred, i Phæstos 47 × 23; i Tiryns og Mykenæ findes flere mindre Gaarde med tilnærmelsesvis kvadratisk Grundplan. Det er kun paa Kreta, at man har fundet disse lange Korridorer med smalle og dybe Magazinrum ved Siderne, adskilte ved Mellemvægge, hvorpaa det øvre Stokværk har hvilet. I dette laa Storstuen, Megaron, som er delvis bevaret i Phæstos, og i Knossos synes at have havt samme Form; i de øvrige Paladser laa den i Stueetagen og var forsynet med et Arnested, som i Troja, Mykenæ og Tiryns er cirkelrundt, og i de to sidste omgivet af 4 Søiler, der bære Loftet. I Troja er Storstuen meget aflang; Dybden er over dobbelt saa stor som Bredden; ellers er den i Almindelighed enten kvadratisk, som for det Meste de mindre, dermed analoge Sale, som man antager for Kvindernes Værelser, eller den nærmer sig til denne Form, dog med den Forskjel, at i Hellas er Dybden større end Bredden, paa Kreta omvendt, og som Følge deraf sættes de 3 Søiler, der ansees for nødvendige til at støtte Loftsbjælkerne, i en Række paa tværs for Indgangen, ikke som i adskillige gamle Sale i Troja og i Hellas efter Længden, hvorved der dannes, for at bruge et fra Kirkebygningen laant Udtryk, toskibede Rum. Noack udtrykker det saaledes, at hine have en bred, disse en smal Front.

Jeg maa give Forf. Ret i at disse «principielle» Uligheder tyde paa en ethnologisk Forskjel. Det er vel nu til Dags almindelig antaget, at der har fundet betydelige Indvandringer Nord fra Sted i Grækenland, en Antagelse der bl. A. støtter sig paa en Sammenligning imellem de trojanske og oldgræske Megara med de gamle nordiske Bønderhuse, saaledes som disse endnu kunne findes i enkelte Exempler lige fra Island til Neder-Sachsen; paa den anden Side røbe de kretiske Storstuer, hvor Arnestedet mangler, en sydlig Herkomst; Værelsernes «brede Front» minder om Mesopotamien, og de lange Rækker af Magaziner ved Siden af hinanden kjendes fra ægyptiske Vægmalerier, som Perrot-Chipiez Hist. de l'art I p. 459. Men der er jo al Sandsynlighed for

Digitized by Google

at den kretiske Kultur, som vistnok er 1000 Aar ældre end den mykenæiske, maa have udøvet stærk Indflydelse paa denne.

Det forstaar sig selv, at disse archæologiske Opdagelser maatte yde Bidrag til Forstaaelsen af de homeriske Digte. Ord, hvis Betydning tidligere var uklar, kunne nu forbindes med anskuelige Forestillinger, som *μέγαρον καὶ δῶμα καὶ αὐλή, πρόθυρον, πρόδομος, ῥῶγες, αἴθουσα*[1] o. a. Men er dette det Hele? Give ikke Paladserne i Tiryns, Knossos o. s. v. en anskuelig Forestilling om, hvorledes Priamos', Odysseus' og Alkinoos' Kongsgaarde have set ud? Herpaa svarer Noack S. 69 f.: «Hverken de kretiske eller de græske Paladser svare til den Forudsætning, under hvilken vi alene kunne forstaa det homeriske Hus; de indeholde for mange og for uligeartede Rum. Man har ikke med Urette fremhævet de Træk, hvori disse Monumenter berøre Digtningen. Det er enkelte Elementer, Gaardens Propylæon, Gaarden selv med dens Offerplads, Storstuen med dens Forhal, Korridorerne, der uafhængig af denne forbinde de øvrige Værelser med Gaarden. Men allerede det andet Megaron forstyrrer. Man antager det for Kvindernes Bolig, og det med Rette;» men et eget Gynækonitis, paastaar han, findes ikke hos Homer. Husfruen sidder om Dagen i Storstuen og der overnatter hun; et eget Sovekammer for Mand og Hustru havde kun Odysseus (altsaa dog). De hyppig omtalte Thalami vare «Nebenräume, Gesindezimmer und Vorrathskammer». I Storstuen var det ogsaa rimeligere (!) at huse den fremmede Gjæst end i de aabne Haller ved Gaarden, o. s. v. Dette Resultat naaes ved en vidtløftig Drøftelse af Digtenes Text, hvoraf han efter de nyeste kritiske Undersøgelser bortskjærer store Stykker som tilhørende en senere Tid og ikke værdige at tage Hensyn til. Men selv fra dette Standpunkt er Bevisførelsen ofte utilfredsstillende, og de Indvendinger, der gjøres f. Ex. imod Achilles' Telt i Iliad. 24, imod Phønix' Flugt i 9. Sang, og adskillige andre Steder, ville næppe godkjendes selv af dem, der staa paa samme kritiske Standpunkt som Forf.; men der vilde kræves en hel Bog til at gjendrive dem. Paa dette Sted maa jeg indskrænke mig til at sige, at, medens jeg giver Noack Ret i Hovedresultatet, misbilliger jeg ganske hans Bevisførelse, og jeg vilde anse det for meget heldigt, om han havde forskaanet os for Bogens 2det Afsnit. Archæologien og Philologien skulle arbeide sammen som trofaste Venner; men en For-

[1] Man er enig om at dette Ord betegner en aaben Søilehal ud til Gaarden saaledes som man ser navnlig i Tiryns; Ordets Oprindelse er derimod ikke oplyst. At antage det for Participium af *αἴθω* med underforstaaet *στοά* er umuligt uanset at dette Substantiv ikke findes hos Homer. Snarere kunde det antages for beslægtet med lat *aedes*. I den macedoniske Dialekt svarer *d* til græsk *ϑ*, se Curtius Gr. Et. I 215. I Latin er der Spor af det Samme, som *deus ϑεός*, *inde ἔνϑεν*, *medius μέσος*, *arduus ὀρϑός*.

Digitized by Google

skjel er der alligevel: Et Digt er en daarlig Byggegrund for et Palads. Dersom man viste Homer de Planer af «homeriske Huse», som ere fremsatte lige fra Voss til Perrot, vilde han sikkert frabede sig dem. Han havde jo ikke i Sinde at levere Materialier til Rekonstruktion af Bygninger, som havde existeret for Aartusinder siden, men han slog Guldharpen for at fremkalde glimrende Billeder i Tilhørernes Fantasi.

Endnu et Par Ord om de tilføiede Exkurser. I den ene af disse behandles den eiendommelige Bygning, som kjendes fra Freskomaleriet i Knossos og et Par Guldplader fra Gravene i Mykenæ. De mangfoldige Gaader, som denne Helligdom frembyder, ere hidtil uløste. Vi se en Bygning bestaaende af et høiere Midtparti og 2 lavere Sidepartier. I det første støttes Loftet af to Søiler ved Siden af hinanden, i de to sidste af en enkelt Søile paa hvert Sted. Om herved menes de forreste Søiler, hver i sin Række, saa at Midtpartiet forestiller en treskibet, Yderpartierne toskibede Haller, eller om der ikke tænkes paa nogen større Dybde end den, som Tegningen viser, kunne vi ikke afgjøre; men vi have ikke mindste Tvivl om at det er Bygningens Front, vi se. Noack er imidlertid ikke utilbøielig til at antage en Hypothese af Zahn, hvorefter den afbildede Helligdom ikke skulde bestaa af 3 Afdelinger, men af et eneste Rum med to Søiler, den ene bag ved den anden. Tegningens Midtparti skulde vise os Rummets Indre set fra Siden, hvorved Søilerne kom til at staa ved Siden af hinanden og ikke bag ved hinanden. Dette Parti havde Tegneren for Tydeligheds Skyld (!) løftet i Veiret (S. 78 f.). Tilhøire og venstre for dette skulde vi derimod se Forsiden og Bagsiden af Bygningen; man maatte tænke sig de to Halvdele af den svungne ud til Siderne efter en Vinkel af 90°. Der bliver derved kun 1 Søile paa hvert Sted, men det er de samme to, som vi før saa fra Siden af. At Maleren har givet dem forskjellig Farve, ligesom ogsaa at de hidtil uforklarede «Hornsymboler», der omgive Søilerne, ere flyttede paa en ubegribelig Maade, lades uænset. Denne Fremgangsmaade kaldes «et kunstigt Perspektiv, hvortil der findes Paralleler i ægyptiske Vægmalerier». Nei, noget saa Urimeligt findes virkelig ikke i Ægypten. Der sigtes formodentlig til Malerierne fra Tell el Amarna; se Perrot-Chipiez I p. 457, 459, hvor ægyptiske Paladser afbildes vistnok ikke naturalistisk, men paa en ret naturlig og tydelig Maade i en Blanding af geometrisk og malerisk Fremstilling: en Plantegning af den store Gaard med de omgivende Værelser og Haver, der betegnes som saadanne ved Træer og andre Gjenstande sete forfra; men dette er, som man ser, noget helt Andet.

J. L. Ussing.

Digitized by Google

Det synoptiske Problem.

Af **P. O. Ryberg Hansen.**

Ernest D. Burton, Some Principles of literary Criticism and their Application to the synoptic Problem. (Univ. Chic. Dec. Public. Vol. V.) Chicago 1904, Univ. Press. 72 S. 4°.

Den Bog, hvoraf der her skal gives et Referat og en Vurdering, kan anbefales til dem, der ud fra filologiske Interesser og Forudsætninger vil sætte sig ind i det synoptiske Problem. Al den historiske Ballast er kastet over Bord, idet Forfatteren ikke tilstræber nogen Redegørelse for de mange i Tidens Løb fremkomne Løsningsforsøg. Ej heller beskæftiger Værket sig med Evangelisternes teologiske Farve og Holdning — som tilsvarende tyske Arbejder (f. Eks. P. Wernle: Die synoptische Frage, 1899). Det begrænser sig til Kildeanalysen i egenligste Forstand. Ud fra de foreliggende Tekster undersøges Slægtskabsforholdet mellem Skrifterne som Helhed og deres enkelte Dele. Kun i anden Linie tages der Hensyn til de historiske Overleveringer om Evangeliernes Tilblivelse. Bogen har et vist statistisk-tabellarisk Præg. Den meddeler i sammentrængt Korthed det fornødne Materiale, rubricerer det paa overskuelig Maade og drøfter enhver Hypotese, der frembyder sig som logisk mulig.

Det synoptiske Spørsmaal er kun en særlig Form for det Problem, som Historikeren altid staar overfor ved Benyttelsen af Dokumenter, der uden at være Dubletter frembyder et øjensynligt indbyrdes Slægtskab (smgln. herom Bernheim: Lehrbuch der historischen Methode 1903 S. 379 ff.). Er Slægtskabet — som ved de synoptiske Evangelier — saa nøje, at det kun kan skyldes Benyttelse af delvis de samme skriftlige Kilder, bliver Arbejdet i mange Maader beslægtet med tekstkritiske Undersøgelser. Forf. mener da ogsaa, at Evangelieforskningen bør lære af Tekstkritikken. Her er man gennem Generationers Arbejde naaet til Enighed om visse Grundprincipper. Studiet af de synoptiske Evangelier kan efter Forf.s Mening for en stor Del gaa ud fra

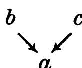
Digitized by Google

disse og derved opnaa en metodisk Sikkerhed, som det hidtil i for høj Grad har savnet.

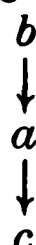
Undersøgelsen begynder da med en Redegørelse for de af Kildeanalysens og Tekstkritikkens Principper, der er særlig anvendelige paa Løsningen af det synoptiske Problem. Først og fremmest Kendetegnene paa Afstamningens Retning: et Dokument kan med Sikkerhed betegnes som sekundært i Forhold til et andet i Fald det 1) indeholder Udtryk, der kun kan forklares som fremkomne ved Misforstaaelse af det andet, 2) har Tilføjelser eller Udeladelser, der tydeligt forstyrre Sammenhængen eller 3) har Tilføjelser, Udeladelser eller Ændringer, der hænger sammen med dets Forfatters særlige Tendens. Den almindelige tekstkritiske Regel: at den vidtløftigste Læsemaade er den sekundære, kan derimod ikke uden videre overføres paa et Omraade som dette, hvor vi ikke staar overfor Afskrivere, men overfor Forfattere, der forfølge deres særegne Formaal.

I et Tilfælde som det foreliggende, hvor de beslægtede Dokumenter er tre i Tallet, vil hine Vidnesbyrd for Afstamningens Retning kunne kombineres med andre Iagttagelser. Den vigtigste blandt disse er Forholdet mellem Skrifternes indbyrdes Overénsstemmelser. (Her tænkes hovedsagelig paa de positive Overénsstemmelser. Fælles Udeladelse af Stof kan aldrig have saa megen Beviskraft: to Forfattere kan have de samme Udeladelsesmotiver eller af forskellige Motiver udelade det samme uden indbyrdes at være afhængige af hinanden.) Hvis af tre beslægtede Dokumenter (a, b og c) a og b ofte stemmer overéns imod c og a og c ofte imod b, medens b og c aldrig stemmer overéns imod a, maa a paa en eller anden Maade indtage en Midtstilling mellem de to. Forklarer man denne Midtstilling ved at a har benyttet baade b og c[1], maa man for at forklare Slægtskabet mellem b og c tage andre Kilder til Hjælp. Sér man foreløbig bort fra Eksistensen af andre Dokumenter end de tre, bliver følgende Kombinationer mulige: a er afledet af b, c igen afledet af a[2], eller a er afledet af c, b igen afledet af a[3] eller endelig: a er den fælles Kilde for b og c[4]. Hvis nu b og c gennem Vidnes-

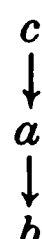
[1] Figur I:

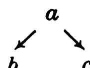
[2] Figur II:

[3] Figur III:

[4] Figur IV:

Digitized by Google

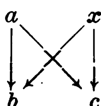
byrdene for Afstamningens Retning begge er udpegede som sekundære i Forhold til *a*, vil det være sandsynligt, at den sidste Kombination er den rette.

Man kunde jo imidlertid tænke sig at det nævnte Overénsstemmelsesforhold (*a* og *b* mod *c*, *a* og *c* mod *b*, men aldrig *b* og *c* mod *a*) fandt Sted i Enkeltheder indenfor Stof, som var Fællesgods for alle tre, medens *b* og *c* derimod havde en Del Stykker tilfælles, som aldeles ikke fandtes i *a*. Dette vilde ikke omstøde den i Fig. IV udtrykte Hypotese, men nøde os til at supplere den ved Antagelsen af en anden ikke længere eksisterende Fælleskilde for *b* og *c*[5].

Inden Overgangen gøres fra de almindelige Principper til deres Anvendelse paa det foreliggende Emne, kan forudskikkes nogle — af Forf. i en senere Sammenhæng anbragte — Analogier, der kaster Lys over Evangelieforfatternes Fremgangsmaade overfor de af dem optagne fremmede Stoffer. Vi besidder i N. T. en Række Citater af gl.-testamentlige Skrifter. Stundom er disse Citater vel gengivne med næsten bogstavelig Nøjagtighed efter LXX's græske Oversættelse, men paa mange Punkter har den n.tlige Forf. tilladt sig stor Frihed. Enkelte Steder kan Afvigelsen fra LXX vel skyldes Brug af den hebraiske Grundtekst, men hyppigt træffes ganske frie Omstillinger og Forandringer, ja ogsaa Kombination af forskellige Steder. Vi har desuden i Markus-Evangeliets Slutning et Stykke (Mk. XVI 9—20), der almindeligt anerkendes som en senere Tilføjelse, og som i Virkeligheden er en Art Kompendium af de øvrige Evangeliers afsluttende Dele. Her møder vi foruden meget frie Sammendragninger af de foreliggende Tekster en Række Tilføjelser, sandsynligvis fra andre Kilder. Endelig har vi en værdifuld Analogi til Evangeliernes Kildebenyttelse i et Værk fra c. 175: Tatians «Diatessaron» — et Forsøg paa at sammenarbejde vore fire Evangeliers Tekst til ét Værk. Selve Værket er gaaet tabt, men dets Tekst kan nogenlunde rekonstrueres gennem en bevaret Komentar (sé Th. Zahn: Forschungen zur Geschichte des n.-tlichen Kanons I 1881 S. 112 ff.). Det røber en tydelig Bestræbelse for at be-

---

[5] Figur V:

Digitized by Google

vare enhver Fortælling, Tale og Sentens, der findes i vore fire Evangelier, med Undgaaen af Gentagelser. Ikke desto mindre sér vi her Kilderne modificerede paa alle Maader, ved Tilføjelser, Fordobling, Udeladelser, Sammenblanding o. s. v. (Tatians Værk er egentlig kun et Skridt videre paa den Vej, som de to større Synoptikere er slaaet ind paa ved at sammenarbejde ældre Kildeskrifter. Havde Værker som dette fortrængt de adskilte Evangelier, vilde den evangeliske Literatur ligesom Mosebøgerne have foreligget som et Kollektivværk, hvis oprindelige Bestanddele vi kun ved møjsommelig og usikker indre Kritik vilde have kunnet udskille.) Analogier som de her anførte er alle lærerige, derved at vi i disse Tilfælde er i Besiddelse af de Kilder, paa Grundlag af hvilke Arbejdet har fundet Sted.

Som Grundlag for selve Kildeanalysen meddeles nu en statistisk Opgørelse af de 3 Evangeliers indbyrdes Forhold i stoflig Henseende. Det er i Virkeligheden overordentlig vanskeligt at fremstille en saadan paa en Maade, der paa én Gang tilfredsstiller Nøjagtighedens og Anskuelighedens Fordringer. Opgørelsen kræver en Opløsning af Stoffet i dets «Enere» ɔ: Smaastykker, hvis enkelte Bestanddele ikke kan tænkes at være overleverede hver for sig. Men Afgrænsningen af disse Enere vil ofte bero paa et Skøn. Man er mindst udsat for Vilkaarlighed i det historiske Stof: en Fortællings enkelte Træk kan ikke tænkes uden Helheden. Men i Talestoffet bliver Afgørelsen ofte vanskelig: et kort Tankesprog kan godt have levet selvstændigt i Overleveringen, selv om vi nu forefinder det som Led af en samlet Tankerække. Har man nu efter et saadant Skøn opløst Stoffet, grupperer man naturligt dets enkelte Dele i tre Klasser:

I. Saadanne, der forekommer hos alle tre Forfattere. Summen af dette «trefoldige» Stof vil omtrent svare til vort Markus-Evangelium, naar vi af dette Skrift tænker os fjernet et samlet Stykke i dets Midte (Mk. VI 45—VIII 26). Dette Stofs Enkeltstykker er forskelligt ordnede hos de forskellige Forfattere. Dog er ogsaa i denne Henseende Markus saa at sige den Generalnævner, i hvilken de andre gaar op: Markus og Lukas stemmer ikke sjeldent i Orden overéns imod Mattæus, Markus og Mattæus ogsaa stundom imod Lukas, medens Mattæus og Lukas aldrig i Stykkernes Ordning stemmer overéns imod Markus.

II. Saadanne Stykker, der forekommer hos to af Forfatterne, men mangler hos den tredie. Hertil hører det nævnte Midter-

Digitized by Google

parti af Markus, som denne har tilfælles med Mattæus, uden at det findes hos Lukas. Dernæst en ikke ringe Stofmængde, som Mattæus og Lukas har tilfælles ud over Markus, og hvor Ligheden mellem de to Forfattere ofte er overraskende nøje, medens Stykkernes Ordning er ganske forskellig.

III. Saadanne Stykker, der kun forekommer hos én af Forfatterne. Af saadant Særstof har Lukas den største Mængde, Markus kun ubetydelige Smaadele.

Først rettes nu Opmærksomheden paa den første Klasse, det trefoldige Stof. Dettes «Enere» er hidtil betragtede som énsartede Blokke. Men gaar vi nærmere ind paa de Ord og Sætninger, af hvilke «Blokkene» er sammensatte, er disse paa ingen Maade nøjagtig éns hos hver af Forfatterne. Tager man en utvivlsom «Ener» som «Stormen paa Søen» og læser de tre Versioner igennem (Mk. IV 35 ff. Mt. VIII 23 ff. Lk. VIII 22 ff.), vil man finde, at de Ord, der er fælles for alle tre, endog er i Minoritet (til et indgaaende Studium af slige Enkeltheder kan anbefales: Rushbrooke, Synopticon, London 1880, hvor de parallelle Tekster er trykte ved Siden af hinanden og Overénsstemmelserne fremhævede ved Farver og forskellige Typer). Bedst illustreres dette Forhold ved det af Forf. ikke fremdragne Faktum, at skønt Markus-Ev. som Helhed repræsenterer det fælles, er der ikke ét af dette Evangeliums 619 Vers, der i ganske énslydende Form findes hos begge de andre. Et nøjagtigt Studium kræver da, at man ogsaa med Hensyn til «Enerne»s enkelte Ord foretager en lignende Opgørelse som den, der før gjordes med Stoffet en bloc. Der viser sig da indenfor det trefoldige Stof følgende Forhold: Mattæus og Markus stemmer ved Tilføjelser eller Ændringer overéns imod Lukas i omtr. 1600 Ord, Markus og Lukas imod Mattæus i omtr. 860 Ord og Mattæus og Lukas imod Markus i omtr. 275 Ord. Særlige for Lukas — stadig indenfor det trefoldige Stof — er c. 1100 Ord, for Mattæus c. 830 og for Markus c. 1000. Dette sidste kan ogsaa udtrykkes saaledes, at Mattæus og Markus stemme overéns imod Lukas i Udeladelsen af 1100 Ord indenfor Fællesstykkerne o. s. v. analogt hermed.

Tænker man nu efter denne Opgørelse tilbage paa de S. 146 f. opstillede Kombinationer, synes Markus-Evangeliet nærmest at indtage den Midtstilling, som dér var tillagt Dokumentet *a*. Til Afgørelse af, hvilken Kombination der bør vælges, vilde det

Digitized by Google

være af Betydning, om det kunde godtgøres, at Vidnesbyrdene for Afstamningens Retning udpegede de andre som sekundære overfor Markus i det trefoldige Stof. Forf. synes ikke at mene, at dette kan paavises. Hovedvægten lægges i al Fald paa at vi véd at følge Fig. I, II eller III, der forudsætter, at Markus har benyttet begge de større Skrifter eller ét af dem, ikke ret forstaar hans Bevæggrund til at udelade de betydelige Stofmængder, som hine har udover det trefoldige Stof. Ved den Kombination, der er udtrykt i Fig. IV: Markus som Grundlag for de to større, er den tilsvarende Vanskelighed i al Fald betydelig formindsket. Thi sér man paa Stoffet en bloc, er det kun meget faa Markusstykker der savnes hos begge de andre.

Naar Forf. altsaa forklarer de 3 Evangeliers Fællesstof gennem den nu saa almindelige «Markushypotese», er det dog ingenlunde fordi han savner Blik for denne Hypoteses Vanskeligheder. Disse træder især frem, naar man fra Stoffet en bloc gaar til Stykkernes enkelte Bestanddele. Ved at betragte den føranførte Opgørelse, vil man sé, at c. 1000 Ord indenfor Fællesstoffet er særlige for Markus ɔ: at Mattæus og Lukas indenfor dette Omraade stemme overéns imod Markus i Udeladelsen af c. 1000 Ord. Paa dette Punkt er Mattæus' og Lukas' Overénsstemmelser imod Markus endog større end Markus' og Lukas' Overénsstemmelser mod Mattæus (c. 830 Ord). Og endnu betænkeligere synes det, at Mattæus og Lukas ogsaa i Tilføjelser og Ændringer stemmer overéns imod Markus i c. 275 Ord.

Forf. mener dog, at disse Vanskeligheder for en stor Del forsvinder ved en nærmere Betragtning. Hvad Udeladelsen af de 1000 Markusord angaar, er det allerede tidligere bemærket, at Overénsstemmelse i Udeladelse aldrig kan have den Vægt som Overénsstemmelse i Tilføjelser. Dernæst viser det sig at de for Mattæus og Lukas fælles Udeladelser i mange Tilfælde er sammenfaldende Resultater af Fremgangsmaader, der i sig selv er højst forskellige (man sammenligne saaledes Mk. V med de to Paralleltekster: de er begge kortere og falde sammen i Udeladelsen af c. 100 Ord, men Afkortningerne synes at være ledede af forskellige Hensyn). Hvad dernæst de for Mattæus og Lukas fælles Tilføjelser og Ændringer angaar, da er de enten ganske underordnede (Ombytning af εἶπεν og λέγει eller καὶ og δὲ) eller forklarlige ud fra Motiver, der kan have paavirket de to Bearbejdere selvstændigt (som naar Mattæus og Lukas er enige om i Forudsigelserne af Jesu Opstandelse at forandre Markus' μετὰ

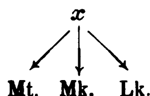
Digitized by Google

τρεῖς ἡμέρας til det med den senere Begivenhed mere stemmende τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ Mk. VIII 31. Mt. XVI 21. Lk. IX 22.) eller de er i al Fald ikke betydeligere end at de kunde skrives paa den ældste Tekstoverleverings Regning ɔ: en Reminiscents fra Mattæusteksten kunde have gjort sig gjældende for Afskriveren af Lukas eller omvendt. For senere Perioders Vedkommende kan man sikkert godtgøre en Bestræbelse hos Afskriveren for at assimilere de parallele Evangelietekster. Man kunde nu søge at undgaa de fremhævede Vanskeligheder ved at antage et tabt Skrift som den fælles Kilde for alle tre Forfattere i det trefoldige Stof (Urmarkushypotesen)[6]. Men et Forsøg paa at rekonstruere dette Dokument vilde som Resultat give et Skrift, der kun blev lidet forskelligt fra vor Markus. Man maatte hist og her lægge nogle Ord til, hist og her trække nogle Ord fra vort Markusskrift. Men Enkeltstykkerne maatte i det rekonstruerede Dokument stilles nøjagtig i den Orden, i hvilken de foreligger i vor Markus. Dette er overhovedet Markushypotesens urokkeligste Støtte, at Mattæus og Lukas aldrig i Stykkernes Ordning stemme overéns mod Markus. Forf. ender da med at udpege Markus-Ev. «eller et Dokument i Hovedsagen identisk med dette» som Kildeskriftet hvad det trefoldige Stof angaar. At et Skrift af Mark.-Ev.'s Type er Grundlaget, finder Forf. ogsaa bekræftet ved den ældste Beretning, vi har om denne Literaturs Kilder: Forordet til Lukas-Ev. Lukas har bygget paa Overlevering fra «*οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου*». Da «Øjenvidner» og «Ordets Tjenere» er den samme Klasse Mennesker, maa «Begyndelsen» være: ikke Jesu Livs Begyndelse, men Begyndelsen af hans offentlige Virksomhed. De Kilder, Lukas sigter til, har altsaa ikke som de to større Evangelier indeholdt Barndomsfortællinger, men har som Markus kun omhandlet hans offentlige Virksomhed.

Hermed er Undersøgelsen af Evangeliernes Fællesstof afsluttet. I den ovenfor (S. 148) givne Opgørelse nævnedes dernæst Stykker, der var fælles for de to af Skrifterne uden at findes i det tredie. Hvad der her især tildrager sig Opmærk-

---

6 Fig. VI:

Digitized by Google

somheden er den betydelige for Mattæus og Lukas fælles, udenfor Markus liggende, Stofmasse. Vil man ikke ty til ukendte Skrifter, kan man forsøge den Forklaring, at Lukas foruden at have benyttet Markus ogsaa har brugt Mattæus eller — den analoge Hypotese — at Mattæus foruden Markus ogsaa har benyttet Lukas. Men disse Forsøg strander hovedsagelig paa den Vanskelighed, at den formodede Benytter, der nogenlunde fuldstændigt optog sin ene Kilde (Markus), vilde have forbigaaet væsentlige Stykker af den anden. Man henvises da til den ovenfor (S. 147) i Fig. V udtrykte Kombination: Mattæus og Lukas har ved Siden af Markus havt en anden Fælleskilde: *x*. Det er imidlertid ingenlunde paa Forhaand givet, at dette *x* repræsenterer et enkelt Skrift. For at vinde Klarhed over dette Forhold, maa det undersøges, hvorledes Ikke-Markusstoffet overhovedet er anbragt i de to større Evangelier.

Begge indledes de med indbyrdes forskellige Barndomshistorier, der savner Parallel i Markus. Iøvrigt har de anbragt deres Ikke-Markusstof paa højst forskellig Maade. Hos Lukas findes det hovedsagelig i to større Indskud: VI 20—VIII 3 og IX 51—XVIII 14 (hvortil XIX 1—27 slutter sig). Det første af disse tilhører Jesu galilæiske Virksomhed. Det andet indledes med, at Jesus begiver sig paa Rejse til Jerusalem, og det forbindes mod Slutningen med den Kres af Fortællinger, som Markus har knyttet til den sidste Rejse. Hele Stykket Luk. IX 51—XIX 27 kan derfor betegnes som «Rejsehistorien» (Forf.s Udtryk «Peræavirksomheden» synes mindre heldigt). Mattæus har derimod for største Delen anbragt sit Ikke-Markusstof som Led af 6 store Taler 1) Bjergprækenen (V—VII), 2) Udsendelsestalen (X), 3) Lignelsestalen (XIII), 4) Talen om Disciplenes indbyrdes Forhold (XVIII), 5) Farisæertalen (XXIII), 6) den eskatologiske Tale (XXIV—XXV). I Tilfældene 2, 3, 4 og 6 har Markus — og Lukas — paa det tilsvarende Sted en mindre Tale af samme Tema, i Tilfældet 5 i det mindste nogle Tankesprog vedrørende samme Emne. I disse Tilfælde synes altsaa Markuskilden at have været bestemmende for Talens Plads i Skriftet. For Bjergprækenens Vedkommende findes Parallellen kun hos Lukas, men dens Anbringelse — i Spidsen for Jesu offentlige Virksomhed — er givet dermed, at den er opfattet som indledende Programtale.

Undersøger man disse Talers Komposition, viser det sig, at den egentlige Hovedstamme — det, der passer med den angivne

Digitized by Google

Anledning — er det med Markus (for Bjergprækenens Vedkommende med Lukas) parallelle Stykke. De øvrige Dele, der i Omfang gennemgaaende er langt betydeligere, gør Indtryk af at være Tilføjelser, der staar i en løsere Forbindelse med Hovedemnet. Saaledes er i Udsendelsestalen (X) kun den første Del (V. 5—15) praktiske Regler for de uddragende Disciple. Den vidtløftigere senere Del vedrører Bekendernes Vilkaar overhovedet. Og kun den første Del har Paralleller i det tilsvarende Stykke hos Markus og Lukas. I den eskatologiske Tale udgør kun XXIV 4—36 den egentlige, med de andre parallelle Apokalypse — Resten gør Indtryk af mere tilfældigt tilknyttede Lærestykker. Disse tilføjede Dele vil gennemgaaende kunne henføres til to Klasser 1) Særstof for Mattæus, 2) Stof, der ogsaa findes i Lukas' Rejsehistorie, som oftest i nøje beslægtet Form. Studiet af Mattæustalerne synes da at give følgende Resultat: Markuskildens Ordning har været bestemmende for Forfatteren, og herfra er i Reglen Fundamentet for Talen hentet. Men Stoffets Hovedmasse er taget dels fra én for Mattæus ejendommelig Kilde, der forsaavidt vi kender den kun har indeholdt Ord af Jesus — dels fra et Dokument, som Mattæus har haft tilfælles med Lukas, og som hos den sidste er knyttet til Jesu Rejse til Jerusalem.

Til den førstnævnte af disse Kilder ligger det nær ogsaa at henføre de øvrige for Matt. Ev. ejendommelige Jesu-Ord, der i mindre Stykker findes paa spredte Steder i Evangeliet. Forf. mener, at dette Talestof, der ialt udgør c. $^1/_5$ af Evangeliet, er ét med den Ordsamling, der ifølge Overleveringen skulde være nedskrevet af Mattæus (Papias iflg. Eusebius hist. eccl. III 39 *Ματϑαῖος μὲν οὖν Ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο*). Ved at fortolke denne Overlevering — ikke som det hyppigt skér om én af begge de større Synoptikere benyttet Talesamling — men om ét kun af Matt. Ev. benyttet Skrift, faar man den naturligste Forklaring paa, at netop det første Evangelium har faaet Mattæus' Navn.

Hvad det andet i Mattæustalerne benyttede Dokument angaar, foreligger det altsaa baade i Mattæus' og Lukas' Ev. Den Antagelse ligger nær, at Lukas Ev.'s Gengivelse kommer dets oprindelige Form nærmest: her fremtræder det jo som en solid Masse (IX 51—XVIII 14 og XIX 1—27), medens dets Stof, forsaavidt det findes i Matt. Ev., forekommer spredt i Sammenhænge, hvor dets Plads ofte kun syntes bestemt ved løse Idé-

Digitized by Google

associationer. At dette Skrift, der nu hos Lukas staar som en Art Rejsehistorie, i og for sig har villet skildre Jesu sidste Rejse, er lidet troligt. Stedet, hvor Lukas har anbragt det, synes bestemt ved, at ét af dets sidste Stykker taler om en Ankomst til Jericho, som det laa nær at identificere med det i Mk. X 46 ff. skildrede Jerichobesøg, der ligger umiddelbart forud for Indtoget i Jerusalem. At Mattæus, tiltrods for at »Rejsehistorien»s Stof nu forekommer spredt i hans Værk, kan have kendt denne Kilde omtrent i den Form, i hvilken den foreligger hos Lukas, volder det os mindre Vanskelighed at antage. Han har i det hele en Tendens til at samle det ensartede Stof — en Tendens, der ogsaa overfor Markuskilden stundom har ført ham til Ændring af Kildeskriftets Ordning (smlgn. den Maade, hvorpaa han i Kap. VIII—IX samler en Række Undere fra spredte Steder i Markus).

Det berørtes ovenfor, at Lukas foruden «Rejsehistorien» havde et tidligere Indskud i Markusberetningen (VI 20—VIII 3). Af dette Indskuds enkelte Dele findes tre (Bjergprækenen, Høvidsmanden i Kapernaum og Døberens Sendefærd) ogsaa hos Mattæus og er af ham anbragte i samme Periode: den galilæiske Virksomhed. Et enkelt (Salvningen) synes at erstatte et Stykke, der hos Markus er anbragt paa en langt senere Plads (i Lidelseshistorien) — det udelades nemlig i denne senere Sammenhæng af Lukas. Det ligger nær at stille disse Stykker sammen med nogle forud for dette Indskud staaende Lukasfortællinger, hvis synoptiske Forhold er det samme ɔ: som enten er fælles for Mattæus og Lukas uden at findes i Markus (Døberens Tale og Fristelsessamtalen) eller som erstatte Fortællinger fra Markus (Synagogen i Nazaret og Peters Fiskedræt) — saa meget mere som der mellem alle disse Stykker er et indre Slægtskab: de høre ved deres Liv og Fylde til Evangeliets ypperste Dele. I denne Række Fortællinger (de sidstnævnte 4 samt hele Indskuddet VI 20—VIII 3) vil Forf. sé Rester af et tabt Evangelium: den galilæiske Kilde, G, benyttet baade af Mattæus og Lukas. At det ikke blot er spredte Overleveringselementer, der her foreligger, sluttes af følgende Omstændighed: Markus' Ordning følges gennemgaaende af Lukas med større Troskab end af Mattæus. Naar Lukas da stiller de af G's Fortællinger, der erstatter tilsvarende Markusstykker paa en fra Markus helt forskellig Plads, maa det være fordi deres Stilling var bestemt ved Placeringen i den anden Kilde, der altsaa maa have givet en vis ordnet,

Digitized by Google

sammenhængende Fremstilling af den evangeliske Historie. Man kunde nu maaske formode, at G og R («Rejsehistorien») i Virkeligheden var ét Dokument. Men herimod taler dels deres Forskellighed: R indeholder næsten udelukkende Talestof, G overvejende fortællende Stykker — dels Mattæus' forskellige Holdning overfor de to Dokumenter. Han benytter G paa samme Maade som han benytter Markus ɔ: afkorter Fortællingerne noget, men henfører dem til samme Periode af Jesu Virksomhed, hvori ogsaa Lukas har stillet dem. R knyttes derimod i forskellige Brudstykker til Evangeliets Taler og intet af denne Kilde er af Mattæus anbragt i samme Afsnit af Jesu Historie, som det i Lukas tilhører (Reisen til Jerusalem). G's Stykker har da formodentlig i Kilden baaret Præg af at tilhøre en bestemt Periode medens R's Stykker har været uden kronologiske Mærker.

Resultatet af Undersøgelsen vil da omtrent kunne sammenfattes saaledes: Hovedkilderne for vort første Evangelium har været Markus og Mattæus' Logiasamling (L). G er af og til benyttet som supplerende i de galilæiske Fortællingers Kres. R bruges til at berige de Taler, hvis Grundlag er hentet fra Markus eller L. Lukas Ev. har de samme Kilder med Undtagelse af L. Han benytter Markus som Værkets Grundlag og historiske Traad. I den galilæiske Periode indføjes et Afsnit af G. Lukas erstatter ogsaa hist og her Markusstykker med tilsvarende Stykker fra G, hvor denne Kilde synes ham mere levende og fyldig. R indføres som et samlet Indskud knyttet til Markus' Rejsehistorie. Ogsaa paa anden Maade er Mattæus' og Lukas' Fremgangsmaade overfor Kilderne forskellig. Hos Mattæus er Bestræbelsen for at samle énsartede Grupper af Fortællinger og Belæringer mere fremherskende end det kronologiske Hensyn. Lukas har derimod villet give sit Værk Karaktér af en kronologisk fremadskridende Beretning. Gentagelser undgaar han omhyggeligt. Naar han f. Eks. fra R har taget Lignelsen om det ufrugtbare Figentræ, udelader han af Markus Fortællingen om Figentræets Forbandelse. Ja den blotte Forekomst af Ordet om Skilsmisse i XVI 18 er ham Grund nok til at forbigaa hele Stykket i Markus X 1—12.

Efter denne Opgørelse af Resultaterne slutter Bogen med en omhyggelig udarbejdet, detailleret Oversigtstabel, der belyser hvorledes Enkeltstykkerne af det evangeliske Stof fordeler sig paa de forskellige Skrifter (ved en Trykfejl er under Part IV

Digitized by Google

Nr. 65 Tallene 957—62 satte i Rubrikken «Markus» i Stedet for i Rubr. «Lukas»).

Ved ovenstaaende er det forsøgt at gengive Hovedtrækkene af den i sig selv stærkt sammentrængte og stoftunge Bog. Sér man tilbage paa de af Forf. fastslaaede Resultater, vil man med Kendskab til den nyere Evangelieforskning ikke finde meget nyt i hans Standpunkt overfor Evangeliernes Fællesstof. Han havner jo her i den almindelige Markushypotese. Snarere kunde man ønske denne Hypoteses Vanskeligheder udførligere drøftede. Saaledes gaar han kun lejlighedsvis i en Anmærkning (S. 45) ind paa den Vanskelighed, at et større sammenhængende Stykke af vort Mark. Ev. savnes hos Lukas (det ovenfor S. 148 omtalte Midterparti). Og skønt han selv blandt de tekstkritiske Regler, der finder Anvendelse paa det synoptiske Problem, nævner Vidnesbyrdene for Afstamningens Retning, indlader han sig dog ikke paa en Prøvelse af Markustekstens Forhold til de andre ud fra dette Synspunkt. Undersøgelser af denne Art — med Paavisning af at det ingenlunde altid er Markus' Tekst der er den primære — vil man finde i nyere tyske Arbejder som Joh. Weiss: Das älteste Evangelium, 1903, og R. A. Hoffmann: Das Marcusevangelium und seine Quellen, 1904. Trods alle Indvendinger staar dette jo imidlertid fast: at Markusskriftet i Omfang og Ordning giver os Billedet af det primære Dokument indenfor den synoptiske Literatur. Ved dette Hovedpunkt bliver Burton staaende og betragter vel Drøftelsen af dette Dokuments Kilder som liggende udenfor sin Opgave: de 3 Evangeliers indbyrdes Forhold.

Mere Interesse frembyder Forf.s Behandling af det udenfor Markus liggende Stof, navnlig hans fortrinlige Analyse af Mattæustalerne. Da det for Mattæus og Lukas fælles Ikke-Markusstof hovedsagelig er Ord og Taler, er det i den nyere Forskning almindeligt, at man antager dette for hentet fra en «Talesamling», hvorved der i Reglen tænkes paa de ifølge Traditionen af Mattæus samlede «Logia». Denne Antagelse har imidlertid flere Vanskeligheder at kæmpe med. Dels den, at vi blandt det for Matt.-Luk. fælles Ikke-Markusstof finder nogle fortællende Stykker (en Dél af Døber- og Fristelsesfortællingen samt Høvidsmanden i Kapernaum). Dels at vi har Vanskelighed ved at forestille os denne Samlings oprindelige Form og Ordning, idet hverken den hos Mattæus eller den hos Lukas foreliggende Skikkelse af Stoffet med nogen Rimelighed kan hævdes

Digitized by Google

som den oprindelige. Endelig: hvis de formodede Mattæus-Logia var benyttede baade i det første og i det tredie Evangelium, hvorfor skulde da netop det første være kommet til at bære Mattæus' Navn?

Disse Vanskeligheder vilde nogenlunde afhjælpes ved Burtons Antagelse af tre forskellige Ikke-Markuskilder. Den galilæiske Kilde (G) vilde hjælpe os ud over den første Vanskelighed: Mattæus og Lukas har ogsaa havt en fortællende Fælleskilde. Den forklarer os ikke blot det sammenhængende Indskud, som Lukas (VI 20—VIII 3) gør i Markusteksten, men ogsaa hvorfor han, naar han erstatter Markusfortællinger med varierende Fremstillinger af samme Emne, anbringer disse paa en hel anden Plads end den, man ifølge Markuskilden — hvis Orden han ellers følger — skulde vente. Ingen af disse Omstændigheder vilde fyldestgørende forklares ved, at Lukas her optog isolerede Overleveringselementer. Lukas' Benyttelse af et saadant tabt Evangelium er jo ogsaa sandsynlig ifølge Forordet, hvor han taler om de «mange», der har gjort Forsøg paa evangeliske Beretninger. Den for Mattæus ejendommelige Kilde L gør paa en naturlig Maade Rede baade for det rige, for dette Skrift ejendommelige, Logiastof og for Skriftets overleverede Forfatternavn. Endelig ligger det nær at opfatte de indbyrdes beslægtede Stykker, der fra Luk. IX 51 optræde i sluttet Række, som en Kilde for sig. Denne maatte ifølge de mange ordrette Overénsstemmelser med Talestoffet i det første Evangelium være benyttet af dette. Har den som Helhed foreligget for Mattæus, er det rigtignok en Betænkelighed, at store og vigtige Stykker er udeladte af ham (f. Eks. den barmhjertige Samaritan, den fortabte Søn, den utro Husholder, den rige og den fattige). Man undrer sig over, at Burton aldeles ikke gaar ind paa denne Vanskelighed.

Et Hovedfortrin ved Burtons Arbejde er den metodiske Klarhed, hvormed Forfatteren ud fra Tekstkritikkens og Kildeanalysens almindelige Principper arbejder med det indviklede literære Problem, der ligger i disse Skrifters indbyrdes Forhold. Det vil naturligvis aldrig lykkes at reducere dette Problem til et Regnestykke, af hvilket det subjektive Skøn helt skulde kunne udelukkes. Men man kan i Burtons Fremstilling nøje kontrollere Arbejdet og med Klarhed sé enhver Hypoteses Fortrin og Svagheder.

Digitized by Google

In Minucium Felicem XIV 1.

Scr. **Johannes Paulson.**

Postquam Caecilius perorauit, in haec uerba erumpit: *ecquid ad haec . . . audet Octavius, homo Plautinae prosapiae, ut pistorum praecipuus, ita postremus philosophorum?* hic uox quae est *pistorum* ad coniciendum inuitauit: coniecerunt *Christianorum*, *iuris consultorum*, *disertorum*, et nescio an etiam alia. nuper tamen Norden (De Minucii Felicis aetate et genere dicendi, Greifswald 1897) noua protulit argumenta, cur libri lectio tenenda esset, ut etiam qui nouissimi extiterunt editores Felicis, Boenig, Waltzing, *pistorum* retinuerunt; quare forsitan abhinc tuta sit a mutationibus. si cui nihilominus non satisfacit illud *pistorum*, eum delegabo ad Lactant. Instit. div. V 2, 17, ubi obtrectator quidam Christianismi dicitur reprehendisse Christi discipulos et eos rudes iudicasse et indoctos: *nam quosdam eorum piscatorio artificio fecisse quaestum.* unde nescio an loco Minuciano erui possit legendi ratio quae est *piscatorum.* quod coniectum mirum in modum tueri uidetur locus, qui occurrit inter fragmenta latina epistolae cuiusdam Juliani imperatoris, quae Hertlein (Juliani imperatoris quae supersunt omnia) exhibet p. 606, ubi fastuose de Christianis loquitur: *Iste enim malo communis utilitatis Athenas navigans et philosophans imprudenter musicorum participatus est rationem, et rhetoris confectionibus odibilem adarmavit linguam adversus caelestes deos, usque adeo ignorans paganorum mysteria, omnemque miserabiliter imbibens, ut aiunt, degenerum et imperitorum ejus theologorum piscatorum errorem.*

Gothoburgi mense Dec. 1904.

Ad Aristeam.

Scr. **A. B. Drachmann.**

Aristeae epist. § 55 (p. 18,12 Wendl.) legendum videtur: *ἔτι γὰρ ἐπιτατῆς* (*ἐπὶ τὰ τῆς* codd. *ἐπιτάσεως* Diels) *οὔσης οὐθὲν ἂν ἐσπάνιζε* (*si* [mensura mensae] *adhuc extendi potuisset, nihil* [ad magnificentiam eius augendam] *defuisset*).

Digitized by Google

Anmeldelser.

J. M. Secher, Græsk-romersk Kunsthistorie til Skolebrug. 2den ændrede Udg. Kbh. 1903, Nordisk Forlag. 62 S.

Den nye udgave af overlærer Sechers kunsthistorie adskiller sig i flere henseender fordelagtigt fra 1ste udgave. Den rivende udvikling, som den archæologiske forskning har gennemgaaet i de senere aar, særlig for Grækenlands vedkommende, har gjort en stærk omarbejdelse nødvendig, og denne er foretagen med megen kyndighed og en vaagen sans for det væsentlige. Trods sit ringe omfang indeholder bogen en stor mængde positivt stof, og den er behageligt fri for æsthetisk skønsnak.

Det første afsnit, den forhistoriske tid, fremtræder i udvidet skikkelse, som rimeligt er efter de store resultater, som de nyeste udgravninger har bragt. Hvor meget man her vil medtage, beror naturligvis paa et skøn. Anm. savner en bemærkning om den mykeniske kulturs stilling indenfor broncealderen og i det hele taget en antydning af, at den fra den nordiske archæologi velkendte inddeling i sten-, bronce- og jærnalder ogsaa finder anvendelse paa Grækenland. Det havde vistnok ogsaa været heldigt, om den saakaldte Dipylonperiode var bleven nærmere karakteriseret ved en kort beskrivelse af vasestilen, istedenfor at denne nu maa søges bagest i bogen, hvor hele vasemaleriets historie er given i en saa sammentrængt form, at den hverken kan tilfredsstille lærere eller disciple. Ganske vist kan der i skolen ikke ofres megen tid paa det græske vasemaleri; men naar vaserne næsten er det eneste, vi har tilbage fra en forholdsvis lang kulturperiode, kunde det vel forsvares at skænke dem en lidt nærmere omtale.

Et af de stærkest omarbejdede partier er afsnittet om den archaiske plastik. Her har den af Jul. Lange opstillede frontalitetslov i en forbavsende grad spredt lys og klarhed over den græske billedhuggerkunsts udviklingshistorie. Skulpturerne fra Zevstemplet i Olympia, der i første udgave var omtalt efter Parthenonskulpturerne, er nu komne paa deres rette plads.

I det følgende afsnit, kunstens blomstringstid, har større forandringer ikke været nødvendige. Et enkelt punkt giver anledning til nogle bemærkninger. Forholdet mellem det gamle Athenatempel paa Akropolis og Erechtheion er fremstillet overensstemmende med den almindelige opfattelse, hvorefter Erechtheions østlige cella har været indviet til Athena Polias og saaledes er traadt istedenfor det gamle tempel. Men det er tvivlsomt, om denne opfattelse lader sig opretholde. Pausanias nævner jo ikke

Digitized by Google

med et ord Athena Polias ved omtalen af Erechtheion, og det er næppe rigtigt, naar man for at forlige hans ord med den gængse opfattelse antager, at han betræder templet fra nordsiden. Ordene opfattes naturligst saaledes, at østcellen indeholdt Poseidons alter, hvor der ogsaa ofredes til Erechthevs; i den lavere vestlige del fandtes saltvandskilden. Dörpfelds anskuelse er, som bekendt, at det gamle Athenatempel har bestaaet endnu i Romertiden, og at Erechtheion ikke har været noget Athenatempel[1]. Selv om denne anskuelse ikke endnu er trængt igennem, kan det ikke nægtes, at de indvendinger, der kunde rejses mod den, er blevne stærkt svækkede, efter at Dörpfeld for nylig ved beregning af den ved Erechtheion anvendte maalenhed har gjort det sandsynligt, at den oprindelige plan, hvorefter templet skulde have være bygget, ikke er kommen til udførelse, men at den skikkelse, som Erechtheion fik, er en følge af et kompromis, ganske som ved Propylæerne[2]. Tænker man sig en akse gennem midten af nordhallen, gaar den ikke blot midt igennem indgangsdøren fra nordhallen, men ogsaa midt igennem den lille dør fra jomfruhallen. Afstanden fra denne akse til akselinjen af østfrontens søjler er nøjagtig 60 fod, hver fod regnet til 0,328 meter, hvilket er den maalenhed, hvorefter kvadrene er huggede. Dörpfeld formoder, at den vestlige del af templet skulde have været ganske som den østlige, saaledes at nordhallen kom til at ligge midt paa nordsiden og jomfruhallen ligeoverfor. Da det nu ikke blev tilladt at bygge saa langt ud mod vest, og man heller ikke var tilbøjelig til at nedrive det gamle tempel, som var genopbygget efter Perserkrigene, gav man Erechtheion en provisorisk afslutning mod vest, hvorved jomfruhallen formindskedes noget, og templet har da bestaaet som Poseidon-Erechthevstempel, skønt det — ogsaa efter Dörpfelds mening — havde været hensigten, at det skulde erstatte det gamle tempel og at den østlige cella skulde indeholde gudindens billed. Jeg ser ikke rettere, end at forf. her havde gjort bedre i at beholde 1ste udgaves fremstilling, hvorefter inddelingen af Erechtheion hører til de ting, som endnu ikke kan afgøres med sikkerhed. Til gengæld vilde en lille rettelse have været paa sin plads der, hvor det fortælles (s. 27), at Parthenonskulpturerne blev ført til London i begyndelsen af dette aarhundrede.

Fremstillingen af plastikens historie i det 4de og de følgende aarhundreder er paa mange punkter forbedret og bragt i overensstemmelse med videnskabens nuværende standpunkt. I det sidste afsnit, kunsten hos Romerne, har der ikke været anledning til større omarbejdelse.

En stor forbedring er det, at bogen er bleven forsynet med en række særdeles gode afbildninger, især af plastikens hoved-

---

[1] Se bl. a. Athenische Mittheilungen, XXII s. 159—178.
[2] Athen. Mittheil., XXIX s. 101—107.

Digitized by Google

værker. Det er af stor betydning, at eleverne stadig kan have de vigtigste værker af oldtidens kunst for øje; indtrykket af, hvad der forevises i timerne, bliver jo let afbleget. Men naturligvis er det nødvendigt, at læreren raader over et større billedmateriale, og det er ganske praktisk, at der stadig er henvist til Seemanns «Kunstgeschichte in Bildern», som enhver skole kan overkomme at anskaffe. Dog kan man ikke ret vel nøjes med disse smaa gengivelser, naar man har at gøre med en klasse, der bestaar af mere end ganske faa disciple. Det bedste undervisningsmateriale er efter anm.s erfaring den samling af store fotografier, som kultusministeriet efter forslag af Jul. Lange har anbefalet til skolerne ved cirkulære af $^{20}/_{5}$ 96. Det er, som bemærket i cirkulæret, ikke uden betydning, at man benytter førstehaands gengivelser efter selve originalværkerne.

Fr. Weilbach.

Chr. Blinkenberg, Archäologische Studien. Kopenhagen 1904, G. B. N. F. (Leipzig, Harrassowitz.) 128 S.

De fire afhandlinger, som udgør indholdet af ovennævnte bog, vil sikkert vække stor opmærksomhed i den archæologiske verden. Emnerne er hentede fra forskellige grene af archæologien, og disse studier aflægger saaledes et fordelagtigt vidnesbyrd om forfatterens grundige og mangesidige viden, saa vel som om hans evne til ved sindrige kombinationer at vinde frem til nye videnskabelige resultater. At bogen er skreven paa Tysk, vil forhaabentlig bidrage til, at den bliver kendt ikke blot her hjemme, men ogsaa i udlandet, hvor Blinkenbergs navn jo i forvejen er godt kendt.

Den første afhandling, «*Griechische Steingeräte*», indeholder en klar og indgaaende fremstilling af, hvad der for tiden vides om stenalderen i Grækenland. Herom har der hidtil kun foreligget spredte notitser i tidsskrifter o. lign. Blinkenbergs afhandling er saaledes grundlæggende paa dette omraade. Der findes vel heller ikke nogen, der vilde være bedre rustet til at behandle dette emne end Bl., som i lige høj grad er hjemme i den nordiske og den klassiske archæologi. Hertil kommer, at vore museer, ikke blot Nationalmuseet, men ogsaa Glyptotheket, nu besidder righoldige samlinger af stenalderfund fra Grækenland. Det er særlig dette materiale, som danner grundlaget for undersøgelsen. Et udvalg deraf er gengivet i afbildninger. Bl. undersøger nu først det spørgsmaal, om alle de fundne stenredskaber bør henføres til stenalderen. En del stenredskaber, særlig pilespidser, er nemlig fundne sammen med vaaben af bronce i mykeniske grave. Dette forklares deraf, at Grækenlands stenalderfolk istedenfor

Digitized by Google

flint anvendte en vulkansk stenart, obsidian, som lader sig flække paa samme maade som flinten, men endnu mere regelmæssigt. Til sværere redskaber (økser) anvendtes ligesom i norden haarde bjærgarter. Ved overgangen til broncealderen opgav man nu straks de haarde bjærgarter, saa at økserne fra den tid altid er af bronce. Derimod vedblev man i lang tid at forfærdige knive og pilespidser af obsidian. Mærkeligt er det, at skønt obsidianet findes paa mange græske øer, synes det kun paa Melos at være fundet brugbart til bearbejdelse. Man har der fundet de gamle stenbrud, og engelske archæologer har ved Phylakopi udgravet en forhistorisk by, som ligefrem maa have levet af at bearbejde og udføre obsidianflækker. Da stenredskabernes tid var forbi, gik byen til grunde. Bl. beskriver udførlig den tekniske fremgangsmaade ved forfærdigelsen baade af obsidianredskaberne og stenøkserne og inddeler dem efter de forskellige typer. Ved sammenligning med fundene fra andre lande, særlig fra Norden, kommer han til det resultat, at stenalderen i Grækenland har været forholdsvis kortvarig, idet den kun svarer til den yngre stenalders første periode (spidsnakkede økser). Den rige udvikling, som stenalderkulturen fik i Norden i den anden og tredje periode, er der intet spor af i Grækenland, aabenbart fordi broncealderen der indtræder meget tidligere end i Norden. Ogsaa spørgsmaalet om, hvorfra stenalderkulturen er kommen til Grækenland, mener Bl. at kunne besvare, idet der er en kendelig overensstemmelse med lignende fund fra Forasien, medens indflydelsen fra Ægypten synes a være ringe.

Den anden afhandling har interesse i videre krese. Den handler nemlig om bueskydningen i Odysseus' Megaron. Det har fra oldtiden af voldet vanskeligheder at forestille sig denne scene anskueligt, og grunden dertil er, at man savnede kendskab til de reale genstande, som fortællingen drejer sig om. Først nu, efter at udgravningerne har bragt virkelige mykeniske økser for dagen, er en sikker fortolkning bleven mulig, og afhandlingen afgiver et smukt eksempel paa, hvilke resultater der kan fremgaa af en samvirken mellem philologi og archæologi. Den ældre forklaring, som gaar tilbage til oldtiden, gaar ud paa, at *πελέκεες* er øksebladene uden skaft, og at Odysseus skød gennem skafthullet. Det maatte da have været nogle mægtige økser, og man begriber ikke, at de to piger kunde bære 12 saadanne økser i en kurv (*φ* 58—62). Helt uforstaaeligt bliver det, naar det hedder, at Odysseus sigter efter *πρώτη στειλειή* (*φ* 422), den yderste ende af skaftet, og naar økserne sammenlignes med *δρύοχοι* (*τ* 574), som betyder de opklodsninger, som skibsbyggeren lægger under kølen. Man greb derfor til den mislige udvej at tillægge disse ord helt nye betydninger, som de ellers aldrig har. I den nyeste tid har man forsøgt andre forklaringer, f. ex. at økserne var stillede med skaftet i gulvet, og at opgaven var at

Digitized by Google

skyde hen over toppen af skafterne eller, efter andres mening, gennem et øje i øksebladet. Økser af denne form har man ogsaa fundet; men Bl. indvender med rette, at økserne ikke kunde opstilles saaledes uden at graves temmelig dybt ned i jorden, desuden bliver sammenligningen med *δρύοχοι* ikke mere forstaaelig paa denne maade. Endelig, hvis pilen blot skulde strejfe toppen af skafterne, bliver udtrykket *διὰ δ' ἀμπερὲς ἦλθε θύραζε ἰὸς χαλκοβαρής* (*φ* 422—23) højst besynderligt, bortset fra, at et saadant maal ikke kunde være en passende prøve paa en skyttes dygtighed. Paa den anden side, hvis man tænker sig et øje i øksebladet, bliver det uforstaaeligt, at digteren siger, at pilen træffer *πρώτη στειλειή*.

Men hvilken form af økser er nu den almindelige i den mykeniske tid og i Dipylontiden? Det er ubetinget dobbeløksen, *ἀμφοτέρωθεν ἀκαχμένον*, som Homer siger (*ε* 235). Bl. gør nu opmærksom paa, at paa de smaa votivøkser af bronce, som haves fra Dipylontiden, er den ende af skaftet, som er modsat bladet, udhamret og gennemboret, og paa en geometrisk vase fra Boiotien (afbildet i bogen) ses en saadan økse ophængt ved en paa enden af skaftet anbragt ring. Han slutter deraf, at vi maa tænke os økserne opstillede med bladet nedad. Denne maade at opstille økserne paa er aabenbart langt lettere at praktisere, og sammenligningen med *δρύοχοι* er da ganske naturlig. Opgaven ved bueskydningen har da været at skyde gennem de 12 jærnringe, og hertil sigter altsaa udtrykket *διοϊστεύειν σιδήρου* (*φ* 114 og 127). Paa denne maade bliver det forstaaeligt, at Odysseus' skud er et mesterskud.

Herefter følger en afhandling, «*Ein attisches Votivrelief*», som vil være bekendt for danske læsere. Den har tidligere været udgiven paa Dansk i «Festskrift til J. L. Ussing». Men den er med god grund optagen her, den fortjener at blive kendt ogsaa i udlandet. Bl. forklarer meget sindrigt det ved første øjekast noget gaadefulde relief som en fremstilling af den attiske heros Hippolytos, der havde en lille helligdom under sydsiden af Akropolis. Bagved denne laa Themis' tempel mellem Asklepios' og Aphrodite Pandemos' helligdomme. De 3 figurer i baggrunden af relieffet svarer til disse 3 guddomme. Der er næppe nogen grund til at tvivle om rigtigheden af denne forklaring, derimod vil forfatterens bestemmelse af relieffets tid og stil maaske nok vække modsigelse. Bl. mener, at det hører til de sidste aartier af det 5te aarhundrede og er udført af en billedhugger, der stod Pheidias' kres nær. Mellem gudeskikkelserne paa Parthenonsfrisen og dem paa det her omhandlede relief finder Bl. en overensstemmelse, der lader sig forfølge indtil de mindste detailler, og han hævder, at reliefstilen, behandlingen og inddelingen af fladerne er ganske den samme som paa Parthenonsfrisen. Dette vil man dog næppe finde ganske overbevisende. Kan man med

11*

Digitized by Google

rette sige, at et relief, hvis baggrund er opfyldt af en fremstilling af et klippeparti, et tempel og flere guddomme, samtidig med at forgrunden er rigelig forsynet med figurer — til venstre stifteren, i midten Hippolytos førende sin hest ved tøjlen, til højre en hund — at et saadant relief er i ganske samme stil som Parthenonsfrisen? Mig forekommer det, saa vidt gengivelsen tillader at dømme derom, at være et ret svagt arbejde af en kunstner, som vel arbejder med reminiscenser fra den attiske kunsts bedste tid, men ikke i nogen særlig grad er gennemtrængt af denne tids aand. Allerede den omstændighed, at Asklepios' dyrkelse, som Bl. selv anfører, først er indført i Athen 420 f. Chr., nøder os jo til at fjærne dette relief noget fra Pheidias' tid.

I den sidste og største af afhandlingerne behandler Bl. «*Darstellungen des Sabazios und Denkmäler seines Kultes*». Udgangspunktet for undersøgelsen er et broncerelief i Nationalmuseet i København, hvorved der kastes nyt lys over de mærkelige votivhænder af bronce, hvis betydning ofte er bleven misforstaaet. Om end emnet hører til de mere specielle, som nærmest har interesse for fagmænd, læser man ogsaa denne afhandling med fornøjelse. Den udmærker sig ligesom de andre ved skarpsindighed i bevisførelsen og en klar fremstillingsform.

Fr. Weilbach.

Otto Henk, Die frage in der altenglischen dichtung. Eine syntaktische studie. (Kieler studien zur englischen philologie. Heft 5.) Heidelberg 1904, Winter. IV + 111 sider.

Dette er en omhyggeligt udført syntaktisk-statistisk undersøgelse, der tar hensyn til hele den oldengelske digtning. Det behandler i et förste kortere kapitel spörsmålets art (direkte og indirekte, i hver af disse afdelinger pronominal- og adverbialspörsmål, i den förste desuden «det rene spörsmål»), dernæst i andet kapitel den anvendte måde og i tredie ordstillingen. I andet kapitel påvises en gennemgribende forskel efter om hovedsætningen er spörgende, optativisk, nægtende eller imperativisk, eller om den ikke er nogen af delene. I förste tilfælde er der större tilböjelighed til at bruge konjunktiv, uden at denne måde dog er gennemført: efter verber der betyder spörge odsl., er forholdet mellem indikativ og konjunktiv 8 : 24 imod 21 : 43, efter verber der betegner iagttage, vide, sige odsl. 48 : 46 imod 74 : 19; de tilfælde der falder ind under en tredie afdeling, verber der betegner en sindsstemning (gemütsbewegung), er for få til at man kan drage nogen slutning af dem. M. h. t. ordstilling behandles meget udførligt subjektets og prædikatets indbyrdes stilling, og

Digitized by Google

ved alle undtagelsestilfælde undersøges de forskellige grunde, især af metrisk art, der kan ha givet forfatteren anledning til afvigelsen. Her kunde der måske hist og her være anledning til at fremdrage andre momenter. Ved Elene 512 fx (*nu ðu meaht gehyran . . . hu arfæst is ealles wealdend*) nævnes kun metriske grunde til fremtrækningen af *arfæst is*; men det samme kræves jo ganske naturligt af den nære samhøren af *hu* og adjektivet, hvorefter verbet rykker ind på sin yndlingsplads som nr. 2; sml. også flere af de andre umiddelbart för og efter nævnte exempler. Men i reglen må man være enig med forfatteren.

Af mere principiel art er de følgende betænkeligheder. Forf. har selv tydeligt indset (se især slutningen af hans arbejde), at der egentlig er noget urigtigt i at undersøge forholdene ved den dog ret kunstlede oldengelske digtning, för prosaen er nöje behandlet. Her mangler det ene modstykke, der vilde bringe hans resultater i den rette belysning. Men der mangler også det andet modstykke: forholdene udenfor spörsmål, i fremsættende sætninger. Særlig ved ordstillingen får dette betydning[1]. Forf. citerer med bifald side 42 Ries's sætning (Stellung von subject und prädicatsverb im Hêliand, QF. 41): «Eine sprache, die überhaupt änderungen der wortstellung syntactisch . . . verwertet, musste vor allem die frage durch eine besondere wortstellung auszudrücken bemüht sein; denn kein satzverhältnis sondert sich so scharf von dem gewöhnlichen, wie dieses: sind die andern modificationen, so ist die frage das gegenbild der aussage; ist die stellung des subjects vor dem verbum die gewöhnliche folge für die einfache mitteilung einer tatsache, so scheint sich die umgekehrte ordnung für die frage ganz von selbst darzubieten». Dette indeholder imidlertid en sproglig psykologi af samme art som den jeg flere steder tidligere har bekæmpet, og som synes mig så falsk som vel muligt. Her forudsættes egentlig, når man tar Ries's ord nöje, a) en tilstand i en viss periode, hvor de talende er nået til fast ordstilling (s + v) i almindelige udsagn, men enten slet ikke bruger spörsmål overhodet, eller dog ikke har nogen fast ordstilling i dem, og b) en bevidsthed om denne ordstillingslov og en bevidst stræben efter at betegne spörsmålet som das gegenbild der aussage ved omvendt ordstilling (v + s). Men sådan kan det jo dog umulig ha gået til. Lige så visst som den sidste forudsætning om den art bevidsthed strider mod alt hvad sproglivet hos de nutildags talende viser os, lige så urigtig er den förste forudsætning. Forf. må jo dog ha iagttaget at stillingen s + v ingenlunde, ikke engang i den overleverede oe. digtning, er fastslået. Man behøver ikke at læse langt for at finde exempler med stillingen

[1] Er der fx nogensomhelst forskel på indirekte spörsmål og andre bisætninger i denne henseende, bortset fra de tilfælde hvor der er et spörgende pronomen som objekt o. lign.?

Digitized by Google

v + s i ligefremme udsagn (Beow. 78 *scop him Heort naman se ðe...*; 90 *Sægde se ðe...*; 102 *wæs se grimma gæst...*; 133; 142 osv.), for ikke at tale om de utallige tilfælde hvor den samme ordstilling fremkaldes ved et *ne*, et *þa* osv. i spidsen af sætningen. Forf. burde i sin statistik også ha givet os en oversigt over disse tilfældes hyppighed i forhold til stillingen s + v. Först da kunde vi ha set, hvor langt oe. poesi var nået på vejen fra den gamle tilstand med forskelsløs s + v og v + s i alle arter af sætninger til den nye tilstand, hvor s + v betegner ligefrem udsagn og v + s spörsmål.

Gentofte ved København, 25/1 05.

Otto Jespersen.

Alexander Hargreaves, A Grammar of the Dialect of Adlington (Lancashire). (Anglistische Forschungen, heft 13.) Heidelberg 1904, Winter. VIII + 121 s. Pris 3 mark.

Forfatteren oplyser desværre ikke udtrykkeligt noget som enhver forfatter af dialektundersøgelser burde meddele, nemlig hvad forhold han selv står i til det mål han skildrer: om han har talt eller taler det som sit naturlige sprog (alene eller ved siden af rigsmålet), eller om han har samlet sit stof som en fremmed ved iagttagelse på stedet eller på anden måde. Et enkelt udtryk (s. 78 Instead of using very = *veri* we sometimes repeat the adj.) tyder på at han er indfødt, hvad der jo gir hans meddelelser större troværdighed.

Bogen indeholder en beskrivelse af lydene, en historisk lydlære, hvor de enkelte lyd henføres til middelengelske lyd og hvor omvendt de enkelte middelengelske lyds skæbne i målet forfølges — ved vokalerne med en underafdeling for de franske låneord —, en formlære med enkelte indstrøede syntaktiske bemærkninger, og endelig nogle fortræffelige sammenhængende sprogprøver: folkelige småfortællinger, kunstdigtet «Come whoam to thy childer an' me» af Edwin Waugh, og et folkeligt skæmtedigt. Waughs digt nedskrev jeg i 1899 i Manchester i lydskrift, således som det blev udtalt af en mand, der var blevet mig anbefalet af prof. J. Wright, udgiveren af English Dialect Dictionary, som særlig fortrolig med Lancashiresprog, en mand der desuden havde kendt Edw. Waugh personlig. Afvigelserne mellem denne optegnelse og den hos Hargreaves er tildels ret betydelige, men ikke af den natur at de bringer mig til at tvivle om nöjagtigheden af H.s gengivelse af sit mål. I det hele må sikkert H.s bog betegnes som en af de bedste fremstillinger af engelske dialekter vi overhodet har; den fortjener at samstilles med J. Wrights bog om Windhillmålet, der har tjent den som mønster.

Digitized by Google

Det er kun småting jeg har at indvende. S. 3 er beskrivelsen af den lyd, H. skriver *ă* ikke helt klar; det kunde se ud somom kæben skulde være i bevægelse under udtalen af lyden, hvad der dog næppe er meningen. Hvor forf. skriver *r* efter vokal, er der vel næppe nogen virkelig konsonant, snarest en tungespidshæven, mens selve vokalen varer. S. 4 exemplet til at oplyse værdien af *u* (like the *u* in English *who*) er ikke velvalgt. Ved «a slight spirant» s. 3 og 4 menes vel en åndet (ε 2) afslutning af vokalen, sml. udtrykket i de allerøverste linier s. 3. S. 6 bruges udtrykket *vocalic l* for det som forf. andetsteds, og bedre, kalder *syllabic l*. § 5.4 og 53.6: kunde *rens* ikke komme direkte fra skandinavisk istedenfor gennem fransk? S. 46 Scand. *greiðli* skal være *greiðligr*, *greiðliga*. S. 70 § 77.2 *baþs*, *smiþs*, *munþs*, *tlǭþs* må dog være analogi fra ental, sml. *tluəz* clothes. S. 70 § 78.2 og 5 skulde være gjort opmærksom på at *s* her allerede i me. var stemt. S. 73 § 85 er systematisk uheldig: *h* opføres blandt gutturals, og her behandles under ett *h*, *hw* og x-lyden; denne omtales på en mærkelig måde: «ME. *h* in the group *gh* has disappeared» — men er det da en lydgruppe? og hvad er der da blevet af *g*? I § 82 har forf. det rette, og dær skulde § 85.2 og 3 ha været anbragt. S. 84 § 97 anføres de to former *ənū* og *ənuf* for enough, uden at det oplyses, om den gamle forskel mellem flertal og ental overholdes. S. 85 § 97 a vilde jeg ha været taknemlig for en oplysning om trykkets plads i forbindelserne «to-tre»; det ser ud somom förste led får trykket.

Gentofte, febr. 1905.

Otto Jespersen.

C. Lucilii carminum reliquiae, rec. enarravit *Fridericus Marx.* Volumen prius. Prolegomena, testimonia, fasti Luciliani, carminum reliquiae, indices. Leipzig 1904, Teubner. CXXXVI + 169 pp.

Marxii Lucilius diu expectatus tandem prodit, non adhuc integer, sed prior pars, quae continet verba Lucilii, praemissis prolegomenis et adiectis indicibus; alterum volumen, vel commentarium, prelo iam traditum esse praefatione dicit Marx. ibidem «quem quaeso», inquit, «lector candide, expectes, quo rectius de hoc priore volumine iudicare possis». quibus verbis admonitus, paucis me continebo.

Prolegomenis primum de satura disputatur, tum de Lucilio eiusque saturis. saturam, carminis nomen, ortum esse ab locutione ‚per saturam' (i. e. *ἄτακτα* vel *σύμμεικτα*, Kiessling), ut catalepta ab illo *κατὰ λεπτόν*, haud improbabilis est opinio Marxii;

Digitized by Google

idem ostendit primum Persium huius generis libros incripsisse «saturas», Lucilium autem putat nominasse suos «libros sermonum per saturam».

Iam de Lucilio eiusque scriptis nova multa adstruxit Marx Studiis, quae ante plus viginti annos scripserat, Lucilianis. multa sane in his prolegomenis notabilia. velut quod p. XVI disputat Marx maiorem Lucilio, ut peregrino, qui legibus Romanis non teneretur, fuisse licentiam vitia hominum vivorum Romanorum notandi. p. XXVII ita disputat Marx quasi Plinius h. n. XXXVI 185 dixerit ad Cimbricum bellum — quod quidem dicere non potuit — et non (iam) ante Cimbricum bellum frequentata pavimenta; ex loco hoc Plinii nihil efficitur ad annum definiendum, quo Lucilius saturas scribere desierit. illud autem maioris momenti commemorat Marx ibidem, cenam Granii factam esse L. Crasso tribuno, id est anno 107; de qua Lucilius v. 1180.

Ex quibus auctoribus et fontibus nostra de Lucilii saturis cognitio ducatur quae disputat Marx, eorum nonnulla non modo ad Lucilii carminum, sed etiam ad philologiae latinae et litterarum Latinarum historiam aliquid pertinent. ut p. LXXVIII sqq. A. Schottmuelleri P. Schmidtii W. Lindsayi inventis usus Marx exponit quomodo per servulos Nonii concinnata sit Nonii Compendiosa Doctrina (qua continetur maxima fragmentorum Lucilianorum copia). quod Marx scite dicit eodem modo factum esse, quo paterfamilias Catone de agri cult. 76 doctore placentam concinnaverit. primum solum substratum, tum singula tracta imposita, i. e. singulas strues farinae subactae, postremo opus totum melle unctum. sed quae ex hac operis Noniani compositione ad Lucilii operis compositionem eruendam Marx effici vult, ea ingeniose ille quidem, et multa satis probabiliter profert, sed haud pauca incerta ac dubia, propterea quod opus Nonianum non una est quasi placenta, sed ex multis constat, non unum solum substernitur, sed multa, superstructio denique alibi aliter comparata. accedit quod a servis Nonii loci Lucilii modo recto ordine, modo, idque saepius, inverso excerpti sunt. quo ratio fit saepe implicata atque minus certa. denique quod ex ratione excerpendi, quot versuum fuerit vel quisque liber Lucilii vel quaeque satura, Marx computare conatur, eo minus videtur proficere. ut ex Lucretii libro I versus 14, ex Lucilii libro I totidem versus attulisse Nonium Marx p. CVIII dicit, eamque ob rem fortasse Lucilii librum primum fuisse eadem amplitudine qua primum Lucretii; verum id non modo est, quod profitetur Marx ipse, incertum, sed ne probabile quidem; si quidem veri simile est in libris Lucilii, poetae antiquioris et satirici, fuisse plura quae viderentur homini priscae latinitatis curioso digna quae excerperentur, quam in poemate Lucretii, poetae recentioris et philosophi, quamvis multa eius generis apud Lucretium ipsum invenirentur. quod quo modo se habeat, quo magis intellegatur, comparemus excerptorum ex Lucretio Nonianorum numerum cum ex-

Digitized by Google

cerptis ex Terentio, cuius scripta extent. excerpti apud Nonium sunt ex Lucretio loci fere 116, ex Terentio fere 240. quam ob rem si ratio de excerptis computandi, qua utitur Marx, sit vera, consentaneum est numerum versuum Terentii plus altero tantum esse, quantum versuum numerum Lucretii, vel Lucretii versuum numerum plus dimidio minorem numero versuum Terentii. quod secus est. nam fabulae sex Terentii continent versus 6069; libri sex Lucretii versus 7386. nimirum servus ille Nonii cui dominus Terentium perlustrandum mandarat, pro portione plura invenit quae secundum sententiam et institutum domini excerperet, quam ille, cui Lucretium.

In verbis Lucilii quo modo Marx editoris officio functus sit tum tempus erit iudicare, cum alterum volumen, quod commentarium continebit, huic volumini erit additum. verum tamen iam satis apparet praestantia huius editionis. in qua non solum acumen et doctrina satis elucet, sed etiam diligentia et modestia. etsi vellem hac re sibi ipse Marx magis constaret, magisque etiam imitatus esset Vahleni, qua novissime in Ennio usus est, tutam rationem. certe in fragmentis edendis, plerumque oportet in adnotationem criticam relegare coniecturam quamvis acutam quamvis subtiliter excogitatam, potius quam recipere in eum verborum contextum cuius sententia raro non lateat. nam fragmenti sententiam plerumque latere necesse est, quia fragmentum non solet habere plenam sententiam, est pars sententiae deperditae. velut apud Nonium p. 216.18 fragmentum Lucilii de libro IX sic scribitur: *quid ego si cerno ostrea cognorit fluvium limum ac c(a)enum sapere ipsum?* hoc idem Lachmann ed. 285 *quid ergo? sic erit. ostrea | cognorit fluvium limum ac caenum sapere ipsum*:; Lindsay autem sic ed. Non. l. q. d.: *quid ergo, si ostrea cerno,* | *cognorim fluvium, limum ac caenum sapere ipsum?* denique Marx ed. 328 *quid ergo? si tenera ostrea | cognorit fluvium limum ac caenum sapere ipsum.* quae variant ita editores, ut nemo videatur ad certam veritatem pervenisse. quam ob rem melius fuit, si suas quisque editor coniecturas adnotatione adscripsisset, verba Lucilii ita reddidisset, ut essent ab Nonio tradita. sed satis est uno exemplo rem ostendisse.

In instrumento critico cum maxime codices Nonii editori Lucilii adhibendi sint, Marx iure in codicis Leidensis 73 saec. IX scriptura prima (L^1) tamquam fundamento collocavit recensionem. quod autem idem, quod dicit p. CXIII, ex reliquis codicibus Nonianis solum codicem Guelferbytanum saec. X elegit, cuius lectiones apponeret, videtur nimis angustum ipse sibi fecisse apparatum criticum, nec sine aliqua iactura et rei incommodo. nam, ut alios codices Nonii omittam, nescio an e re illi fuerit certe cod. Bernensem 83 saec. X et Genevensem saec. IX et Escorialensem saec. X adhibuisse. quod cum longum sit accuratius demonstrare, satis est unum alterumve exemplum attulisse. v. 841

Digitized by Google

sq. = Non. 288.31 sq. sic legit Marx: ◡ — ◡ — *has e fenestris in caput | deiciunt, qui prope ad ostium aspiraverint*; et haec adnotavit: «e *Aldus*] et fenestris *L m.*[2] fenestras *L m. 1 G*». sed non modo L[2] verum etiam Genevensis et Bernensis habent *et fenestris*, ex quo intellegitur legendum esse *ec fenestris*, non *e fenestris*, quod cum Aldina Marx; cf. 652 Marx = Non. 38.19 et 249.16 *ecferres*. — v. 857 = Non. 300.25 Marx sic: *ubi erat* † *scopios | eicere istum abs te quam primum et perdere amorem* ad quem loc. Marx adnotavit: «scopios *codd*», tamquam omnium codicum ea sit communis lectio; quamquam in Genevensi et Bernensi est *scopiose*, quo saltem expletur hexametri finis; fortasse scribendum sic: *erat scabiose*, ut Lucilius 474 Ma *idne aegre est*; 470 *non male sit* (a quo non multum distat quod temptavit Marx *e. scabiosus*). — v. 662 Marx: *malis, nec esse lautum e menta pure capturus cibum*, ad quem locum haec adnotavit «*Non.* p. 254.6 — — *necesse lutum*»; quamquam p. 254 codices Genevensis et Bernensis habent *iautum*, quod propius abest a vero illo *lautum*. — v. 418 sq. sic scribit Marx: *Quintus Opimius ille, Iugurtini pater huius, | et formosus homo fuit et famosus, utrumque | primo adulescens; posterius dare rectius sese*; ad quem locum *da* tamquam codicum communem lectionem Marx adnotavit; etsi in cod. Bernensi saec. X est *dat*, quod ad sententiam apte dicitur pro *dedit*, more poetarum; velut Volcatius poeta Lucilii aequalis *vita vacat* scripsit pro *vita orbatus est*: «*Sed ut Afer populo sex dedit comoedias, iter hinc in Asiam fecit. ut navem semel conscendit, visus numquam est: sic vita vacat*»; et Vergilius Aen. II 662 «*iamque aderit Priami multo de sanguine Pyrrhus, gnatum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras*». quod autem Marx recepta Turnebi coniectura *dare*, punctum, signum absolutae sententiae, posuit ad *sese*, sic erit *dare* infinitivus historicus inusitato modo positus, cum infinitivus historicus nec pro perfecto poni soleat, nec unus, sed duo pluresve. — v. 742 = Non. 237.6 Marx sic scribit: «*Socraticum quidam* tyranno *misse Aristippum autumant*; et adnotavit: «Socraticum *Iunius*] socratium . . .», quasi *socratium* sit in omnibus codicibus melioribus, tametsi in Genevensi et Bernensi est *socratitum*, per quod facile ducimur in veram lectionem *socraticum*; atque apparet *socratitum* per lapsum calami aut oculorum ex *socraticum* extitisse, illud autem, quod est in *LG* aliisque codicibus, *socratium* veri simile est extitisse ex *socratitum* per pravam correctionem, id est interpolationem. — ibidem quod Marx cum Guyeto pro *misisse*, quod est in codicibus, habet *misse*, scilicet ne alterum colon septenarii sic scanderetur: *mísiss(e) Arístipp(um) áutumant*, nescio an iure *misisse* retinuerit Lindsay; a n t e e l i s i o n e m enim prisci poetae latini vel paenultimam positione longam ita corripiebant non nunquam, ut ex iambo fieret pyrrhichius. — v. 851 = Non. 238.10 sic Marx: *praeterea ut nostris animos adtendere*

Digitized by Google

dictis | *atque adhibere velis*, et adnotavit hoc: «adtendere de re *codd*: *del ed. pr.*». quamquam haec lectio emendatior *adtendere dictis* plus quingentis annis antiquior est aetate Pomponii Laeti et editionis principis; est enim codicis Escorialensis (saec. X[i]) scriptura prima. — item v. 1028 = Non. 249.13 Escorialensis m. pr. (E[1]) nobis dux esse poterit ad veritatem. quem versum sic Marx: *cui sua committunt mortali claustra Camenae*; quo loco Marx *cui*, secutus Lachmannum; is enim *quoi*, cum in omnibus codicibus sit *quia*, praeter Escorialensis m. pr. (E[1]) *qui*. quodsi existimamus primo fuisse *qui*, facile intellegitur, quomodo in ceteris codicibus fieri potuerit *quia*; et constat dativum ipsum scribi potuisse *qui* (id est *quį*) pro *cui*; ut olim Veronensis codex Catulli, quod ex apographis intellegitur, habuerat *qui* pro *cui* pluribus locis: Catull. 1.1 *qui dono*; Catull. 2.3 *qui primum digitum dare adpetenti*; Catull. 24.5 *isti qui neque servus est neque arca*; 67.47 *qui lites intulit*; exempla ex cod. Reg. Ciceronis Verrin. et ex palimpsest. Taurin. Ciceronis pro Caecina dat Neue-Wagener II[3] 454; cf. etiam Ellis ad Catull. I 1; Munro ad Lucr. IV 44; Bersù die Gutturalen p. 87. — v. 1049 (= Non. 250.44) Marx: – ⏑ ⏑ – *quandoque pudor ex pectore cessit*; ad quem locum hoc Marx: «pudor *edit. pr.*] pudore»; sed *pudor* est in E[1], ergo multo antiquius editione principe. — sed haec hactenus; et sane haec leviora sunt, ut non officiant huius editionis laudibus.

De re metrica postremo pauca; quae sunt non vituperantis, sed de re controversa disputantis. — v. 1243 sic verba a Consentio 400.4 K. tradita *ore* | *corupto* Marx per duos versus divi- dit. quo quid est usitatius Lucilio? qui persaepe sententiam versibus discerpit, quod in sermonibus imitatus est Horatius. et quia scriptionis geminatio consonarum praevalens illa quidem erat inde ab Lucilii aetate, id est temporibus Scipionis et Gracchorum, nondum tamen constans, potuit sane interdum Lucilius tamquam in priscum morem relapsus, scribere *coruptus*, etsi dicebat *corruptus* ut scribitur Lucilii 982 Ma *tristem et corruptum scabie*. verum tamen cum scriptum sit apud Consentium l. q. d.: «*Lucilius* ore corupto; *dempsit enim unam litteram per metaplasmum r*». veri simile est illum grammaticum, a quo hoc Consentii profectum est, sic scandisse hoc loco Lucilii: *ore cŏrupto*, certe nisi ita scandi ad metrum necesse esset, non facile potuit sic disputare. nec Lucretii VI 1135 *an caelum nobis ultro* (Avantius: *vitro* codd) *natura cŏrumptum* facile tollitur; certe non modo Isidorus imitatus, quem locum affert Lachmann comm. ad h. l., de natura rerum cap. 39 scripsit «*aer corruptus ex alii caeli partibus veniens*», sed etiam Cyprianus ad Demetr. cap. 7 «*si . . . aerem pestilens aura corrumpat*». atqui si Lucretius h. l. *natura coru(m)ptum* voluit esse hexametri exitum, nihil est quod dubitemus quin Lucilius quoque eo loco de quo quaerimus vel

Digitized by Google

dixerit vel dici voluerit *ore cŏrupto*. quodsi ita est — quod in medio relinquo, et potius crediderim nec Lucilium nec Lucretium hoc barbarismo usum esse — sed si ita est; causam, quod ad Lucilium quidem attinet, monstravit Lachmannus l. q. d., qui «Lucilius autem», inquit, «*ore corupto* non potuit dicere nisi irridendi causa aut forte in recte loquendi legibus demonstrandis; cuius modi est illud, *pretor ne rusticu' fiat*». erat enim rustici sermonis consonantem longam vel geminam ante accentum acutum interdum ita corripere ut vocalis antecedens non produceretur; cuius generis perpauca in sermonem politiorem atque urbanum recepta sunt: *mamilla*, *ofella*, *polenta*, *farina*, *omitto*, *pusillus*. plura huius generis non inveni; omitto enim incerta dubia falsa aliena, ne videar esse imitatus hunc morem, qui inter eos qui de historia et proprietatibus linguae latinae disputant nunc increbruit, ut, sine ullo examine aut dilectu aetatis regionis auctoris, exempla vera pauca cum multis falsis dubiis alienis confusa promiscue congerantur. — v. 815 malim initium septenarii sic scandere: *únde dómŭm vix rédeat* . . . quam, ut Marx p. 162: *ŭnde domūm v. r.* nam demonstrari potest *domum* corripere potuisse ultimam, non potest demonstrari *ŭnde* corripere potuisse paenultimam. — v. 962 ex Donat. ad Ter. Ad. III 1.8 sic scribit Marx: «– ⏑ *puer hic e re nata sic eius dedit haud malus [est]*»; et addit adnotatione ad h. l. et p. 162 *eius* esse iambum (*ĕiūs*); sane inusitate. de sententia nihil iudico; sic restituitur certe metrum: – ⏑ *puer hic e re nata sic dedit eius, haud malust.* — v. 720 Marx p. 162 sic scandit initium septenarii per pyrrichium *ĭlle contra omnia inte plures*; ego malim ex ratione Skutschii per apocopen *ill(e) contra* . . .; sed de hac re aliter alii. — v. 467 . . . *Hibera* | *in terra fuit, lucifugus, nebulo, id genus omne* Marx scribit p. 168 *fuit* h. l. pati synizesin et esse monosyllabum. quod etsi multi sic existimant, tamen mihi videtur probabilius, *fuĭt l.* hoc loco dicendum esse per correptionem iambicam; quia video Plauto *fŭĭt* pyrrhichium esse, sive in arsi est, sive in thesi, sive vocalis sequitur, sive consonans. ut in thesi ante consonantem Capt. 272 *fŭĭt molesta*; in thesi ante vocalem Bacch. 550 *Īll(e) quod inse fŭĭt accuratum habuit quod posset mali*; in arsi ante consonantem: Mil. 1226 *vīx fuĭt cōpiă*; in arsi ante vocalem: Pers. 471 *quăe fuĭt hódie*; cuius generis locos plus quadraginta ex fabulis Plautinis notavi. — illud tamen veri simile est, quod dicit Marx l. q. d. *fuisse* synizesin pati in hoc hexametro 542 *conpernem aut varam fuisse Amphitryonis acoetin*. nam ut hoc loco licet fortasse *fuiss(e)* ante elisionem corripere in pyrrichium, tamen haec optio non datur CIL X 5958 ⟨*Quam*⟩ *mihi di dederint si* ⟨*non ta*⟩*men invidi fuissent*, ubi *invidi* correptionem cretici patitur, *fuissent* autem synizesin. eos locos scaenicorum omitto, ubi solet *fuisse* haberi disyllabum; fortasse enim *fuĭsse* paenultimam talibus locis ita corripit, ut frequentissime *nec*

Digitized by Google

ĕsse, *quod* ˘*sse*, aliaque eius generis; ubi qui dicunt *esse* corripi accentu praecedentis monosyllabi, falluntur, caret enim *quod* accentus intentione.

Lundae. **C. M. Zander.**

Max Meinicke, Das Präfix *Re-* im Französischen. Berlin 1904. VIII + 115 S. 2 M. 40.

Die Arbeit verfolgt den Zweck, die Geschichte des Präfixes *re-* im Französischen hinsichtlich der Form und der Bedeutung ausführlich klarzulegen. Der Gegenstand bietet viel Interessantes aber auch viel Schwieriges. Die Untersuchung des Verfassers muss im ganzen als sehr wertvoll bezeichnet werden.

Im ersten Teile seiner Abhandlung betrachtet Verf. das Präfix *re-* nach Gestalt, Veränderlichkeit und Stellung. Er beginnt mit den Veränderungen, denen Präfix und Verbum in der Kompositionsfuge unterliegen. Zuerst kommt in Betracht die Elision oder Nichtelision des *e*, sodann die verschiedenen Lautwerte von *re-*, dessen *e* offen, geschlossen oder dumpf sein kann, die Fälle von *ra-* für *re-*, einige Fälle von Präfixvertauschung und schliesslich die Behandlung von mit *s* beginnenden Verben, in denen das *s* oft zu Gunsten der Aussprache verdoppelt wird, was jedoch nicht regelmässig, sondern, wie Verf. zeigt, in sehr inkonsequenter Weise durchgeführt worden ist. Das folgende Kapitel ist der Stellung des Präfixes gewidmet. Verf. erledigt zuerst ganz kurz die verschiedenen Arten von mit *re-* zusammengesetzten Verben (vom Latein ererbten oder gelehrten und im Franz. gebildeten, unter denen die parasynthetischen ohne Präposition, wie *regorger*, *reculer* ein wenig mehr Aufmerksamkeit verdient hätten), die Doppelformen, die Fälle, wo *re-* durch Vereinigung mit *es-* oder *en-* die Form *res-*, *ren-* annimmt, und die Fälle von *re-* neben anderen Präfixen (z. B. *re-* selbst: *il rereboit, reregrimpe* etc.), um dann die im Altfranz. gewöhnliche Trennung von *re-* und dem Verbum zu behandeln. Diese Erscheinung kommt wie bekannt am meisten bei den mit *avoir* und *estre* gebildeten Zeitformen vor, aber *re-* erscheint auch sehr oft mit dem modalen Hülfsverbum statt mit dem folgenden Infinitiv vereinigt. Verf. konstatiert, dass dieser Gebrauch im allgemeinen willkürlich ist, zeigt aber gewisse Fälle, in denen man den Grund sehen kann, warum die eine Konstruktion der anderen vorgezogen wurde. Es ergiebt sich, dass es oft metrische Bedingungen sind, die den Platz des Präfixes bestimmen. Es wäre von grossem Interesse gewesen, auch die Entstehung der fraglichen, eigentümlichen Erscheinung behandelt zu finden. Davon sagt aber Verf. sehr wenig.

Digitized by Google

S. 22 nennt er als eine beitragende Ursache die Fälle, wo ein prädikatives Adjektiv bei *avoir* oder *estre* steht, Fälle, in denen die Verbindung von *re-* mit *avoir* und *estre* die einzig mögliche ist. Das genügt aber nicht. S. 24 heisst es, dass es sich im allgemeinen sagen lässt, «dass *re-* zum regierenden Verbum gezogen sich auf das Subjekt, zum Part. Perf. gezogen sich auf das Objekt des Satzes bezieht». Das scheint ein wenig zur Erklärung der ganzen Erscheinung helfen zu können, insofern *re-* sich auf das Subjekt beziehend leichter vom Verbum sich trennen dürfte, um vor dem ganzen Prädikat zu stehen. Der Fall aber, in dem *re-* sich ganz besonders auf das Subjekt bezieht, ist S. 42 ff. besprochen. Es sind da zwei Subjekte im Spiele und *re-* hat die Bedeutung meinerseits, seinerseits etc. Es handelt sich nicht um eine Wiederholung oder andersartige Modifikation der im Verbum liegenden Handlung, sondern um eine Bestimmung, welche den ganzen Satz in eine gewisse Relation zu einem vorhergehenden Seienden setzt. Wenn man in solchen Sätzen *re-* mit dem Verbum vereinigte, würde der Sinn oft ein anderer werden, z. B. *Li enfes Hues fu forment esmaiiés . . . Li compagnon resout moult esmaiié* H. Bord. 3290. Ich glaube also, dass man, um die fragliche Konstruktion zu erklären, von diesem Falle ausgehen muss. Dafür scheint auch die Tatsache zu sprechen, dass die Trennbarkeit von *re-* wie die Bedeutung meinerseits etc. am Ende der altfranzösischen Periode schwinden. Denn das neufr. Beispiel S. 45 ist doch nicht mit den altfranz. gleichzustellen *(Fais en sorte que je repasse partout où tu auras passé)*. Hier haben wir es vielmehr mit einer gewöhnlichen Wiederholung zu tun, obgleich der Ausdruck des Verfassers unlogisch ist. Als eine Erweiterung jener Stellung bezeichnet Verf. mit Recht den Gebrauch Péain Gatineaus, der *re-* durch ein tonloses Pronomen vom Verbum trennt. — Nachdem Verf. gebührende Aufmerksamkeit der Nichtwiederholung von *re-* vor einem mit *et* koordinierten Verbum (*adous la rebeise et acole* Erec 4932) gewidmet, bespricht er schliesslich das Präfix in Verbindung mit anderen Wörtern als Verben. S. 32 spricht Verf. von mit *re-* gebildeten Substantiven und teilt sie in drei Klassen: 1) vom Latein geerbte, 2) aus franz. mit *re-* zusammengesetzten Verben gebildete, 3) von Substantiven, die auch ohne *re-* vorkommen, gebildete. Die zweite Gruppe wird aber zu eng charakterisiert, wenn Verf. zu ihr nur die sogenannten Postverbalia (*renouveau*, *refus* etc.) zählt. Gehören doch hieher alle aus *Re*-verben abgeleitete Abstrakta auf *-ment*, *-ation*, *-ance* etc. Dass, wie Verf. S. 34 sagt, im Franz. mit *re-* verbundene Adjektiva recht selten seien, scheint auch ganz nicht zutreffend. Man denke z. B. an alle von Verben mit *re-* abgeleiteten Adjektiva auf *-able*.

Der zweite Teil, die Bedeutungsanalyse des Präfixes *re-*, ist bei weitem der interessanteste. Er besteht aus zwei Haupt-

Digitized by Google

abschnitten. Im ersten bespricht Verf. *re-* in der Bedeutung einer Wiederholung, im zweiten *re-* in der Bedeutung einer Richtungsveränderung. Verf. sucht aber nicht diese beiden Bedeutungen auf ihr gegenseitiges Verhältnis zurückzubringen, sondern begnügt sich mit einem Hinweise auf die von Darmesteter festgestellte allgemeine Bedeutung des Präfixes, die einer «Opposition entre deux termes». Mir scheint es, als dürfte man wie Meyer-Lübke II § 613 andeutet, von der Wiederholung als für alle Bedeutungen gewissermassen gemeinsam ausgehen. Wenn es sich um Raumbegriffe handelt, so kann sich die Wiederholung auch in entgegengesetzter Richtung vollziehen, aber es ist immer eine Wiederholung. In dem Satze *il passe et il repasse le fleuve* handelt es sich um eine Wiederholung, auch wenn *re-* die Rückkehr bezeichnet. Und in gewissen Fällen hat *re-* als Wiederholungspräfix ganz dieselbe Bedeutung wie als Richtungspräfix, z. B. die der Wiederherstellung eines Seienden in einen früheren Zustand (S. 65 u. 82 z. B. *le temps se racoisa* und *elle retomba dans sa contemplation*). Verf. sagt, dass der Weg zu dem sonst gleichen Ergebnisse in beiden Fällen ein verschiedener ist. Das ist vielleicht wahr, aber der Fall zeigt, wie nahe die beiden Bedeutungen einander stehen. Das zeigt sich auch z. B. S. 95, wo Verf. von *re-* in *révoquer*, *réprouver* etc. spricht und von dem altf. *recreire* sagt, es bedeute «zurückglauben» d. h. den bisherigen Glauben aufgeben, umglauben, oder den Glauben an das eigene Vermögen, an die eigene Tüchtigkeit aufgeben, daher sich für besiegt erklären. Eine Wiederholung, die sich vollzieht, weil das erste Tun irgendwie nicht befriedigt, führt auch zu einer Richtungsveränderung. Man wiederholt etwas in anderer Weise, vielleicht in entgegengesetzter. Natürlich kann *recreire* sich auch aus der Raumbedeutung ableiten, aber das ist nicht sicher.

Doch hat Verf. natürlich ganz Recht, wenn er die Richtungsbedeutung für sich behandelt, es wäre nur zu wünschen gewesen, dass er den engen Zusammenhang zwischen den beiden Abschnitten deutlicher hervorgehoben hätte.

Der erste Abschnitt (Wiederholung) ist in zwei Hauptkapitel geteilt, je nachdem die Wiederholung in Bezug auf das Subjekt oder das Objekt des Satzes geschieht. Der erste dieser Abschnitte zerfällt in zwei Kapitel, je nachdem die Wiederholung durch dasselbe oder durch ein anderes Subjekt vorsichgeht, der zweite in vier, je nachdem die Wiederholung durch dasselbe oder ein anderes Subjekt in Bezug auf dasselbe oder ein anderes Objekt geschieht. In jedem der so entstandenen Kapitel behandelt Verf. die dahingehörenden abgeleiteten Bedeutungsnuancen. — Diese Einteilung ist logisch und konsequent, führt aber einiges Missliche mit sich, da Fälle, die doch deutlich zusammengehören, getrennt werden. Wenn wir dasselbe Subjekt haben, ist *re-* von ganz ähnlicher Natur bei transitivem und intransitivem Prädikat (vgl. *je ne lis plus je relis*

Digitized by Google

S. 37 mit *Manette faisait mieux que de lire la lettre elle la relisait* S. 47). Nur in dem Falle nimmt *re-* hier eine andere Bedeutung, wo dasselbe Subjekt auf verschiedene Objekte wirkt. Dieser Fall scheint aber mehr mit demjenigen zusammenzugehören, wo die Subjekte verschieden sind. Wenn das der Fall ist, nimmt *re-* die Bedeutung meinerseits, seinerseits u. s. w. an. An diese schliessen sich auch die Fälle an, von denen Verf. S. 42 und S. 49 spricht, und in denen es sich um einen Gegensatz handelt. Doch scheint mir *re-* in den Beispielen der ersten Gruppe S. 42 besser als wiederherstellend zu verstehen zu sein, und so fasse ich auch das erste Beispiel unter b. S. 49. In allen diesen Fällen ist die Wiederholung gewissermassen eingeschränkt. Mir scheint es demnach, als ob die folgende Einteilung mehr befriedigend wäre als die vom Verf. gewählte:

A. Vollständige Wiederholung. Subjekt und, bei transitivem Verbum, Objekt sind dieselben. Bedeutung von *re-*: wiederum, noch einmal (*Pasmée caï . . . a icel mot reciet pasmée* S. 37 *Sulpice Bardoiseau compta et recompta les écus* S. 48),

B. Wiederholung mit neuem Subjekt, aber demselben Objekt. Bedeutungen von *re-*: seinerseits, von neuem (*Elle se mit en devoir de rejouer à son profit la petite comédie qui venait de réussir si bien à Yvonne* S. 52),

C. Wiederholung mit demselben Subjekt, aber neuem Objekt. Bedeutung von *re-*: auch (*Li troi qui a la chambre sont Tristan ont pris et lié l'ont Et liée ront la roïne* S. 55),

D. Wiederholung mit neuem Subjekt und bei transitivem Verbum auch neuem Objekt. Bedeutung von *re-* auch, seinerseits etc. (*Quant Erec voit le roi venant, et terre descant maintenant, Et Enide rest descandue* S. 44 *Rollant ocistrent Tur, moi rociront* Escler S. 57).

Die allmähliche Erweiterung des Gebrauches von wiederholendem *re-* wird so besser klar, die verschiedenen abgeleiteten Bedeutungen können leicht an unsre Kategorien angeknüpft werden, Zusammengehörendes wird so nicht getrennt.

Zu B. sei die Bemerkung gemacht, dass das einzige altfranzösische Beispiel, das Verf. gefunden hat: *Se je me duel, il se rediaut De ma dolor et de m'angoisse* S. 51 (Clig. 5430), kaum zutreffend ist. Es handelt sich hier nicht um ein Objekt, sondern um ein Adverbial. Wenn die Wiederholung das Objekt umfasst, ist sie natürlich vollständiger, als wenn nur der Grund der Handlung als in beiden Fällen derselbe angegeben wird. Darum kann im Neufranz. *re-* in diesem Beispiel nur durch *aussi, de son côté* ausgedrückt werden, während in den anderen modernen Beispielen *re-* durch *de nouveau* ersetzt werden kann.

Eine wichtige Verschiedenheit zwischen dem wiederholenden und dem eine Richtungsänderung bezeichnenden *re-* ist, dass bei diesem das Subjekt und das Objekt dasselbe oder ein anderes

Digitized by Google

sein kann, ohne dass es eine Bedeutungsänderung zur Folge hat, was darauf beruht, dass *re-* hier die Art der Handlung modifiziert, dort ursprünglich nur die einfache Wiederholung bezeichnet, also in den Fällen B. C. D. über die normale Sphäre hinausgeschritten ist.

Im letzten der soeben besprochenen Abschnitte zeigt Verf., wie in dem Falle, wo die Wiederholung durch ein anderes Subjekt an einem anderen Objekt geschieht, es eintreffen kann, dass die beiden Subjekte sich gegenseitig zum Ziele desselben Tuns nehmen (*Vostre estre et vostre non me dites Et je vous redirai le mien* S. 69). «Das reciproke *re-*», sagt Verf., «bringt hier eine Art Vergeltung für Empfangenes zum Ausdruck». Von hier kommt man leicht zu *re-* in Verben wie *rénumérer*, *rétribuer*, *remercier* etc. und auch zu der Bedeutung einer Opposition oder Reaktion, die in *réclamer*, *récriminer*, *répugner* vorliegt. Die weiteren Bedeutungen von wiederholendem *re-*, die Verf. behandelt, sind die der Wiederherstellung eines Seienden in einen früheren Zustand (*Florissent bois, cil pré sont raverdi* S. 66), der Wiedereinsetzung in einen früheren Besitz (*li rois reprist sa femme qu'avoit devant eue* S. 68), des Eintretens in einen anderen Zustand (*rembellir*, *rembrunir* etc.) und der Verstärkung (*resserrer*, *rélargir*). Nachdem Verf. dann *re-* als Verstärkungspartikel (*rechercher*, *recommander*) und als bedeutungslosen Vorschlag behandelt und schliesslich in einem besonderen Abschnitt die Verwendung des Präfixes zur Bezeichnung einer mehrmaligen Wiederholung besprochen hat, geht er zur Richtungsbedeutung über.

Die Verhältnisse liegen hier viel klarer, die eine Bedeutung geht im allgemeinen in leicht verständlicher Weise in die andere über. Es giebt, wie schon gesagt ist, viele Analogien zwischen diesem *re-* und dem wiederholenden, so finden wir z. B. auch hier *re-* auf einen Faden der Erzählung zurückgreifend (*Or vous redoi de Huelin parler* S. 48 *A Cleomades revenir me plaist* S. 80). Interessant ist u. a. die Bedeutung der Übertragung eines Seienden von einem Orte nach einem anderen (*J'ai rejeté sur elle toute l'aigreur que je me sentais contre vous* S. 85) und die einer Loslösung, einer Trennung (*retrancher*, *recouper*). Gegenüber Darmesteter zeigt Verf., dass wir auch bei den Verben, die eine Licht-, Schall- oder Prall-Erscheinung bezeichnen, wie *reluire*, *resplendir*, *retentir*, *rebondir*, von der Richtungsbedeutung ausgehen müssen.

In einer Schlussbetrachtung giebt Verf. eine zusammenfassende Übersicht über die Verwendung des Präfixes im Lat., im Altfr. und in der modernen Sprache, wo er einen gewaltigen Niedergang im Vergleich mit der altfranz. Blütezeit konstatiert. Doch glaubt er, eine Neubelebung des Präfixes sei gar nicht undenkbar. Darauf deutet die erweiterte Verwendung desselben in der Volkssprache. In seiner Schlussbetrachtung spricht Verf.

Digitized by Google

vielmals von dem Grundbegriffe des Präfixes, der Gegenüberstellung zweier Sein oder Tun. Er scheint es aber hier anders zu fassen als S. 36. Hier sagt er, dass wir im Latein nur ganz schwache Ansätze zu dieser Grundbedeutung bemerken und dass man davon im Neufranz. so gut wie nichts findet. Dort sagt er, diese allgemeine Bedeutung sei immer vorhanden. Und das ist richtig, weil was Verf. in der Schlussbetrachtung unter der Grundbedeutung versteht, nur eine der abgeleiteten Verwendungen ist (cf. Darmesteter, Mots Composés S. 117). — Zum Schluss behandelt Verf. in einem Anhange die pleonastischen Zusätze zum Präfixe, die schon im Latein vorkommen und noch im Neufranz. vorhanden sind. Sie sind interessant, auch weil sie vielmals zu klarem Verständnis des Präfixes verhelfen.

Die Abhandlung Meinickes ist ausserordentlich lehrreich und bezeichnet einen beträchtlichen Fortschritt unserer Kenntnisse von der Natur und der Verwendung des so wichtigen Wortbildungselementes, das sie zum Gegenstande hat.

Upsala, im März 1905.

Erik Staaff.

Julius Beloch, Griechische Geschichte III 1—2. Strassburg 1904, Trübner. XIV + 759 og XVI + 576 S.

Det Grænseskjel, som Beloch satte indenfor den græske Historie ved Alexander den Stores Erobring af Persepolis, hvormed han afslutter det 2det Bind af sin «Griechische Geschichte»[1], kom da ikke til at betegne hele Værkets Afslutning, men der foreligger nu en Fortsættelse, som fører Fremstillingen af den græske Verdens Historie ned til Aar 217, da de græske Stater af Hensyn til «Tordenskyen i Vest» bekvemmede sig til for en Tid at indstille deres indbyrdes Kampe.

Af de to Halvbind, hvori det 3die Bind falder, indeholder kun det første en sammenhængende historisk Skildring, medens det andet er helt optaget af Exkurser og Specialundersøgelser af en meget broget Art — en nødvendig Følge af baade Overleveringens og den tidligere Historieforsknings Mangelfuldhed for den her behandlede Periodes Vedkommende. Beloch har saaledes seet sig nødsaget til gjennem vidtløftige chronologiske og genealogiske Undersøgelser at skabe et Grundlag, hvorpaa den historiske Fremstilling kan hvile. Af stor Betydning er saaledes hans Undersøgelser af de Kalendersystemer, som anvendtes i de forskjellige Stater i Diadochtiden, og af de chronologiske Sy-

[1] Se dette Tidsskrift VI S. 87 ff.

Digitized by Google

stemer, som anvendtes af de forskjellige Historieskrivere. I mange Tilfælde er den rette Erkjendelse af Begivenhedernes Tidsfølge først mulig efter et saadant grundlæggende Arbejde. Exempelvis skal anføres, hvorledes Paavisningen af, at Unøjagtighederne i den romerske Kalender havde medført, at Konsulerne ved Begyndelsen af den 1ste puniske Krig først tiltraadte deres Embede ved Midsommertid, drager den Konsekvens med sig, at den nævnte Krig først har taget sin Begyndelse i Foraaret 263, ligesom overhovedet hele Krigens Historie antager et nyt Udseende. Ved den Art Undersøgelser viser Beloch ligesom i de foregaaende Bind en ualmindelig Evne til at gaa tilbunds i Problemerne og danne sig en selvstændig Mening paa Grundlag af den ægte Overlevering med resolut Bortskjæring af antike og moderne Historieskriveres Misforstaaelser. Og ligesom tidligere udtaler han med hensynsløs Skarphed sin Dom over sine Forgjængere: Polybios har excerperet Fabius «gedankenlos oder bedientenhaft», — «und die Neueren haben ihm nachgeschrieben» (1, 677). For Polybios nærer han overhovedet kun ringe Agtelse: medens man faaer større og større Ærbødighed for Thukydid, jo grundigere man beskjæftiger sig med ham, er det Omvendte Tilfældet med Polybios (2, 448). Og moderne Historikere (Droysen, Niese m. Fl.) faa ikke nogen blidere Medfart.

Nok saa stor en Interesse som de talrige Enkeltundersøgelser har imidlertid det omfattende historiske Blik, som Forfatteren lægger for Dagen. Den Totalopfattelse, der ligger til Grund for hans Arbejde, har han udtrykt ved Bindets Undertitel «Die griechische Weltherrschaft». Af væsentlig Betydning for Forstaaelsen af dette Verdensherredømme er unægtelig Spørgsmaalet om Makedonernes Nationalitet. Dette Spørgsmaal, som Beloch naturligvis ogsaa tidligere har været inde paa, behandler han her paany og beviser paa en, som det synes, uigjendrivelig Maade, at Makedonerne virkelig vare Grækere, der blot vare komne noget senere med i Kulturudviklingen end de øvrige Grækere og talte en noget afvigende Dialekt. Utvivlsomt er det jo i ethvert Tilfælde, at Alexanders Erobring af Perserriget giver Stødet til en overordentlig stærk Udbredelse af græsk Aand og Væsen. Imidlertid betoner Beloch ogsaa (1, 276 ff.), at Østens Hellenisering væsentlig indskrænkede sig til Byerne, medens Landbefolkningen i Syrien, Ægypten o. s. v. i Hovedsagen beholdt sine gamle nationale Ejendommeligheder. Ellers havde det græske Verdensherredømme faaet ganske anderledes Bestand.

Beloch seer med Sympathi paa alle Forkjæmpere for den græske Nationalitet. Dette er en af Aarsagerne til, at hans Domme over de ledende Personligheder ofte lyde anderledes end tidligere Historikeres. Saaledes berømmes Agathokles, den syrakusanske Tyran, i varme Ord (1, 215 ff.) — ligesom forhen Dionysios —, og der udtales en skarp Dom om de Historikere,

Digitized by Google

som tankeløst have stillet sig paa samme Standpunkt overfor ham som Kilderne uden at agte paa, at Kilderne ere afhængige af Timæos, Agathokles's politiske Modstander. Og den Berømmelse, der udtales over Agathokles, virker dobbelt stærkt hos en Historiker, der ellers kun lægger saa ringe Vægt paa de «store Mænds» Betydning. Ganske anderledes lyder Dommen over Alexander den Store (1, 66 f. 557): han var hverken nogen stor Feltherre eller nogen stor Statsmand, men Hovedæren for det, som han udrettede, tilkommer Antipatros og Parmenion.

Ligesom Agathokles faa ogsaa andre «Tyranner» en venlig Omtale (1, 600); for det upaalidelige Demokrati i Athen, der var modtageligt for «patriotiske Phraser», har Beloch ingen Sympathi (1, 71 f. 78); hvad den Folkemængde, der tiljublede Demosthenes Bifald, betragtede som Patriotisme, er for ham kun Partikularisme. Aldrig, mener han derimod, er Athen blevet bedre regjeret end af Phalereeren Demetrios, der realiserede Platons Statsideal (1, 153); af denne Statsmand giver Droysen «ein Zerrbild», og Niese «noch nicht einmal das» (1, 151).

En særlig Interesse viser Beloch de nye Former for Statsstyrelsen, som kom op efter Alexanders Tid, dels den centraliserede monarchiske Stat med dens fortræffelige Organisation, som rigtignok kostede mange Penge og krævede en talrig Embedsstand, der ikke til Stadighed kunde underkastes en tilstrækkelig Kontrol (1, 407) — dels den republikanske Forbundsstat, der viste, hvor stærkt Grækernes politiske Modenhed var steget siden Perikles's og Demosthenes's Dage (1, 553), og hvori han seer Oldtidens mest fuldkomne Frembringelse paa det politiske Omraade (1, 630). Her findes politisk Magt forenet med personlig Frihed for den Enkelte, men Betingelsen er naturligvis, at den enkelte Stat opgiver en Del af sin Suverænitet. I begge Tilfælde have vi imidlertid en langt stærkere Centralisation, end man tidligere havde kjendt i den græske Verden.

Nu maa man rigtignok spørge, i hvor høj en Grad det paa dette som paa andre Omraader er orientalsk Indflydelse, der har gjort sig gjældende paa Grækerne. Og her betoner Beloch, at, uagtet der f. Ex. i Diadochernes indbyrdes Krige ofte lægges en Ridderlighed for Dagen, som var de gamle Grækere ukjendt (1, 554), trænger der dog efterhaanden helt barbariske Skikke ind i Grækenland: grusomme, afskrækkende Straffe o. Lign. (1, 555). Og som Orientens første Indvirkning fremhæves Indførelsen af Majestætstilbedelsen, der har faaet verdenshistorisk Betydning ved at sætte en Skranke mellem Folk og Hersker, som bestaaer endnu den Dag idag (1, 51). Paafaldende er det imidlertid, at Beloch alligevel i denne Sammenhæng kan tale om et Etikettespørgsmaal, der gav en glimrende Anledning til rhetoriske Deklamationer, og betegne Athenæernes Indvilligelse i at tildele Alex-

Digitized by Google

ander guddommelig Ære som en Sejr for den sunde Menneskeforstand (1, 50).

De interessanteste Partier af Bindet ere de midterste Kapitler af 1ste Halvbind. Efter at nemlig Fremstillingen er naaet til Aar 280, gives der, inden Fortællingens Traad tages op paany, en Oversigt over de politiske, økonomiske og aandelige Tilstande i hele den græsk-orientalske Verden. Beloch viser her paany sin Evne til at give en sammenhængende Skildring af Forhold, hvorom der i Kilderne kun er overleveret spredte Oplysninger, og tillige en Sans for historiske og sociale Realiteter, som ofte savnes i Skrifter, som behandle Oldtidens Historie. Vi faa talrige værdifulde Oplysninger om de forskjellige Staters finansielle og militære Styrke og om økonomiske og kommercielle Forhold af forskjellig Art. Ligesom i de tidligere Bind anlægger Beloch ogsaa her helt moderne Synspunkter paa den græske Historie. Med Hensyn til Litteratur og Aandsliv støtter han sig i højere Grad til tidligere Forskeres Arbejder, men hans Oversigter ere i høj Grad læseværdige, og der findes ogsaa med Hensyn til Litteraturhistorien i 2det Halvbind adskillige selvstændige Undersøgelser, der have givet nye Resultater.

I en Efterskrift, der findes foran i 2det Halvbind, udtaler Forfatteren, at der endnu til Planen hører en Fremstilling af, hvorledes Grækerne blev til Byzantinere, men han tør ikke love at give nogen Fortsættelse af sit Arbejde i en nær Fremtid. Lad os haabe, at det maa lykkes ham.

Bindet er ledsaget af en Tidstavle, et Register og sex Kort.

Hans Ræder.

Hermann Reich, Der König mit der Dornenkrone (Særtryk af «Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur»). Leipzig 1905, Teubner. 31 S.

Den foreliggende Afhandling tager sit Udgangspunkt i Beretningen om Christi Tornekroning (Matth. 27, 27—31, Marc. 15, 16—20), som adskillige Forskere have fundet historisk uforklarlig. Hvor har det kunnet falde de romerske Soldater ind i Nærværelse af «den ganske Rode» at opføre en saa mærkværdig Forestilling, der synes ligesom at gaa for sig efter en bestemt Plan? og hvor kunde Officererne tillade saadanne Optøjer? Mange have derfor erklæret Optrinet for uhistorisk.

Forfatteren søger at løse Vanskelighederne ved at henpege paa en særlig Art af græske Mimer, hvori der blev drevet Spot med Jøderne eller de Christne. Han behandler bl. A. det bekjendte Spottekrucifix (Christus med Æselshovedet) fra Palatiner-

Digitized by Google

bjerget, som efter hans Mening er blevet til under Paavirkning af Mimer, hvori Christus fremstilledes som den ægyptiske Seth, Guden med Æselshovedet, med hvem han af visse Gnostikere blev blandet sammen. Noget afgjørende Bevis herfor er det dog ikke lykkedes ham at føre. Hertil knytter sig en Paavisning af, at der i lange Tider bestod et heftigt Fjendskab mellem Kirken og Mimeskuespillet, indtil Kirken uskadeliggjorde Fjenden ved at optage Mimerne og omdanne dem til Mysterier. En staaende Figur i Mimerne var den Christne, der led Martyrdøden, hvorved det ofte skal være hændt, at Skuespilleren greben af Situationens Alvor omvendte sig og nu virkelig blev Martyr. Af den Slags Martyrhistorier findes der en hel Del.

Forfatterens Skildring af disse Forhold er meget interessant, men har ganske vist ikke direkte Betydning for Hovedspørgsmaalet, der jo gjælder en Begivenhed, som ligger længere tilbage i Tiden. Men til Forstaaelsen af denne fremdrager han en Beretning, som findes hos Philon, om, hvorledes Alexandrinerne spottede den jødiske Konge Herodes Agrippa ved under hans Ophold i Alexandria at udstaffere en stakkels Djævel som Jødekonge og hylde ham som saadan, hvilket udtrykkelig siges at være et Laan fra Mimerne; thi i disse var ogsaa «Kongen» en staaende Figur.

Saaledes blive altsaa de romerske Soldaters Løjer med den fangne Christus at forstaa som en Opførelse af en Scene af en Mime. Derfra stammer hele den ejendommelige Udstyrelse, og deraf forklares det, at der er en vis Plan i Løjerne, og at Officererne tillod Komediespillet; thi Mimerne havde en privilegeret Stilling i den romerske Hær. Saaledes er der da heller ingen Grund til at betragte Begivenheden som uhistorisk.

Hans Ræder.

Harvard Studies in Classical Philology, Vol. XV. Cambridge Mass. 1904, Harvard University. 244 S.

Dette Bind indeholder fem Afhandlinger, af hvilke de fire første ere skrevne paa Engelsk, den femte derimod, som netop fylder Halvdelen af Bindet, paa Latin. Den første Afhandling skyldes Kennard Rand og handler om Kompositionen af Boethius's *De consolatione philosophiae*. Forfatteren vender sig navnlig mod Useners Paastand, at Boethius væsentlig indskrænker sig til at reproducere Aristoteles's *Protreptikos* og et nyplatonisk Arbejde, og søger at vise, at, selv om han har benyttet saadanne Kilder, har han dog gjort det med Selvstændighed, saa at de Tanker, han har laant af Andre, føje sig ind under hans egen Plan. Paa det Spørgsmaal, hvorledes Boethius, som var

Digitized by Google

Christen, kan fordybe sig saa stærkt i den hedenske Philosophi, giver Forfatteren det Svar, at hans Formaal har været ikke blot at forsone Platon og Aristoteles indbyrdes, men ogsaa at bringe dem i Overensstemmelse med den christne Lære; han opfatter saaledes Boethius som den første Scholastiker. — Stanley Pease behandler efter litterære og archæologiske Kilder Spørgsmaalet om Brugen af Klokker (i det private og offentlige Liv og ved Gudsdyrkelsen) hos Grækerne og Romerne. — Om Kratinos's Komedie *Nemesis* handler en Afhandling af Capps. Om denne Komedies Tid har der hersket Tvivl, da den paa den ene Side synes at være opført senere end Aristophanes's «Fugle» (ifølge et Scholion hertil, v. 521), medens paa den anden Side Perikles skal være bleven angrebet deri. Forfatteren klarer denne Vanskelighed ved at antage, at det beroer paa en Misforstaaelse af Plutarch (Perikles c. 3), naar det paagjældende Vers (*μόλ', ὦ Ζεῦ ξένιε καὶ μακάριε*) er bleven betragtet som møntet paa Perikles. I saa Fald maa *Nemesis* altsaa være et Værk af den yngre Kratinos. — Om Nymphernes Dyrkelse hos Grækerne og Romerne handler en Afhandling af Ballentine. Det paavises, at Nympherne hos begge Folk have været betragtede dels som Vandguddomme, dels som Guddomme for Ægteskab og Fødsel, og til Slutning opregnes alle de Navne paa Nympher, som kjendes, med Henvisninger til de Steder, hvor de nævnes. — Endelig skriver Wilson Baker udførligt om de Domme over litterære Forhold og Personer, som findes hos de græske Komedieskrivere. Afhandlingen er væsentlig en Materialsamling, idet alle de Komediefragmenter, hvori saadanne Domme forekomme, ere aftrykte og sammenstillede. Nogen sammenfattende Behandling af dem findes ikke, hvilket allerede er udelukket af den Grund, at der intet Hensyn tages til de fuldstændigt opbevarede Komedier af Aristophanes. Der findes kun til Slutning en statistisk Sammenstilling af, hvor hyppige Fragmenter med litterært Indhold ere af de forskjellige Komediedigtere, og af hvad Art de fældede Domme ere. Forfatterens Konklusion er den, at de græske Komediedigtere have været i høj Grad litterært interesserede, og at de Domme, de have fældet over litterære Forhold, gjennemgaaende ere retfærdige. Den sidste Paastand giver han dog ikke noget egentligt Bevis for.

Hans Ræder.

Digitized by Google

Finnur Jónsson, Islandsk sproglære, et omrids af det islandske sprogs formlære i nutiden. Kbhvn. 1905, Gad. 43 s.

Forf. har med dette lille arbejde udfyldt et hul i vor lærebogslitteratur. Vi har virkelig hidtil ikke haft nogen lærebog i nyislandsk på dansk. Dette hænger sammen med den mangel på interesse for nutidens Island, som er så almindelig her i landet, ikke mindst ved universitetet. Vi interesserer os nok for oldtidens Island, det er vi så at sige nødte til. Og der er vel en del af os, som endnu ikke har glemt, hvilke værdier eddaerne og sagaerne har tilført dansk åndsliv. Men nutidens Island overlader vi gladelig til Tyskere, Englændere og Amerikanere. En Konrad Maurer, en Willard Fiske har ofret arbejde og penge på Island, de har fundet værdier dær, de har haft tro på landets fremtid. Men alt sligt har vi følt os hævede over — hidtil. Nu synes der at være blevet vakt nogen interesse for Island i visse krese, men det er ikke nok. Hærhjemme er det ikke tilstrækkeligt, at enkelte mænd og enkelte krese kender Island; vi må huske på, at Islænderne er vore nære frænder og nu i flere århundreder har været vore statsfæller, hvortil kommer, at det snart var på tiden, at vi fik öjnene op for Islands fremtidsmuligheder og den betydning, dette land vil kunne få for så vel den enkelte som hele riget. Island vil kunne komme til at betyde et værdifuldt plus for hele Norden og, da der mangler menneskehænder dæroppe både til det ene og det andet, adskillige muligheder for unge energiske danske. Men naturligvis må Islændernes sprog og nationalitet respekteres.

Man lære dærfor islandsk. Akademikeren, som iforvejen kan oldnordisk (der ikke skiller sig synderlig mere fra moderne islandsk end Holbergs dansk fra nutidens dansk), og som dærfor er den nærmeste til at stifte bekendtskab med den nyislandske litteratur. Landmanden, købmanden, ingeniøren o. a., som måtte have lyst til at tage en hånd med i det store arbejde, der er at udføre dæroppe.

Men hidtil har vi som sagt manglet lærebøger i nyislandsk, og dem må vi se at få. Professor Finnur Jónssons ovennævnte lille bog er en begyndelse i så henseende, men også kun en begyndelse, vi savner endnu en praktisk læsebog og en fuldstændig ordbog.

I det hele og store finder jeg, at forf. har været heldig med sin bog. Der er ikke taget mere med end höjst nødvendigt, og hvad der mangler, vil i reglen kunne læres af ordbogen. Dærtil kommer, at fremstillingen gennemgående er kort og klar, ligesom man naturligvis ikke behøver at frygte egenlige fejl eller urigtigheder.

Men selvfølgelig — *sínum augum lítur hver á silfrið* — findes der et og andet, jeg kunde have ønsket anderledes. Således

Digitized by Google

kunde forf. på flere steder uden skade have forladt den sproghistoriske «opstilling», som almindeligvis træffes i oldnordiske grammatikker, den hører ikke hjemme i en praktisk lærebog.

Blader jeg bogen igennem, har jeg følgende indvendinger at göre.

§ 1. Alfabetet burde også være opført i den almindelige bogstavorden for ordbogens skyld, de islandske bogstaver og deres rækkefølge falder jo ikke sammen med vort alfabet.

§ 2. Jeg savner en praktisk lydskrift, der kunde gengive den islandske udtale fyldigere og nöjagtigere. Forf. giver hær ikke mere end Wimmers oldnordiske grammatik, og forklaringerne er alt for «populære» for vor fonetiske tid.

§ 3. Overgangen *e—i (verðr—virða)* burde være medtaget under *i*-omlyden.

§ 28. I omtalen af det efterhængte kendeord burde det være nævnt, at *i* ogsaa undertiden falder bort efter andre medlyd end *r* i flertal, således *stað-num, dal-num.*

§§ 38—43. Inddelingen af de stærke udsagnsord er noget af det, der er mindst vellykket i denne bog. Forf.'s vedhængen ved de sproghistoriske klasser har bevirket sådanne urimeligheder som, at *vega, vefa* og *fela* (i bet. overdrage) er opførte under 2. kl. *(gefa)*; de burde været opførte under 1. kl. *(fara)* eller for sig selv. På samme måde er *spýja* opført under fjerde kl. *(grípa)* alene fordi det engang i urnordisk har heddet *spívan* (got. *speivan*). Lettest vilde det kunne opstilles under *búa*, sjætte kl. e, tilmed da det også har formen *spúa.* Det almindeligste er vist, at det böjes svagt. — Jeg skal villig indrömme, at de stærke udsagnsord frembyder adskillige vanskeligheder; men hvis forf. havde dristet sig til at göre skridtet fuldtud og se helt bort fra det engang vedtagne, tror jeg nok, der kunde være fundet en mere praktisk inddeling.

§ 53. *unz* er opført som biord, skulde være bindeord.

§ 54. Bindeordene er lidt stemoderligt behandlede. De burde være opstillede i klasser og flere være medtagne, således *fyrst,* eftersom, *til þess að* og *svo (að),* forat, *af því,* fordi.

Til slut vil jeg omtale mangelen af en syntaks. Forf. kalder rigtignok sin bog en formlære, men derfor kunde der jo godt være medtaget nogle af de vigtigste syntaktiske regler, således om brugen af kasus og brugen af konjunktiv, samt enkelte andre vigtige regler. Det hele behøvede ikke at have fyldt ret mange sider.

Men med alt dette er denne lille bog særdeles brugbar, og professor Jónsson fortjæner tak for, at han, som har så mange jærn i ilden, har taget sig tid også til dette arbejde, som vi har savnet sålænge.

H. Wiehe.

Digitized by Google

Ad Herodotum.

Scr. **Carolus Hude.**

VII 136. *ὡς δὲ ἀπεμαχέσαντο τοῦτο* (*οἱ ἄγγελοι*), *δεύτερά σφι λέγουσι τάδε καὶ λόγου τοιοῦδε ἐχόμενα· Ὦ βασιλεῦ Μήδων, ἔπεμψαν ἡμέας Λακεδαιμόνιοι ἀντὶ τῶν ἐν Σπάρτῃ ἀπολομένων κηρύκων ποινὴν ἐκείνων τίσοντας, λέγουσι δὲ αὐτοῖσι ταῦτα Ξέρξης ὑπὸ μεγαλοφροσύνης οὐκ ἔφη κτἑ.*] Mirum in modum verba q. s. *καὶ λόγου τοιοῦδε ἐχόμενα* addita sunt; nec enim facile dixeris quae alia legatos proferre convenerit. Stein dum *was sonst noch dazu gehörte* vertit, Kruegerum secutus locum q. e. I 120 affert; verum et ille locus (*τὰ τῶν ὀνειράτων ἐχόμενα*) et quos illic collegit locos ab nostro valde discrepant. Scribendum est, ni fallor, *ἐχομένοισι*, cf. VII 5 *τοιούτου λόγου εἴχετο* (*his verbis usus est*), VIII 60 *ὁ δὲ ἄλλου λόγου εἴχετο*, et fortasse etiam verba q. s. *λέγουσι τάδε καὶ* expungenda sunt, quamquam de prolixitate Herodoti aliquid detrahere nonnihil vereor.

VII 137. *τὸ δὲ συμπεσεῖν ἐς τοὺς παῖδας τῶν ἀνδρῶν τούτων κτἑ.*] Post *ἐς* in codicibus A et B exstat *τε*, in qua vocula particulam *γε* latere suspicor, quae ad verba q. s. *τοὺς παῖδας* premenda aptissima est.

VII 144. *τότε Θεμιστοκλέης ἀνέγνωσε Ἀθηναίους τῆς διαιρέσιος ταύτης παυσαμένους νέας τούτων τῶν χρημάτων ποιήσασθαι διηκοσίας ἐς τὸν πόλεμον, τὸν πρὸς Αἰγινήτας λέγων.*] Verbum q. e. *διηκοσίας* nescio an spurium sit. Nam Athenienses apud Salamina triremibus ducentis rem gessisse, Herodotus narrat ille quidem (VIII 44—46, 61); sed hoc loco satis mire numerus et tantus et tam certus positus est, et facile fieri potuit, ut lector aliquis numerum celebratissimum adderet.

VII 215. *Ξέρξης δέ, ἐπεὶ ἤρεσε τὰ ὑπέσχετο Ἐπιάλτης κατεργάσεσθαι, αὐτίκα περιχαρὴς γενόμενος ἔπεμπε Ὑδάρνεα καὶ τῶν ἐστρατήγει Ὑδάρνης.*] Verba q. s. *περιχαρὴς γενόμενος* post *ἤρεσε* non languent, sed supervacanea sunt, quae res tota mutabitur, si *ἤκουσε* scriptum erit.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PN 9
.N83
Ser. 3
v. 13-14

Digitized by Google

